

ІСТОРІЯ

XX ст

В ПОРТРЕТАХ

ШАРЛЬ

де

ГОЛЛЬ

АНАТОЛІЙ ТРУБАЙЧУК
ВАСИЛЬ ШЕВЧЕНКО

ББК 66.4 (4 Фр)
Т 77

СЕРІЯ ДРУГА: ГЕРОЇ Й АНТИГЕРОЇ

Трубайчук Анатолій, Шевченко Василь: Шарль де Голль. — К.: Асоціація істориків «Істина», 1997: (XX століття: історія в портретах).

Ця книга є другою в серії «Герої й антигерої» біографічного циклу «XX століття: історія в портретах». У ній йдеться про одного з найвизначніших політичних діячів XX ст. — генерала Шарля де Голля, лідера могутнього руху «Вільна Франція», прем'єр-міністра і президента Франції. Карколомні зигзаги його життя, злети й падіння, симпатії прихильників і злостивість ворогів, протистояння велелепним світу цього — через усе це пройшов Генерал, залишившись однією з найвеличніших політичних фігур нашого століття.

Книга розрахована на викладачів історії, студентів, старшокласників, широкий читацький загал.

ISBN 966-00-0193-2

© Анатолій Трубайчук,
Василь Шевченко

© Упорядник Анатолій Трубайчук

© Благодійна видавнича фундація «Лелека»

WHO IS WHO?

Життєвий шлях Генерала Шарля де Голля (1890 - 1970) був незвичним, сповненим найрізноманітнішими катаклізмами, суперечностями, елементами та падіннями. На його життя було здійснено 12 замахів, не беручи вже до уваги, що він міг загинути і на полях першої, і другої світових воєн, і в радянсько-польській війні 1920 р. Найнебезпечнішим був шостий замах, що відбувся влітку 1962 року, коли де Голль з дружиною Івонною і зятем, полковником де Буасьє, їхали до президентського гелікоптера. По автомобілю Генерала стріляли відразу кілька чоловік з автоматичної зброї, випустивши 150 куль, але тільки 14 з них влучили в президентський лімузин і де Голль не загинув лише тому,

що його зять в останню секунду примусив його схилити голову. У Вілакублі Генерал виліз з автомобіля і сказав де Буасьє: «Я ніколи не пробачу цим нахабам, що вони стріляли в жінку». Так міг сказати лише француз.

Де Голль завжди, і як саме собою зрозуміло, діяв і говорив від імені Франції, часто ототожнюючи себе і Францію. Для нього це було так природно, як для птаха спів.

Над Генералом кепкували, його обожнювали, звинувачували у бонапартизмі, антисемітизмі, симпатіях до комуністів, навіть у фашизмі. В чому тільки його не звинувачували... А з іншого боку, де Голля називали ставлеником великої буржуазії і маріонеткою американського імперіалізму. Його принижували Рузвельт і Черчілль, як розмінну карту у боротьбі проти них прагнув використовувати ім'я Генерала Сталін. А він зі своєю, як на сторонній погляд, незграбною, довготелесою двометровою фігурою, що ледве вміщувалася в танку, у своїй куценькій як для його могутнього галльського носа дегодлівуї уперто йшов до своєї мети, іноді вдаючись до ретиради, і тоді подовгу очікуючи слушного моменту. У рішучу мить він кидав у атаку усі свої сили і виграв битву. Лише одну з них він програв улітку 1968 р., але тоді проти нього повстала уся Франція, яка була неспроможна оцінити свого коннетабля. Генерал пішов у відставку, але залишився найвеличнішою постаттю в історії Франції ХХ століття.

«Я поодиноким людина, — говорив де Голль, — яка не поєднує себе з жодною партією, з жодною організацією... Я людина, яка не належить нікому і належить усім».

Одинокий коннетабль повернув своїй країні втрачену в роки війни велич і славу.

ЧАСТИНА I

САМІТНИЙ АМБІТНИК

1. Хлопець із Нормандії

Шарль-Андре-Марі-Жозеф де Голль народився 22 листопада 1890 року у місті Лілль, хоча де Голлі були парижанами протягом уже кількох поколінь. З раннього дитинства, а в сім'ї було четверо дітей, Шарлю втовкмачували, що він має стати продовжувачем славного в минулому, хоча дещо підупалого генеалогічного дерева. Його предок відзначився у Столітній війні, і начебто навіть супроводжував Жанну д'Арк до майбутнього короля Карла VII. У подальшому сім'я не відіграла значної ролі в політичному житті країни. Звичайно, сама по собі дворянська приставка «де» уже в XIX ст. практично мало що означала, бо, як говорили в старовину: «Нема сеньйора без землі». А землі, як і багатства, у родини не було.

Його батько, Анрі де Голль, воював у франко-пруській війні 1870—1871 рр., був поранений, важко переживав поразку Франції. Він викладав у єзуїтському коледжі, де з 1900 р. почав своє навчання Шарль.

Мати, уроджена Жанна Май-Делоне, відзначалась виключним клерикалізмом.

У католицькому середовищі, де точилися тривалі дискусії про науку, мистецтво, літературу, складалися погляди майбутнього Генерала. Особливо ж його цікавила історія Франції та історія військового мистецтва. Він перечитав сотні історичних романів, мемуари полководців минулого, цікавився філософськими працями. У коледжі хлопчик виявляє неабиякий характер і упертість. Ставши президентом, Генерал якось зізнався своїм онукам і небожатам: *«У початкових класах школи я ніколи не вчив уроків. Але цей приклад не варто наслідувати»*. Він не був ледарем і виявляв виключну старанність, коли робив те, що йому подобалося. Та хоча уроки німецької мови викликали в нього відразу, природна цікавість брала гору і він змушував себе зубрити слова. Згодом це стало у пригоді, коли де Голль потрапив до німецького полону.

Вихованці коледжу діставали ґрунтовні знання з анти-

чної і класичної французької літератури. Шарль навіть вивчив напам'ять всю п'єсу «Сірано де Бержерак», бо довгоносий романтик Сірано надто вже був близьким йому за долею.

На початок ХХ ст. Франція остаточно визначилася з політикою реваншу за поразку 1870—1871 рр. і втрату Ельзасу та Лотарингії. Особливо потужно ці ідеї опанували інтелігенцією і французьким селянством — носієм традицій імператора Наполеона I.

Господарське життя було на піднесенні. Об'єднання монополій металургійної промисловості («Коміте де Форж») зосередило в своїх руках 3/4 виробництва чавуну і сталі.

Об'єднання вугільної промисловості («Коміте дез Уйер») монополізувало видобуток вугілля, концерн Шнайдера панував у виробництві зброї, концерн «Сен-Гобелен» — у хімічній промисловості. П'ять найбільших банків на чолі з Французьким банком розпоряджалися 70 % загальної суми вкладів. Все економічне й політичне життя Франції було поставлено на користь підготовки до відплати «цим клятим бошам».

На той час 56% населення країни проживало в селі. З великих міст особливо відзначався Париж. З населенням 2,8 млн чол. Париж належав до міст-гігантів і мав репутацію головного центру розваг та моди.

Згідно з переписом 1906 р. 32% працюючого населення було зайняте в промисловості і на транспорті, 43 % — у сільському господарстві. Специфіка Франції полягала в тому, що найбільша частка виробництва припадала на легку промисловість. Там працювало майже 60 % французьких робітників. Це були переважно дрібні підприємства з кількістю працюючих не більше як 10 чоловік. Французькі підприємці відзначалися надзвичайною обережністю і боялися ризику більше, ніж, наприклад, підприємці США або Німеччини.

Захищені від іноземної конкуренції в своїх колоніях високими протекціоністськими митами, вони не дуже турбувалися про розширення виробництва і проводили політику «економічного мальтузіанства», тобто виробляли мало, але дорого.

Французька провінція зберігала свій патріархальний вигляд: з феодальними замками, де жили нащадки дворян, з церквою на площі, зі старовинними селянськими подвір'ями серед величезної кількості парцелл. За темпами промислового розвитку Франція відставала від інших індустриальних країн, особливо від Німеччини, США і навіть Росії.

Значна концентрація фінансового капіталу спричиняла до вивозу вільного капіталу за кордон, переважно в європейські країни, на долю яких припадало 65 % його експорту, в тому числі 30 % -- на долю Росії. Загальна ж сума «російських позик» сягала 12—13 млрд франків. Наприкінці XIX ст. Франція стала одним з найголовніших експортерів капіталу. До того ж, французькі власті, що сповідували практику еберженізму*, не дуже то й дозволяли розміщувати виробництво в метрополії, турбуючись про збереження ландшафту й екологічного середовища.

На початку XX ст. кількість власників цінних паперів у Франції сягала 4—5 млн чоловік. З них не менше, як 2 млн становили рантьє -- люди, які існували на прибутки від цінних паперів. Разом з членами родин вони становили 10—12 % населення. Тому-то передвоєнну Францію й називали державою-рантьє. Характерною рисою соціальної психології французів стала заощадливість, якщо не скупість прагнення відкласти кожний зайвий франк і, зекономивши хоча б невеличку суму, вкласти її в цінні папери.

У політичному відношенні передвоєнна Франція поєднувала буржуазний парламентаризм із системою високоцентралізованого бюрократичного управління і політичного плюралізму. Право голосу в Третій республіці мали лише чоловіки (окрім військових), яким виповнилося 25 років.

На початку XX ст. у французькому парламенті було представлено близько 10 політичних партій, причому жодна з них не спромоглася набрати абсолютної більшості на виборах. Така система породжувала хронічну нестабільність урядів і блокування фракцій. Так блоки, що як правило, легко створювалися, ще легше розпадалися, викликаючи

* еберженізм — французький термін, що означає — розміщення промислових або будь-яких інших об'єктів з урахуванням збереження навколишнього середовища

урядові кризи. З моменту вступу в силу конституції 1875 року і до початку першої світової війни у Франції змінилося 52 уряди. У середньому, кожний уряд перебував при владі менше року.

У центрі політичного життя була боротьба між лівими і правими. Найбільш значними серед партій правих сил була Республіканська федерація і Демократичний альянс. Республіканська федерація виступала під гаслами націоналізму і католицизму. Демократичний альянс своїм головним гаслом обрав девіз консерваторів: «Ні революції, ні реакції».

Основними лівими були радикал-соціалістична та СФІО* (об'єднана соціалістична) партії. Радикали своєю метою проголосили захист республіки, антиклерикалізм і боротьбу за соціальні реформи. СФІО пропагувала соціалістичні гасла і, як правило, перебувала в опозиції.

Родина де Голля не дуже активно стежила за парламентським життям країни. Там панували бонапартистські традиції і культ Великого імператора французів. Сім'я Шарля регулярно відвідувала усипальницю Наполеона I, Триумфальну арку, Версаль. Все це залишало глибокий слід у дитячих душах. Від дітей не приховували гіркоти поразки Франції у війні з Пруссією. Молоде покоління виховували в дусі націоналізму, прагнення реваншу. Де Голлі вітали підписання франко-російського договору, який започаткував Антанту.

1904 р. французький парламент заборонив релігійним конгрегаціям викладання в школах. Було закрито кілька тисяч шкіл, серед яких і коледж Пресвятої Діви. Шарль де Голль закінчував освіту за кордоном, у Бельгії. Неподалік від легендарних пагорбів Ватерлоо Шарль навчається в математичному класі і виявляє неабиякі здібності. У 16 років він пише дуже патріотичні, але посередні вірші, а також надсилає на конкурс до літературного журналу свою першу поему.

У відповідь йому запропонували вибір — одержати 25 франків, значну як на той час суму, чи надрукувати поему. Де Голль обрав публікацію. Він захоплюється поезією Шарля Марраса, прихильника «інтегрального на-

*Французька секція робітничого інтернаціоналу.

ціоналізму», який значно пізніше опинився у таборі Петена, ворожому до Генерала. Тоді-то де Голль і кинув фразу: «Маррас мав стільки розуму, що став божевільним».

Величезний вплив на юнака мали філософські погляди Анрі Бергсона. Бергсон вважав, що інтуїція набагато переважає розум. Він закликав до розуміння необхідності дії, до проявів творчої енергії. Бергсон був противником демократії. Де Голль завжди буде керуватися інтуїцією, приймаючи практичні рішення в ситуаціях, що містили багато неясного.

Майбутній генерал виробляє стиль мовлення, що відзначається епічністю і в той же час ясністю й чіткістю.

2. Сен-Сір

Престижна військова школа Сен-Сір відчиняла двері далеко не для всіх юнаків. Вступити туди було важко. Але екзамени, про які ходили легенди, Шарль склав залюбки, і восени 1909 р. його зараховують до військового училища. Ще в березні 1905 р. республіканці, щоб наблизити офіцерську касту до солдатів, домоглися прийняття закону, за яким кожен молодий чоловік, прийнятий до Сен-Сіру, зобов'язаний був протягом року відслужити рядовим солдатом. Ротою, в якій служив Шарль, командував капітан де Тюньї. Коли у нього запитали, чому де Голль ще не сержант, він відповів: «Невже ви хочете, щоб я призначив сержантом юнака, який відчуватиме себе задоволеним, лише ставши коннетаблем Франції».

В училищі Шарль тримався осібно, ні з ким близько не приятелював. Його височенний зріст і величезний ніс нерідко ставали об'єктами не завжди дружніх кепкувань.

Тим часом у повітрі вже пахло війною. Два табори: Антанта, тобто Англія, Франція й Росія, з одного боку, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, з іншого, посилено озброювалися. Особливо грізно гримала зброєю Німеччина, поглядаючи на англійські та французькі колонії й розробляючи план «Drang nach Osten».

Випускників Сен-Сіру війна не лякала. Кожен розумів: Ельзас і Лотарингію необхідно було повернути. У 1912 р. Шарль де Голль у званні молодшого лейтенанта успішно

закінчив училище. З 211 чоловік випуску він завоював 15 місце і мав право вибору між престижною кавалерією і багатостраждальною піхотою. Де Голль обрав піхоту. За іронією долі, майбутній найбільший політичний діяч Франції XX ст. при одержанні офіцерського звання склав традиційну клятву, що він ніколи не буде займатися політикою.

Наприкінці 1912 р. молодий лейтенант повертається в 33 полк в Аррас, яким на той час командує полковник Філіп Петен, майбутній маршал. Петен, безумовно, відзначив молодого офіцера, вважаючи його надзвичайно здібним і вправним командиром.

3. Перша війна

Першу світову війну Шарль де Голль зустрів у званні лейтенанта.

Як відомо, поштовхом до її початку стало убивство 28 липня 1914 р. в Сараєві австрійського ерц-герцога Франца-Фердинанда і його дружини. Вбивця — 19-річний сербський студент Гаврило Принцип, навряд чи міг передбачити саме такий подальший хід подій. 28 липня Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. 29 липня — Росія оголосила часткову мобілізацію. Німеччина вимагає від Росії її припинити. У відповідь була оголошена загальна мобілізація.

1 серпня Німеччина оголосила війну Росії, 3 серпня — Франції. Того ж дня німецькі корпуси увірвалися в Бельгію, з метою подальшого наступу на Париж. Почав здійснюватись славнозвісний «план Шліффена» — план остаточного розгрому Франції.

Англія, зі свого боку, вимагає збереження нейтралітету і, не одержавши відповіді від Німеччини, оголошує їй війну. 6 серпня Росія оголошує війну Австро-Угорщині, 15 серпня Японія вимагає від Німеччини передати їй свої колонії у Китаї. Після відмови Німеччини Японія заявила, що перебуває з нею в стані війни. Так війна стала світовою.

Регіональна балканська криза переросла в глобальний конфлікт. Три імператори, які зіграли головну роль у тому, щоб постріл в Сараєво став детонатором війни, —

Франц-Йозеф, Вільгельм II і Микола II, як і британський король — були родичами. Але найбільше війни прагнула республіканська Франція. У січні 1913 р. президентом Республіки було обрано Пуанкаре. Його попередник, президент Фальєр, покидаючи Єлисейський палац, буркнув: «Я поступився місцем війні».

Через 4 роки ця війна зруйнувала три абсолютні монархії — Австро-Угорщину, Другий рейх і Туреччину. Якщо Габсбурги, Османи й Гогенцоллерни були лише позбавлені тронів, то Романови втратили життя, але їхню імперію вберегли більшовики.

У Франції лунав могутній голос Жана Жореса, який протестував проти війни. 31 липня його було підступно вбито, а у всіх країнах, в тому числі й у Франції, потужна хвиля шовінізму накрила все. Французи, які жили за кордоном, брали штурмом пароплави і поїзди, щоб прибути на батьківщину і записатися у військо. 350 тис. волонтерів товпилися на мобілізаційних пунктах.

Шарль де Голль брав участь у війні з перших її днів, 15 серпня він уже дістав перше поранення — куля влучила в ногу. Після лікування, 12 жовтня 1914 р., Шарль повертається в полк і з грудня — він знову на передовій. Восени 1914 р. німці підходять до Парижа. Всі урядові установи, парламент, рада міністрів, а також дипломатичний корпус терміново виїхали в Бордо. Вивезли золотий запас і навіть картини з Лувру. Від'їзд був схожий на втечу. Проте після кровопролитної битви на Марні німців зупинили і змусили відступити. Міністри й депутати намагалися звалити вину на начальника генерального штабу Жоффра, на що останній саркастично відповів: «Я насправді радив їм виїхати, але не радив втікати».

У січні 1915 р. де Голль одержав першу нагороду — Військовий хрест, а 10 березня його було поранено вдруге. Тільки в червні 1915 р. він зміг знову повернутись у свій полк. Восени Шарль стає капітаном і його призначають командиром роти.

У 1916 р. почалася битва під Верденом, одна з найкровопролитніших на Західному фронті («Верденська м'ясорубка»). Штурм, яким особисто командував кайзер Вільгельм II, розпочався 23 лютого небаченою арти-

лерійською підготовкою. А.Барбюс, який солдатом брав участь у цій битві, писав: «Цілі ліси скошувало, немов колосся, усі перекриття продірявлювало, навіть коли на них лежали в три ряди мішки з землею, усі перехрестя поливало сталевим дощем, усі дороги перевернуло догори дном. Скрізь уламки, залишки розбитих обозів, розшматовані трупи, підірвані гармати».

У жорстокому бою, який продовжувався безперервно 6 днів, батальйон де Голля був практично знищений. Залишки 10-ї роти опинилися в оточенні. Капітан де Голль повів солдатів, щоб багнетами розірвати кільце. В рукопашному бою він був поранений і потрапив у полон, який продовжувався майже 3 роки. П'ять разів Шарль де Голль намагався втікати з полону, але кожного разу його ловили.

У таборах він багато працює, вчить німецьку мову, вивчає військовий стан на фронтах. Худий, виснажений, де Голль тримався мужньо й гордовито. Йому й там дали прізвисько «коннетабль», тобто головнокомандуючий французького короля. Це дивно, але різні люди і в різних обставинах, незалежно один від одного назвали його коннетаблем.

Серед бранців фортеці Марієнбург, де було зібрано «хронічних втікачів», вирізнявся один красивий 23-річний офіцер російської армії. Де Голль вчив його французької, подовгу вів бесіди про стратегію й тактику німців, зокрема про «план Шліффена». То був поручик Михайло Тухачевський. У 1920 р. доля ще раз звела де Голля і Тухачевського, але про це пізніше.

У листопаді 1918 р. війна закінчилася поразкою Німеччини і всіх полонених відпустили додому.

Перемога Франції обійшлась їй дорого. Близько 1,5 млн французьких солдат і офіцерів загинули. 2 млн 800 тис. дістали поранення, 600 тис. стали інвалідами. Для Франції, з її низькими показниками народжуваності, ці втрати були важким ударом, який не компенсувало навіть повернення населення Ельзасу і Лотарингії.

За роки війни кількість паперових грошей збільшилася у 5 разів. Франція заборгувала 60 млрд франків, з них США — до 40 млрд. Анулювання боргів царської Росії урядом Леніна означало втрату 12—13 млрд франків.

Де Голль повертається додому, в сім'ю, зустрічається з братами. Вони теж воювали, були поранені, але залишилися живі. На грудях Шарля Військовий Хрест, орден Почесного легіону — найвища нагорода Франції, він капітан, але майбутнє його невизначене. Ось чому, напевне, де Голль прийняв пропозицію генерала Юзефа Галлера вступити на службу в польське військо. У травні 1919 р. у званні майора польської армії в департаменті Сарт він веде заняття по тактиці з польськими офіцерами, які продовжує і в самій Польщі.

Ще раніше Юзеф Пілсудський уклав договір з Симоном Петлюрою, який дістав назву «Варшавська угода». Союз Польщі й УНР різко засудили основні політичні сили України в еміграції, головно за те, що Східна Галичина віддавалася Польщі. Але 25 квітня поляки разом з українцями почали війну з радянською Росією.

Уже 6 травня вони зайняли Київ. Разом з польсько-українськими військами на чолі свого панцирного батальйону на радянську Росію рушив і майор* де Голль. Проте на перших порах досить авантюрний план Троцького — Тухачевського розвивався успішно. Червона Армія перейшла в наступ, і вже скоро її війська підійшли до Варшави. Західним фронтом командував Тухачевський, а в боях проти кінноти Будьонного проявив себе командир батальйону де Голль, що і було відзначено наказом Вейгана.

Полякам вдалося розгромити російські червоні війська під Варшавою. На осінь 1920 р. було підписано перемир'я, а 18 березня 1921 р. — Ризький мир.

За польську кампанію Шарль де Голль одержав хрест Святого Венчеслава. У своїх «Військових мемуарах» цій війні генерал де Голль відвів лише 5 слів. Так була перегорнута ще одна сторінка життя цієї неординарної людини.

4. Що ж далі?

У 1920 р. 30-річний капітан Шарль де Голль узяв шлюб з Івонною Вандру. До кінця життя Івонна залишалася вірною подругою Генерала. Також висока й огрядна, як сам де Голль, вона пройшла з ним рука в руку, поділяючи

*На час польської кампанії йому було пригвоєно тимчасове звання майора

славу і забуття, наругу і триумф, вершини влади і самотність вигнанця Коломбе.

З жовтня 1921 р. Шарль повертається у рідні стіни Сен-Сіру, але вже як викладач військової історії. Своїм предметом він володіє досконало. Його люблять і поважають слухачі. Не кидаючи своєї роботи, капітан стає слухачем Вищої військової школи, зберігає дружні стосунки з маршалом Петеном. Він ніколи не приховував, що його перший син був названий Філіпом на честь маршала.

В академії він тримається незалежно, твердо відстоюючи свою точку зору, іноді навіть йдучи на прямі конфлікти. В результаті де Голля призначили не до генерального штабу, а лише у штаб Рейнської окупаційної армії, де він, щоправда, провів усього 3 місяці.

У 1925 р. Ф.Петен забирає де Голля для роботи у своєму штабі. Маршал високо цінує здібності енергійного капітана і особисто опікується ним. Тим часом з'являються воєнно-літературні розвідки де Голля. Роком пізніше вийшла перша його невелика книжка «Суперечності в стані ворога», в якій він аналізує дії німецького командування. Щоправда, ця книжка успіху не мала і скоро про неї забули.

Лише 1927 р., коли чимало з його однокашників стали полковниками, де Голлю присвоюють чин майора і призначають командиром батальйону у Трірі. Майор командує енергійно, вміло, що й відзначила висока урядова комісія (члени — Даладьє, Ерріо та ін.). У кінці 1929 р. — нове призначення — Сирія і Ліван. Навесні 1931 р. за ініціативою Петена де Голля відряджають у розпорядження Вищої ради національної оборони. Лише коли Шарлю де Голлю минуло 40, наприкінці 1933 р., йому, нарешті, присвоюють звання підполковника.

У цей час він уважно стежить за подіями політичного життя у Франції та за її кордонами.

Однією з головних цілей зовнішньої політики Франції було зближення європейських держав для того, щоб уникнути війни. У 1928 р. міністр закордонних справ Бріан та держсекретар США Келлог виступили з ініціативою підписання широкого пакту «Паризького договору про заборону війни як засобу національної політики». «Пакт Бріана — Келлога», як його стали називати, засуджував війну як

год для врегулювання міжнародних конфліктів і пропонував мирні переговори.

До цього важливого, історичної ваги документу, що мав на додаток до Версальського договору закріпити систему колективної безпеки в Європі й усьому світі, приєдналося 28 держав, у тому числі, з певними застереженнями, навіть СРСР.

Але криза 1929—1933 рр., що вкинула країни світу у вир нещастя і злиднів, поставила на перший план інтереси класів і кланів, практично звела нанівець історичне значення цього пакту. Особливих зусиль, хоч і в різний час, до цього доклали тоталітарні режими Муссоліні, Гітлера, Сталіна.

З кризою 1929—1933 рр. на Європу насувалася майже фатальна неминучість війни. У Франції криза настала дещо пізніше, ніж в інших країнах. Повернення могутньої індустриальної бази Ельзасу й Лотарингії, вміле використання енергетичного потенціалу Саарського вугільного басейну, німецькі репарації, врешті вимушена погодженість СРСР повернути частину боргів «російського займу» відстрочили кризу більше, ніж на рік. Влітку 1930 р. Франція вивела свої війська з лівого берега Рейну, а щоб убезпечити себе в нових умовах від будь-якої загрози зі сходу, вирішено було збудувати гігантську оборонну лінію вздовж усього франко-німецького кордону*.

Криза породжувала політичну нестабільність, політична нестабільність породжувала безвідповідальність і хабарництво. У 1932 р. країну лихоманило від афери Олександра Стависського. Він організував випуск облігацій ломбарду м.Байонни під заставу коштовностей, а потім підмінив їх фальшивками. У 1933 р. афера відкрилася. Ломбард збанкрутував, а випущені ним облігації на суму 200 млн франків перетворилися на звичайні папірці. Стависський втік, але скоро його знайшли мертвим. Незабаром стало відомо, що його 19 разів віддавали до суду за шахрайство, але процес кожного разу відкладався. Серед знайомих

*За іменням її ініціатора військового міністра А.Мажіно її так і стали називати «лінією Мажино». Будівництво продовжувалося аж до другої світової війни. Воно вимагало величезних витрат і так і не було доведено до кінця. Кордон між Францією і Бельгією на виміру Бельгійської лінії Мажино не захищала

Стависського були відомі депутати й міністри, зокрема колишній прем'єр Лаваль і префект паризької поліції Кьяпп. Ця «Панама» викликала гостру критику з боку фашистських організацій. Знаючи глибоку відразу французів до нацизму в Німеччині, французькі фашисти власне і не називали себе фашистами, а всіляко підкреслювали свою національну самобутність. Відсутність масової соціальної бази та переваги країни — переможниці у війні, що створювали кращу економічну кон'юнктуру у Франції, мали наслідком те, що єдиної фашистської партії у країні так і не було утворено. Основними організаціями французьких фашистів були «Аксьйон Франсез» і «Бойові хрести».

«Аксьйон Франсез» (французька дія) не була досить численною і на початку 30-х рр. нараховувала близько 60 тис. чоловік. Вождем її був фанатичний старець Шарль Маррас, шовініст і антисеміт, який головним об'єктом атак обрав парламент і партійну систему. Прихильниками «Аксьйон Франсез» були маршал Петен, а також колишній начальник штабу маршала Фоша генерал Вейган і ще декілька високих чинів. Найбільш масовою організацією були «Бойові хрести», точніше «Вогняні хрести». Вона виникла в 1927 р. як організація колишніх фронтовиків, нагороджених за хоробрість орденом «Бойового хреста». Пізніше до цієї організації вступали особи й без бойових нагород і до середини 30-х років у ній нараховувалося близько 350 тис. чол. Очолював її полковник граф Казимір де ля Рок, виходець з небагатої дворянської родини. Він був людиною нерішучою, демагогом, але користувався підтримкою маршала Петена і префекта Кьяппа. Офіційним девізом «Бойових хрестів» було — «Праця, сім'я, вітчизна». Щоб залучити на свій бік маси, вони створювали дешеві їдальні для безробітних, організовували спортивні товариства. В організації була сувора дисципліна і озброєні загони. Крім цих двох об'єднань, існували й інші фашистські ліги, які прагнули захопити владу.

Антифашистські сили в цей час були роз'єднані. Робітничий рух Західної Європи був розколотий і «допоміг» йому в цьому Сталін. Він публічно називав соціал-демократів «поміркованим крилом фашизму». Ще в січні

1924 р. він заявив: «Потрібна не коаліція з соціал-демократією, а смертельний бій з нею, як з опорою нинішньої фашистської влади».

Слова Сталіна були наказом для Комінтерну. Вони розділили робітників один від одного, як барикадою. Соціал-демократи цього комуністам не простили. Теорія «соціал-фашизму» місяць за місяцем проклала дорогу до влади Гітлеру. Комуністи ж відмовлялися захищати парламентську систему і республіку, висуваючи гасло «диктатури пролетаріату». Після 1933 р. наступає протверезіння. Спочатку робітничий Соцінтерн в 1934 р. дозволяє контакти з комуністами, за ним і Комінтерн на VII Конгресі головним ворогом проголошує фашизм, а засобом боротьби проти нього — єдність дій усіх антифашистських сил.

У січні 1934 р. уряд Даладье увільнив Кьяппа за зв'язки з Стависським. Фашисти вирішили скористатися звільненням Кьяппа як приводом до розгону парламенту. Увечері 6 лютого 1934 р. близько 40 тис. фашистів рушили на штурм Бурбонського палацу, де відбувалося засідання парламенту. Зіткнувшись з поліцією, маніфестанти застосували силу, били вітрини, підпалювали автомобілі. Поліція відкрила вогонь і фашисти відступили. 17 чоловік було вбито, понад 2 тис. поранено (з них 1600 чоловік поліції). «Бойові хрести» й «Аксьйон франсез» не змогли захопити владу — вся Франція виступила проти них.

В наступні дні мільйони людей вийшли на вулиці, протестуючи проти спроб фашистів запровадити «порядок».

Як не дивно, але усі ці важливі події — криза, поляризація суспільства, поява французьких фашистських організацій начебто пройшли поза увагою де Голля. В мемуарах він навіть не згадує події 6 лютого, а про Народний фронт говорить лише дещо, не надаючи йому особливого значення. Де Голля цікавить інше. За своїм становищем він дістає доступ до важливих секретних матеріалів, планів, рішень.

У Вищій раді національної оборони він працює з 1932 по 1937 р. Спостерігаючи за діями військового відомства, з гіркотою переконується, що Франція знову відстає на

одну війну. Військові керівники усе ще перебували у полоні категорій війни 1914—1918 рр. В основу офіційної доктрини Франції було покладено ідею оборонної, позиційної війни. Визнані авторитети на чолі з Петеном, Вейганом, Гамеленом стверджували, що стабільний фронт неминучий, що можна спокійно відсидітися за «лінією Мажіно», тому використання маневрових, зокрема танкових частин, буде неефективним. Навіть проста моторизація армії оголошувалася шкідливою. Майже не склали бомбардувальників, а про штурмовиків взагалі не думали. Танки розраховували використати тільки для підтримки піхоти. Тихохідні, нездатні до маневру машини, розпорошували по піхотних частинах, самотійного роду панцирних військ у Франції не було.

Шарль де Голль уважно стежив за військовою літературою, за практикою різних армій. Англійський генерал Фуллер у цей час активно виступав за самотійне використання великих бронетанкових з'єднань. Ці ж ідеї домінували у відомій книзі німецького теоретика, а згодом і практика Хайнца Гудеріана «Увага, танки!».

Де Голль починає працювати над новою книжкою, яка вийшла у травні 1934 р. Присвячена питанням специфічно військовим, книжка «За професійну армію» написана у притаманному де Голлеві блискучому літературному стилі. Тираж — кілька тисяч примірників. Автор гаряче доводить необхідність механізації армії, розробляє й конкретизує ідеї професійної армії, стверджує, що необхідно змінити воєнну доктрину Франції, змінити методику підготовки солдата й офіцера. Але немає пророка у своїй вітчизні! Ідеї де Голля мало відомі у Франції. Проте книгу гідно оцінили... в Німеччині. Французький журналіст Філіпп Баррес вперше почув про де Голля у квітні 1934 р. під час бесіди з Ріббентропом. Коли мова зайшла про «лінію Мажіно», Ріббентроп заявив: «Ми візьмемо її з допомогою танків, це питання кількості й волі, наш спеціаліст генерал Гудеріан довів це. І я навіть думаю, що ваш кращий спеціаліст в цій галузі дотримується такої ж думки...» На питання Барреса, що це за спеціаліст, його співбесідник відповів: «Де Голль... Невже це правда, що він так мало відомий у вас?»

Де Голлю повідомили, що про нього йшла мова серед близького оточення Гітлера. І де Голль почав діяти. В грудні 1934 р. він особисто зустрічається з Полем Рейно. Рейно, Поль-Бонкур і колишній президент республіки Мільєран стають прихильниками його військової реформи. Проте вирішальне значення мала позиція маршала Петена. А той замість підтримки колишнього свого улюбленця, інспірував проти ідей де Голля виступи визначних військових генералів Вейгана і Гамелена. Де Голль розумів, що така близькозорість військового керівництва загрожує Франції катастрофою. 15 березня Поль Рейно виступив у палаті депутатів з промовою, в якій виклав основні положення проекту де Голля. Промова мала успіх. Було внесено законопроект, який передали у комісію з питань збройних сил. А та його успішно... поховала.

А тим часом у Європі міжнародна обстановка заістурюється. Німеччина виходить з Ліги націй і починає повним ходом озброюватися. У 1934 р. в Австрії фашистами убито канцлера Дольфуса. У жовтні убито прихильників радянсько-французького союзу — міністра закордонних справ Луї Барту і югославського короля Александра. У січні 1935 р. Саар після плебісциту повертається Німеччині, Гітлер відновлює загальну військову повинність. Муссоліні захоплює Ефіопію. У березні 1936 р. німецькі війська входять в Рейнську демілітаризовану зону, а Франція навіть пальцем не ворухнула, щоб водночас покінчити з Гітлером. В Іспанії розгорається громадянська війна. Війська Гітлера і Муссоліні, з одного боку, і «добровольці» Сталіна, з іншого, воюють за «іспанську спадщину».

У жовтні 1936 р. Шарль де Голль домігся зустрічі з Леоном Блюмом, бесіду з яким детально описав сам де Голль. Він зробив усе можливе, щоб переконати Блюма в нереальності його оцінки перспектив війни, пояснював, що завдяки танкам і авіації в майбутній війні не буде існувати непереборних оборонних споруд. Потім заявив, що виділені суми з бюджету витрачаються неправильно, оскільки навіть модернізовані танки «Рено» і «Гочкіс» придатні лише для супроводу піхоти. Такі заяви шокували прем'єр-міністра і він су... відповів: «Як використовуються кредити,

асигновані військовому міністерству, — це справа Даладье і ген. Гамелена». Бесіда неодноразово переривалася телефонними дзвінками і в кінці її Блюм втомлено промовив: «Зважте самі, чи легко главі уряду притримуватись вашого плану, якщо він і 5 хвилин не може зосередитись на одному й тому ж». Це була їхня перша, але далеко не остання зустріч. Де Голль не знаходить підтримки і у колег. Вище командування вважає його впертим і неспокійним, тому в 1936 р. Гамелен виступив проти присвоєння де Голлю чергового звання. Потрібно було втрутитися Рейно, щоб 47-річному Шарлю де Голлю в грудні 1937 р. нарешті присвоїли звання полковника.

У липні 1937 р. полковника де Голля призначають командиром 507 танкового полку, розквартированого у Меці. Скоро цей полк стає зразковим, а його командира називають «полковник Мотор».

Далеко від Парижа він уже не може так активно боротися за втілення своїх ідей, хоча в 1938 р. видав книгу «Франція і її армія», в якій доводив, що армія протягом століть уособлювала душу і майбутнє Франції. Через цю книжку відбувся остаточний розрив між де Голлем і Петеном. Петен захотів написати до неї передмову, але автору вдалося цього уникнути, посилаючись на терміновість виходу книжки та присвяту її маршалу. Старий маршал залишився дуже незадоволеним, і коли зустрівся з де Голлем на весіллі доньки генерала Жіро, демонстративно відмовився з ним говорити. Пройде небагато часу і вони стануть смертельними ворогами.

Зазнавши невдачі у втіленні своїх ідей, де Голль переживає ще й особисту драму. Помер батько, якого він так любив. Його донька Анна народилася від природи ненормальною і де Голлі несли цей хрест, як Божу кару до самої її смерті. Але усе це перекрилося значно страшнішими подіями.

5. Катастрофа

Рано-вранці 1 вересня 1939 р. нацистська Німеччина напала на Польщу. З вересня Англія і Франція оголосили війну Німеччині. Друга світова війна почалася. Польсько-

французський протокол, згідно з яким Франція на 15 день мусила розпочати наступ головними силами, не був виконаний, хоча сили французької армії переважали німецькі.

Франція мобілізувала 110 піхотних дивізій, Англія — 10 і Польща — більше 35. У німців було 103 дивізії, але проти Франції — лише 23. Англо-французький флот значно переважав німецький і тільки в авіації перевага була на боці німців. Проте армія бездіяла, а Німеччина практично за два тижні розгромила Польщу. 17 вересня 1939 р. згідно з пактом Ріббентропа — Молотова Червона армія вступає в Західну Україну та Західну Білорусію, і Польща, за глумливою оцінкою наркома Молотова, це «потворне породження Версальської системи», перестає існувати як держава.

Із вересня 1939 по травень 1940 р. на Західному фронті було тихо. Солдати відпочивали, нудьгували, англо-французька авіація скидала тони листівок на Німеччину, роз'яснюючи німцям, який поганий Гітлер і закликаючи до його повалення. Це була незвична війна, в історії її так і назвали «дивною війною».

За день до початку війни де Голль було призначено командуючим танковими військами 5-ї армії в Ельзасі. З тривою він стежить за розгортанням подій на фронтах. Він не мав надій на зміну французьким урядом злочинної політики, та все ж направляє найбільш відомим політичним, військовим діячам меморандум «Про зростання ролі механізованих сил». Він попереджає про неминучість наступу німців із використанням великих механізованих з'єднань при підтримці авіації і тоді фронт буде прорвано. Де Голль вимагає звести воєдино всі танки, інакше катастрофа неминуча. Але відповіді на це останнє його застереження так і не надійшло.

Після того, як 9 квітня 1940 р. Гітлер блискавично захопив Данію і Норвегію, долю Франції було вирішено. Рівно через місяць, 9 травня, Гамелена повідомили, що німецький наступ може розпочатися у будь-яку хвилину. 10 травня 1940 р. війська фон Бока почали наступ на Західному фронті. Цим маневром командування вермахту зуміло замаскувати нагір'ям головного удару через Арденни. Коли ж танки Гудеріана вирвалися на

оперативний простір, протиставити їм у французького генштабу було нічого. Де Голль, як командир 4-ї бронетанкової дивізії, прийняв бій 17 травня. В умовах загального відступу та паніки дії його дивізії привертали до себе увагу. Він завдає німцям серйозних ударів, маневрує, домагається тактичного успіху, але загальна справа програна безнадійно. 25 травня йому присвоюють звання бригадного генерала. У цих боях де Голль виявив неабияку витримку, хоробрість, діяв рішуче й енергійно.

Ось як пише про ці драматичні події у своїх мемуарах*, що є одним з найвизначніших документальних свідчень епохи, сам де Голль:

«Коли у вересні 1939 року французький уряд слідом за англійським кабінетом вирішив вступити у війну, що вже на той час почалася у Польщі, я анітрохи не вагався, що в ньому панують ілюзії, ніби-то незважаючи на стан війни, до серйозних боїв справа не дійде .. Я принаймні не дивувався повній бездіяльності наших відмобілізованих сил, у той час як Польща протягом двох тижнів була розгромлена бронетанковими дивізіями й повітряними ескадрами німців» (1.56).

...«26 січня я спробував зробити останнє зусилля. Я направив меморандум вісімдесяти найвидатнішим діячам уряду, командування й політичних кіл. Я прагнув переконати їх у тому, що противник перейде в наступ, маючи на озброєнні могутню механізовану армію й сильну авіацію; що наш фронт... можуть прорвати у будь-який момент; що оскільки ми не маємо у своєму розпорядженні різнозначних засобів для опору, нас можуть розгромити; що необхідно негайно прийняти рішення про створення таких засобів...» (1.57—58).

Тим часом у самій Франції події набувають надзвичайно гострого характеру. 21 березня палата відправляє у відставку бездіяльний уряд Едуарда Даладьє, а 23 березня новий уряд формує Поль Рейно, зібравши вотум довір'я більшістю в один голос, «Я, — говорив пізніше голова палати Едуард Ерріо, — не зовсім упевнений, що

*Шарль де Голль. Военные мемуары. Призыв. 1940—1942 годы.— М., 1957, т. I; Единство. 1942—1944 годы.— М., 1960. т. 2.

цей голос насправд було одержано». Але як би там не було, новий прем'єр вирішує утворити військовий комітет і призначити його головою полковника де Голля.

Але долю Франції вирішували вже не урядові перетасовки, а німецькі танки на полях боїв.

«... Двома групами, під командуванням Гота й Клейста, десять бронетанкових і шість моторизованих дивізій кинулися на захід. Сім з десяти бронетанкових дивізій, пройшовши Арденни, через три дні вийшли до річки Маас. 14 травня вони форсували її в пунктах Дінан, Жіве, Монторме і Седан... 18 травня, пройшовши «лінію Мажіно», прорвавши наші бойові порядки, знищивши одну з наших армій, ці сім бронетанкових дивізій зосередилися навколо Сен-Кантена, готові у будь-яку хвилину рушити на Париж або на Дюнкерк...» «Між тим армія мала 3 тисячі сучасних французьких танків і 800 бронеавтомобілів. У німців їх було не більше. Але справа у тім, що відповідно до плану у нас їх було розосереджено по окремих ділянках фронту. До того ж за своєю конструкцією й озброєнням вони зовсім були не придатними для того, щоб виступити як маневрова сила» (1.64-65).

На де Голля покладено завдання, яке неспроможний був виконати ніхто у французькій армії — перекрити масі німецьких танків дорогу на Париж. ... «Я опинився цілковито в полоні подій... 11 травня я одержав наказ прийняти командування 4-ю бронетанковою дивізією, котрої, до речі, ще не існувало в природі». Щоб виконати це завдання, де Голль помчав в Лаон, але з французьких військ він «знайшов у цьому районі лише розрізнені частини 3-ї кавалерійської дивізії, зменьку людей, які утримували фортецю Лаон, а також 4-й окремий артилерійський дивізіон, що випадково застряг тут... На світанку 17 травня я одержав три танкові батальйони... Врешті решт у ніч з 26 на 27 травня командир дивізії (де Голль, якому за два дні до того було надано звання генерала. — Авт.) дістав... наказ негайно виступити у напрямку на Абвіль і атакувати противника (1.72).

«Дивізія вступили в бій о 18 годині... З настанням ночі перший рубіж оборони (німців. — Авт.) було взято. У районі Юппі здалися залишки німецького батальйона, що

обороняв цей пункт. У районі Лімйо серед інших трофеїв ми захопили кілька протитанкових батарей»... (1.73).

Але на той час, коли де Голль, безперестанно маневруючи домагався часткових успіхів, кампанію вже було безнадійно програно. Французька армія тікала на південь.

1940 р. У той час, коли німецькі війська йшли на Париж, Поль Рейно ввів Шарля де Голля до складу уряду на посаду заступника міністра оборони. Але поїзд уже йшов під уклін.

...«30 травня битву фактично вже було програно. За два дні до того бельгійський король та його армія капітулювали. Англійська армія почала евакуацію з Дюнкерка. Залишки французьких військ у департаменті Нор також робили спробу евакуюватися морем... Я перебував у Пікардії й не тішив себе жодними ілюзіями... Якщо в кінцевому рахунку неможливо виправити становище в метрополії, то слід це зробити в іншому місці... У цьому відношенні, як я це передбачав, багато що мало залежати від позиції командування. Воно може стати рятівним якорем для держави, що гинула на очах» (1.76).

Але бесіда з Вейганом, який прийняв пост головнокомандуючого 20 травня, залишила у де Голля гнітючий сум. «Рішучість в діях, самостійність у рішеннях, безстрашність перед долею, та напружена й особлива пристрасність, що притаманна істинному воєначальнику, — усього цього Вейган був позбавлений... Протягом усієї своєї військової кар'єри він ніколи й нічим не командував» (1.79).

Після свого призначення заступником міністра де Голль вирішив діяти рішуче. Негайно у ніч з 5 на 6 червня він прибув до Парижа, де відбулася його зустріч з прем'єр-міністром, який незадовго до цього ввів до складу уряду капітулянта маршала Петена. На здивоване запитання де Голля Рейно коротко відповів: «Краще вже його мати всередині, ніж іззовні»... «Боюся, що вам доведеться змінити вашу точку зору» (1.80), — похмуро вимовив у відповідь де Голль. Він запропонував прем'єрові негайно вжити заходів до того, щоб перекинути на північ Африки якомога більше сил і коштів, щоб звідти продовжувати

боротьбу за метрополію. Прем'єр погодився з Генералом і дав йому доручення негайно вилетіти до Лондона, щоб там узгодити з Черчіллем спільні дії. На світанку 9 червня де Голль прибув до Лондона, де його у своєму кабінеті на Даунінг-стріт, 10 прийняв британський прем'єр. Це була перша, але далеко не остання зустріч двох великих воїв другої світової. Попереду були й періоди повного взаєморозуміння, і жорстокої конфронтації, принижень і безсилля обох перед невмолимою позицією третього великого партнера — Франкліна Рузвельта.

10 червня на Францію чекав новий удар: Італія оголосила їй війну. Головнокомандуючий Вейган заявив, що Париж стає відкритим містом, тобто армія обороняти столицю не буде. 14 червня німці увійшли в Париж.

6. Генерал-дисидент

Останні дні діяльності уряду Рейно характеризувалися досить млявими спробами реорганізувати деморалізоване командування не менш деморалізованої армії. З цією метою де Голль запропонував призначити на місце Вейгана командуючого Центральним фронтом генерала Хюнтцігера. Він навіть відвідав його на командному пункті в Арсі-сюр-Об. Хюнтцігер погодився зайняти посаду головнокомандуючого, але Рейно, відчуваючи вже неминучу відставку на користь Петена, змінив свої плани. Капітулянти в уряді й на політичному Олімпі Франції брали гору. Головна роль цими колами відводилася маршалу Петену.

Зустріч між Черчіллем і представниками уряду агонізуючої Франції відбулася увечері 11 червня. На цьому засіданні відверто зігкнулися погляди і настрої тих, хто обстоював необхідність продовження боротьби «до останнього набою», і тих, хто вважав ситуацію настільки безнадійною, що готовий був негайно підписати акт капітуляції. Спроби Черчілля умовити французів продовжувати опір завершилися невдачею. Не спрацював навіть його останній аргумент, коли він нагадав Петену про подібну трагічну ситуацію у березні 1918 р. Британський прем'єр нагадав йому історичні слова Клемансо: «Я буду боротися перед Парижем, у Парижі й за Парижем».

Далі інтерпретація переговорів у мемуарах Черчілля й де Голля дещо різниться. Черчілль згадує, що у відповідь на його слова Петен «спокійно й з гідністю відповів, що у ті дні він міг маневрувати понад 60 дивізіями; тепер у нього немає нічого. Він нагадав, що тоді на лінії фронту було 60 англійських дивізій»*.

Де Голль, у свою чергу, наводить такі слова Петена: «Тоді прорив був на вашій, англійській ділянці фронту. Однак я надіслав сорок дивізій, щоб виручити вас із біди. Сьогодні розбитими виявилися ми. Де ж ваші дивізії?» (1.90—92).

Тут назавжди розійшлися дороги старого маршала і його колишнього полкового ад'ютанта. До речі, де Голль згадує, що коли він напередодні переговорів з Черчіллем зустрів маршала Петена в галереї замку, а він його не бачив з 1938 р., Петен, глянувши на його погони й картуз, здивовано промовив: «Ви вже генерал! Не можу вас із цим поздоровити. Навіщо в час поразок чини?» (1.91).

Гіркота цих слів свідчить про глибокий розкол у французькому генералітеті напередодні і в час воєнних дій 1939—1940 р. Недаремно ж 11 червня Черчілль заявив своєму урядові, що Франція продовжуватиме війну, якщо командування знаходитиметься в руках де Голля. Але 16 червня Рейно подав у відставку. Прем'єром став маршал Петен. Він негайно звернувся до Німеччини з пропозицією про укладення миру. Де Голль розуміє, що це капітуляція, і на літаку, який прислав за ним Черчілль, перелітає до Англії.

У день річниці битви при Ватерлоо, 18 червня Генерал звернувся по радіо до співвітчизників зі своєю знаменитою промовою: «Я генерал де Голль, перебуваючи тепер у Лондоні, звертаюся до французьких офіцерів і солдатів, які перебувають на британській території, чи можуть там опинитися в майбутньому, зі зброєю чи без зброї, до інженерів і робітників, спеціалістів по виробництву зброї, які перебувають на британській території чи можуть там опинитися, із закликом встановити контакт зі мною». Де Голль закінчив свою промову яскравою фразою: «Щоб не

*Уинстон Черчилль. Вторая мировая война, т.1. — М., 1991. с.374--

трапилося, вогонь французького опору не повинен згаснути і не згасне» (1.332).

22 червня 1940 р. в Комп'єнському лісі, у колишньому штабному вагоні маршала Фоша, де було підписано перемир'я 1918 р., почалися переговори про мир з Німеччиною. Франція капітулювала. Умови капітуляції були жахливими.

Армія і флот роззброювалися і демобілізувалися. 2/3 території, в тому числі Париж, підлягали окупації. Південна частина країни й колонії контролювались урядом Петена, але Японія, скориставшись поразкою, захопила В'єтнам, Лаос і Камбоджу. Французькі військовополонені (1 млн 800 тис.) залишалися в Німеччині, крім того Франція повинна була сплачувати величезні окупаційні платежі — 400 млн франків (з листопада 1942 р. — 500 млн франків) щодня. Гітлер вважав, що збереження формально незалежної Франції, яка контролювала імперію і флот, — ключ до подальших політичних ігор. Під час зустрічі з Муссоліні, 18 червня Гітлер так пояснював свої поступки: «Було б значно гірше, якби французький уряд відхилив німецькі пропозиції і відправився в Лондон, щоб продовжувати війну. Нам довелося б нести неприємну відповідальність в адміністративній області, як держави-окупанта. Якщо б ми навіть окупували всю Францію, і тоді б угода з французьким урядом, який діяв у Франції, була б вигідна із-за французького флоту».

Але Черчилль, побоюючись, що німці захоплять французький флот, віддав наказ про виведення його з ладу. 3 липня 1940 р. англійці раптово атакували французьку ескадру, яка стояла в Мерс-ель-Кебірі (Алжир). Більшість кораблів було потоплено. Один французький лінкор зірвано, два інших серйозно пошкоджено і лише одному вдалося втекти до Тулону, де пізніше він був затоплений самими ж французами. У цьому бою загинуло більше 1300 французьких моряків. Одночасно англійські війська захопили французькі судна, що опинилися в англійських портах і блокували французьку ескадру в Александрії (Єгипет), проте тут обійшлося без крові, французи згодилися на англійський ультиматум і були роззброєні. До того ж англійські літаки торпедували французький лінкор

«Рішельє», що стояв на рейді Дакара. Через кілька місяців Геррі Гопкінс, довірена особа Рузвельта, повідомить, що цей драматичний напад на французький флот більш за все переконав Рузвельта в рішучості Черчілля продовжувати війну.

Після подій в Мерс-ель Кебірі уряд Петена розірвав дипломатичні відносини з Англією. Реакція де Голля на дії англійського флоту була надзвичайно гострою. Він ніколи не вибачить Черчіллю цього акту. Засуджуючи цю англійську акцію, де Голль стверджує, що було цілком очевидно, — французький військово-морський флот ніколи не планував жодних ворожих акцій проти англійців. Розстріл французьких кораблів завдав страшного удару по «Вільній Франції», чимало військових і цивільних осіб, які раніше висловлювали свою готовність приєднатися до де Голля, відвернулися від нього і йому довелося докласти величезних зусиль, щоб довести властям французьких колоній і всім, хто хотів приєднатися до сил Руху Опору, що «Вільна Франція» не мала жодного відношення до кривої англійської акції.

ЧАСТИНА II

НЕСКОРЕНА ФРАНЦІЯ

У Франції встановився жорстокий окупаційний режим. За ці роки країна втратила понад 500 тис. своїх громадян. Усю французьку економіку було поставлено на службу Німеччині. Завдані Франції матеріальні збитки оцінюються в 1 трлн 605 млрд 815 млн франків у цінах 1938 р., що в 5 разів перевищує вартість всього промислового виробництва Франції за 1938 р.

Вішістський режим (за назвою містечка Віші, яке стало столицею « нової » Франції), мав яскраво забарвлений характер « особистої влади » Петена. Урядова пропаганда швидко створила йому ореол « рятівника Франції », який в 1916 р. врятував країну в битві під Верденом, а в 1940 р. позбавив французів від продовження безнадійно програної війни. Комуніст Дюкло згадував, що Петен на перших порах

користувався такою популярністю, якої вже давно не знали.

Зрозуміло, що приречений Петеном до кари на горло, Шарль де Голль за таких обставин знову опинився один і, незважаючи ні на що, заявляв, що війна буде виграна, — будуть різноманітні перипетії боротьби, важкі моменти, але війна все ж буде виграна. Небагато французів у той час могли погодитись з такою точкою зору.

У самій Франції патріоти об'єднувалися в лави Руху Опору для боротьби з колабораціонізмом і фашизмом. Найбільшою організацією була «Комба» (боротьба), що об'єднувала колишніх офіцерів, представників інтелігенції, чиновників. До її керівництва входили такі політичні діячі і журналісти, як Ф. де Мантон, П.А. Тетжен, К. Бурде, Ж. Бідо.

Значну силу являла група «Фран-Тірер» (вільний стрілець), якою керував інженер Ж.П. Леві. У виданні газети з однойменною назвою брав участь видатний французький патріот і письменник Ів Фарж, а пізніше — знаменитий історик М.Блок. На півдні Франції діяла також «Ліберасьйон-Сюд» (визволення-південь). Її фундатором був колишній морський офіцер і журналіст Еммануель д'Астье де ла Віжері. Крім нього до керівництва входили П. Вьенно, філософ Кавойєс, викладач Обрак.

На відміну від «Комба», керівники «Ліберасьйон-Сюд» залучали до боротьби широкі народні маси. В окупованій зоні однією з найбільших організацій була «Організасьон сівіль е мілітер» (громадянська й військова організація), створена у грудні 1940 р. значним чиновником Блок-Маскарром і полковником Туні. До організації входили військові, комерсанти, промисловці, інтелігенція. Вони займалися збором розвідданих, які потім передавали деголлівській чи англійській розвідкам.

На півночі діяла «Ліберасьйон-Нор» (визволення-північ), яка об'єднувала профспілкових діячів і ряд соціалістів. Головними її організаторами були Крістіан Піно, Луї Сайян, П. Риб'єр та ін.

Комуністична партія Франції в ці трагічні дні змушена була виконувати наказ Комінтерну, точніше Сталіна, який, виходячи з ряду договорів СРСР з Німеччиною, заборонив компартіям вести боротьбу з нацизмом. Комуністи

навіть ухилялися від мобілізації в армію, вважаючи власну країну винуватцем розв'язання війни. Гіршої дискримінації комуністичного руху годі було й придумати. Тому рядові комуністи, без відома свого керівництва і навіть всупереч йому починають організовуватись для боротьби з окупантами.

1. На чолі Руху Опору

В 1940—1941 рр. де Голль не підтримував зв'язків з комуністами, коли ж 22 червня 1941 р. Німеччина напала на Радянський Союз, він з Єрусалиму, де тоді перебував, телеграфував своїм співробітникам у Лондон: *«Не вдаючись сьогодні в дискусії з приводу вад і навіть злочинів радянського режиму, ми повинні, як і Черчілль, заявити, що оскільки росіяни ведуть війну проти німців, ми безумовно з ними»*. При цьому він домагався безпосередніх стосунків між «Вільною Францією» й СРСР. 8 серпня його представники Кассен і Дежан мали бесіду з послом Майським, проте останній ухилявся від точних відповідей. Лише у вересні, коли де Голль створив Французький національний комітет (ФНК), радянський уряд визнав Генерала «керівником усіх вільних французів», що означало практично встановлення офіційних дипломатичних відносин.

Уже на той час з допомогою англійського уряду де Голль сформував невелику армію і оволодів частиною французьких колоній.

У серпні 1940 р. адміністрація колонії Чад на чолі з губернатором-негром Феліксом Ебуе цілковито перейшла на бік де Голля, до нього ж приєдналися колонії Тропічної Африки: Камерун, Французьке Конго, Убангі-Морі (нині ЦАР). Влітку 1941 р. війська «Вільної Франції» разом з англійськими захопили Сирію й Ліван, пообіцявши цим країнам незалежність після війни. Однак, незважаючи на спільність дій, відносини де Голля й Черчілля завжди були складними. Англійський уряд не вважав ФНК за уряд Франції, про що офіційно повідомив де Голля. Зіткнення між урядом Англії та керівництвом «Вільної Франції» виникали насамперед через французькі колоніальні володіння. Перше велике зіткнення було в Сирії й Лівані, друге — в Ма-

дагаскарі. Після Перл-Харбора, 9 грудня 1941 р., ФНК оголосив війну Японії і де Голль, усвідомлюючи важливе стратегічне значення Мадагаскару, запропонував англійцям приєднати острів до «Вільної Франції». Англійці вперто відмовлялися, і, раптом, у травні 1942 р., не поставивши до відома де Голля, захопили острів. Генерал був обурений до краю, тим більше, що, як стало відомо, англійці намагалися зберегти цю колонію під владою Віші. Мадагаскар створював прецедент, щоб зберегти уряд Віші і після війни, звичайно, на чолі не з одіозним «овернським баришником» Лавалем, а з тими вішістами, які заявили, що пішли на співробітництво з Гітлером тільки примусово.

6 червня 1942 р. де Голль попередив англійський уряд, що така політика призведе до розриву і одночасно в бесіді з радянським послом Богомолвим поставив питання, чи прийме радянський уряд, в разі розриву з Англією, на своїй території самого де Голля і його армію. Черчилль змушений був підтвердити, що Англія й США не збираються захоплювати французькі колонії.

Не кращими були стосунки і з США. Тільки 11 листопада 1941 р. Рузвельт дав згоду поширити на «Вільну Францію» дію закону про «ленд-ліз». США продовжували підтримувати дипломатичні відносини з урядом Віші, а президент Рузвельт уперто відмовлявся від будь-яких контактів з де Голлем. Генерал платив йому тим же. Після однієї з кризових ситуацій, знову ж таки пов'язаних з французькими колоніями, коли «Вільна Франція» одержала перемогу, американці називали поведінку де Голля «...демонстрацією зверхності і непокірливості».

Корделл Галл, глава державного департаменту США, ніколи не забував, що де Голль порушив старе правило дипломатії — небезпечно дошкуляти дрібними неприємностями великим державам і тому зіграв значну роль у тому, щоб «Вільну Францію» не було запрошено підписати Декларацію Об'єднаних Націй 1 січня 1942 р.

У цих умовах, усвідомлюючи всю важливість підтримки з боку Радянського Союзу, де Голль висунув ідею участі військових з'єднань «Воюючої Франції» на радянсько-німецькому фронті. І він добився створення єдиної фран-

цузької військової частини на Східному фронті — ескадрильї, а пізніше полку «Нормандія-Німан». 96 пілотів «Нормандії» виконали 5240 бойових завдань, провели 869 боїв, в яких втратили 42 чоловіка. Французи збили 273 ворожих літаки. 50 французьких льотчиків Сули нагороджені радянськими орденами. 4 з них стали Героями Радянського Союзу.

В об'єднанні сил французького Опору значну роль мала відіграти політика де Голля щодо компартії. Зближення з нею вимагав і Сталін. У січні 1943 р. до Лондона прибув представник ФКП при Генералі Ф.Гренє. Угода між комуністами й голлістами спричинилася до утворення єдиного керівного органу Руху Опору — Національної Ради Опору (НРО). 27 травня 1943 р. в окупованому Парижі, на вулиці Фур відбулося перше засідання НРО. До неї увійшли представники 16 основних організацій, які боролися проти фашизму. Першим головою НРО став Жан Мулен. Коли ж його схопило гестапо і закатувало, місце голови зайняв представник «Комба» Жорж Бідо.

2. На півночі Африки

Коли союзне командування прийняло рішення про проведення операції «Торч», тобто висадку англо-американських військ на півночі Африки, перед Рузвельтом і Черчіллем знову постало питання, на кого робити ставку. Бої за Гвінею і Сенегал показали, що вішістські війська здатні чинити сильний опір, а пам'ять про знищення англійцями французького флоту не залишала Черчіллю жодних ілюзій щодо результатів висадки англійських військ на території, контрольовані режимом Віші.

Тому, зрештою, було вирішено здійснити висадку в районі Марокко виключно силами американських військ, а в Алжирі — англійських, але й тут в авангарді мали йти американські частини. Головнокомандуючим англо-американськими військами було призначено американського генерала Д.Ейзенхауера. 22 жовтня 1942 р. на алжирському березі в містечку Шершель висадилася з підводного човна група американських офіцерів на чолі з заступником Ейзенхауера генералом Кларком.

Французький генерал Маст повідомив американцям про оборонні споруди Алжиру і про бойову готовність військ. Але раптом за три дні до висадки союзних військ в Алжирі з'явився вішістський адмірал Дарлан, начебто для того, щоб відвідати свого хворого сина. Дізнавшись про очікувану висадку американців і англійців, Дарлан розлютовано заявив, що він склав присягу Петену і що французькі війська будуть чинити опір американському вторгненню.

Операція «Торч» почалася на світанку 8 листопада, якраз тоді, коли 8-а англійська армія під командуванням Монтгомері розгорнула переможний наступ на війська Ромеля в Єгипті.

Перший ешелон союзних військ в кількості 110 тис. чол. висадився в портах Алжиру і Марокко. До 6 годин ранку місто Алжир вже було в руках американських військ. Натомість у Марокко зав'язалися справжні бої. Зрозумівши безперспективність опору союзним військам, Дарлан підписав угоду про припинення вогню в Алжирі, а згодом, через три дні, 10 листопада, й угоду про перемир'я для всієї Північної Африки. Йому зокрема було заявлено, що якщо він не підпише перемир'я, то його підпише генерал Жіро.

Про всяк випадок американці вирішили підтримувати Дарлана, сподіваючись, що він передасть в їхні руки французький флот, а також прагнучи протиставити його надто вже непокірному де Голлю. 22 листопада 1942 р. в Алжирі було підписано угоду між Кларком і Дарланом. За цією угодою американська влада визнавала вішістського міністра верховним комісаром Французької Африки. При чому гарантувалося збереження основних рис вішістського режиму і його законодавства. Угода з Дарланом була з обуренням сприйнята всіма французами-учасниками Руху Опору. Навіть Рузвельт змушений був хоч і не офіційно визнати, що ця угода «кепсько тхне». Але справа розв'язалася сама собою. 24 грудня 1942 р. молодий студент Фернан Бонье де ля Шапель, син французького журналіста, убив Дарлана пострілом у груди. За наказом генерала Жіро студента негайно розстріляли. В результаті мотиви убивства залишилися нез'ясованими. 26 грудня

1942 р. американці спішно призначили генерала Жіро Верховним комісаром Французької Африки.

Де Голль запропонував особисту зустріч з Жіро для обговорення ситуації. Жіро, який мав 5 зірок проти 2-х де голлівських і не змінив свого ворожого ставлення до організатора Руху Опору, рішуче відмовився від зустрічі з ним.

14 січня 1943 р. відкрилася конференція у Касабланці, де Черчілль і Рузвельт обговорювали проблему Північної Африки. Вони організували зустріч двох генералів і змусили їх обмінятися символічним потиском рук. Протягом кількох місяців між Жіро і де Голлем точилася жорстока боротьба.

На боці першого були армія, поліція, адміністрація, фінанси, преса, радіо, і врешті-решт — підтримка самого Рузвельта.

У де Голля нічого цього не було. Але його підтримувала «Воююча Франція» і незламна впевненість у Божому покликанні звеличити розчавлену велику країну. У травні 1943 р. за його ініціативою створюється Національна рада Опору (НРО). Вона ставить вимогу, щоб де Голль очолив у Алжирі Тимчасовий уряд Франції. 30 травня Генерал прилетів до Алжиру. Це була його перша перемога і над союзниками, і над вішістами, і над Жіро. З червня 1943 р. був утворений Французький комітет національного визволення (ФКНВ). Незабаром єдиним главою цього тимчасового уряду став де Голль. Англія, США і СРСР (26 серпня 1943 р.) офіційно визнали ФКНВ як фактичний Тимчасовий уряд Франції.

Хоча вішісти втратили вільну зону, колонії, армію, флот, гітлерівці все ж зберегли уряд Петена-Лавалю, від якого намагалися відмежуватися навіть деякі колабораціоністи.

Пророче звучали слова Лавалю про де Голля, сказані ним ще в листопаді 1942 р.: «Є дві людини, які можуть зробити послугу Франції — це генерал де Голль і я. Якщо німці виграють війну, чи зможуть прийти до компромісного миру, то моя нинішня лояльна по відношенню до них політика, в якій я не торкуюсь, ще може послужити моїй країні і я зможу обговорити з німцями почесний договір.

Якщо німців поб'ють, прийде генерал де Голль. Я не маю ілюзій — 80 чи 90% французького населення будуть на його боці, а мене повісять». Лаваль був дуже близький до істини.

3. Шарль де Голль і Франклін Рузвельт

Тут саме час більш докладно зупинитися на американо-французьких стосунках. Якщо з Черчиллем попри всі негаразди, адже справа іноді доходила майже до повного розриву, у де Голля склалися в цілому досить конструктивні відносини, то з президентом США аж до самого 1944 р. вони залишалися надзвичайно складними. А втім надамо слово самому Генералу.

«У той час, як в глибинах американської громадської думки справа генерала де Голля викликала захоплення, уся офіційна Америка вважала своїм обов'язком ставитися до нього з прохолодою або з байдужістю.

Офіційні особи США постійно підтримували стосунки з урядом Віші, вважаючи, що тим самим вони борються проти німецького впливу на Францію і перешкоджають видачі їй французького флоту... По суті керівники американської політики вважали, що Франція вже перестала бути великою державою... За таких умов нам важко було домовитися з Вашингтоном. До того ж усю справу ускладнювали особисті міркування Рузвельта (1.237—238). Де Голль так характеризував ставлення США до проблеми «двох Францій» у той період, коли вони стояли поза конфліктом.

«Напад на Перл Харбор 7 грудня втягнув Америку у війну. Можна було сподіватися, що віднині вона буде вважати «Вільну Францію», яка боролася із спільним ворогом, своїм союзником. Але нічого подібного не відбулося» (1.240).

Уряд США, успішно використовуючи антинацистські настрої американців у боротьбі проти ізоляціоністів та розгортання програми воєнних приготувань, виявився глухим до вимог громадськості розірвати з урядом Віші, будуючи свої розрахунки на помилкових оцінках коливань петенівського керівництва. Для прагматика Рузвельта невмісний, але беззбройний генерал де Голль значно по-

ступався вартістю перед колабораціоністами Петеном, Вейганом і Дарланом, які контролювали французькі сили на півночі й заході Африки. Адже саме туди він збирався спрямувати свій десант і тому його виконавці адмірал У. Легі у Віші й Р. Мерфі у Північній Африці робили усе можливе, щоб налагодити стосунки з пронимецькими властями, а це виключало зближення США з голлістським Рухом Опору.

Навіть після оголошення війни Німеччині Рузвельт не відкликав Легі з Віші, зберігаючи у стосунках з петенівським урядом статус-кво. Більше того, з режимом Віші було укладено кілька договорів про розширення поставок американських товарів і навіть озброєнь. Таким чином, створювалася досить пікантна ситуація. Уряд США надавав допомогу колабораціоністам проти нацистів, яким вони фактично слугували. Водночас Вашингтон повністю ігнорував ті сили Франції, що зі зброєю в руках спільно з союзниками боролися на фронтах війни проти нацизму. Чималу роль у такій орієнтації відігравали агентурні донесення з Франції. «Деголлівський рух не має прихильників, про яких говорить британське радіо й американська преса», — писав Легі. Йому вторувала американська розвідка: «Серед кожних десятиох французів, що мають проанглійські настрої, ми не знайдемо більше одного прихильника де Голля».

Особливо стосунки між урядом США й голлістами загострилися у зв'язку зі спробами США встановити свій контроль над маленьким французьким архіпелагом поблизу Ньюфаундленда. Справа в тому, що населення островів Сен-П'єр і Мікелон підтримувало «Вільну Францію», а управління ними здійснювала вішістська адміністрація на чолі з адміралом Робером. Вашингтон спробував спрямувати туди свої кораблі, але де Голль випередив США. Він наказав адміралові Мюзельє оволодіти островами, не ставлячи про це до відома уряди США й Канади. Туди прибули французькі корвети «Аноніт», «Улісс», «Мімоза» й океанська субмарина «Сюркуф».

Севостьянов Г.Н., Уткин А.И. США и Франция в годы войны 1939–1945. Из истории взаимоотношений. — М., 1974, с. 155

Обурений держсекретар США К.Галл погрожував відповідними санкціями з боку Америки, але де Голль зігнував їх. На його боці виступала преса США і, зрештою, Галл змушений був поступитися. Контроль над островами перейшов до «Вільної Франції». Це була хоча й маленька, але дуже значна перемога де Голля. Відтоді Рузвельтові дедалі більше доводилося рахуватися з позицією непокірливого Генерала.

Так само рішуче діяв де Голль, прагнучи встановити контроль «Вільної Франції» над імперськими володіннями в Тихому океані, у зв'язку із спробами Англії перепідпорядкувати собі Сирію та Ліван, Мадагаскар та інші французькі заморські території, що мали важливе стратегічне значення для морських комунікацій союзників. Очевидно, що саме ця амбітність Генерала, позбавленого батьківщини, найбільше дратувала Рузвельта, який завжди звик мати справу з конкретними людьми, за якими стояли конкретні величини. «Велика ж Франція», про яку повсюдно говорив де Голль, як про свій найвищий інтерес, означала для Рузвельта щось, як кажуть англійці, «next to nothing», тобто майже нічого.

Якось у приватній розмові з Черчиллем де Голль заговорив про американського президента і його стосунки з Генералом: *«Нічого не форсуйте! — сказав Черчилль, — Дивіться, як я: то схилиюсь, то знову випрямляюсь. Вам це можливо, зауважив я... — Адже ви спираєтесь на міцну державу, згуртовану націю, єдину імперію, сильні армії. А я! Що є у мене? І все ж..., я повинен турбуватися про інтереси і про майбутнє Франції. Це надто важкий тягар, а я надто бідний, щоб дозволити собі згинатися...»* І дійсно, двометровому Генералу складно було згинатися навіть з суто фізіологічної причини, а що вже й говорити про його політичні амбіції.

Для того щоб тиснути на Рузвельта, де Голль мусив справді заручитися підтримкою усієї Франції, це він розумів чудово. Тому влітку 1942 р. Генерал звертається з Маніфестом до усіх сил Опору із закликом об'єднатися під прапорами «Вільної Франції». 23 червня Маніфест було опубліковано в усіх підпільних газетах обох французьких зон і передано по радіо Браззавіля, Бейрута й Лондона.

Він дістав підтримку і схвалення майже усіх політичних і культурологічних емігрантських французьких організацій. Його підтримала нескорена Франція. Майже на всіх театрах другої світової діяли хоч і невеликі, але надзвичайно ефективні контингенти військ «Вільної Франції». Особливо відзначався флот, а також французька бригада, що діяла в складі 8-ї англійської армії в Єгипті та Лівії. Це мусили визнавати навіть німецькі генерали. Успішно воювала проти німців на Східному фронті, як уже говорили, французька ескадрилья «Нормандія».

Літо—осінь 1942 р. стали вирішальними у цьому двобої — «багатого американського дядечка» — Франкліна Рузвельта і бідного французького бригадного генерала, до того ж ще й у тимчасовому званні воєнного часу, — Шарля де Голля. На сцену тут вийшли фігури генерального консула в Алжирі Роберта Мерфі, посла у Віші адмірала У. Легі*, колишнього французького прем'єра П.Лавалая, адмірала Ж.Дарлана — міністра петенівського уряду, самого вже досить-таки підстаркуватого маршала, а також генерала А. Жіро. Розставити ці фігури на політичній дошці спробували Рузвельт і Черчіль, але тут їхні інтереси розійшлися. Впродовж усіх найскладніших дипломатичних еволюцій британський прем'єр «тримав у своєму рукаві» ще одну фігуру — генерала де Голля. Але й сам генерал не збирався грати роль пішака у цій партії. Він прагнув не тільки «пройти у ферзі», а й сам стати головною фігурою на політичній дошці Франції всупереч самим grosмейстерам. І це йому зрештою вдалося.

Партія розпочалася з того, що 15 квітня 1942 р. Лаваль став заступником Петена і забрав собі окрім того

*Як свідчить Еліот Рузвельт, контакти з урядом Віші не додавали його батькові жодних переваг, особливо в очах американських лібералів. Але президент свідомо йшов на ці втрати свого авторитету заради того, щоб маріонетковий уряд Петена не віддав у розпорядження німців рештки французького війська, що підпорядковувалися йому і, зокрема, флот і бази на півночі Африки. Зауважимо, що тут мало що залежало як від Петена, так і від Дарлана. Як тільки почалася операція «Торч», німці негайно окупували територію, яку символічно контролював режим Віші, а флот і бази на півночі Африки дуже швидко опинилися в руках союзників, хоча й після досить кривавих короточасних сутичок з французами.

чотири найважливіших міністерських портфелі. Після того, як Лаваль офіційно заявив, що він готовий до необмеженого співробітництва з Гітлером, Рузвельт почав потрохи охолоджуватися до режиму Віші, і навіть відкликав до Вашингтона адмірала Легі. Так поступово почалося визнання Вашингтоном голлістів, але до самого зближення було ще далеко.

Під тиском Лондона держдепартамент США змушений був відкликати свою заяву від 11 червня, де відкидалися вимоги «Вільної Франції», і замінити її меморандумом від 23 червня, у якому вже підкреслювалося, що американський уряд високо цінує внесок генерала де Голля і очолюваного ним руху в загальну справу і визнає Французький національний комітет як «символ французького опору державам вісі».

У дебюті цієї складної шахової партії головна роль відводилася Мерфі, який переконав держдепартамент у тому, що будь-яке втручання де Голля у справи, пов'язані з висадкою союзних військ на півночі Африки, перешкодить американцям залучити на їх бік французький (вішістський) 110-тисячний африканський корпус і унеможливить безкровну висадку там союзних військ. Велику твердість у своїх намірах не допустити де Голля до північноафриканських справ виявив у цей час і президент Рузвельт. За його дорученням Мерфі вів інтенсивні переговори з французькими генералами, що контролювали військові сили Віші у цьому регіоні.

Коли Мерфі вдалося досягти попередньої узгодженості з рядом французьких генералів, у справу втрутився Дарлан. Мерфі змушений був вступити в контакт з одіозним адміралом, водночас підтримуючи зв'язок з генералом Жіро, якого на підводному човні американські агентурні служби вивезли таємно з Південної Франції до англійської фортеці Гібралтар. Тим часом Дарлан наказав заарештувати генералів-змовників, що за його спиною домовлялися про невтручання французьких сил у разі висадки союзників у алжирських портах. Таким чином план Мерфі провалився, а генерал Жіро тимчасово вибув з гри оскільки він не мав жодного шансу підпорядкувати собі французькі сили, що визнавали владу колабораціоніста

Дарлана. Але давно вже заплановану і підготовлену операцію «Торч» (смолоскип) зупинити було неможливо, і вона розпочалася у призначений час 8 листопада 1942 р.

Програний дебют американці компенсували силовим міттельшпілем. 10 листопада заступник Ейзенхауера Кларк висловив готовність укласти угоду з Дарланом, що претендував на роль вищого адміністратора на півночі Африки, а Жіро відвести роль командуючого французькими силами у Північній Африці. Після підписання угоди Дарлан віддав наказ французьким військам припинити опір союзникам і водночас заявив, що від імені маршала Петена бере на себе усю повноту влади у Французькій Північній Африці. Жіро змушений був визнати цей факт.

Де Голль дізнався про операцію «Торч» вже після того, як вона розпочалася і про неї сповістили засоби масової інформації. Але опівдні Черчілль запросив його до себе і у найдипломатичніших висловлюваннях запевнив Генерала про свою до нього симпатію й відданість, хоча він і змушений був пристати на вимоги американців відсторонити від операції вільних французів. Черчілль, щоправда, обіцяв свою допомогу де Голлю й надалі. Однак ці запевнення не могли ввести в оману Генерала — він був переконаний, що американці, як, зрештою, й англійці, прагнули одного — послабити не тільки вплив «Вільної Франції», а й власне Франції і звести її до рівня другорядної держави. Але на шляху цих замірів став де Голль і його сподвижники.

Міттельшпіль партії розпочався тим, що французи втратили убитими й пораненими 3 тис. чоловік. Союзники, зі свого боку, зазнали не менших втрат. 20 листопада Рузвельт змушений був прийняти голлістських посланців Тіксъє й Філіпа. Останній заявив, що в умовах, які склалися, де Голль відмовляється вступити в переговори з Жіро. Рузвельт спробував виправдати американсько-вішістську угоду тим, що вона продиктована «міркуваннями доцільності» і має тимчасовий характер. Але, як доповідав Генералу Філіп, Рузвельт 23 листопада під час переговорів заявив: *«Зрозуміло, я домовився з Дарланом, оскільки Дарлан дав мені Алжир! Завтра я вступаю в переговори з Лавалем, якщо Лаваль дасть мені Париж!»* (2.60)

Але тут у справу втрутився його величність випадок. Як уже згадувалося, 24 листопада 1942 р. 20-літній юнак Фернан Бонньє де ла Шапель застрелив адмірала Дарлана. Його негайно схопили і за наказом генерала Жіро розстріляли. Мотиви вбивства залишалися нез'ясованими. Прихильники Дарлана вважали, що це була справа англійців. Англійці звертали на нацистську агентуру. Сам Жіро вважав, що підбурювачами Шапеля були голлісти, зокрема генерал Франсуа д'Астьє де ла Віжері, що того ж дня за кілька годин до вбивства залишив Алжир. Поспішний розстріл колишнього студента, на думку аналітиків, кидає тінь на самого генерала Жіро, а інші виходять з того, що це була справа американців, оскільки Шапель входив до групи змовників, що співпрацювали з Мерфі... А так оцінював цю справу сам де Голль: *...«Якщо трагічне вбивство Дарлана багато хто засуджував, то сам факт його зникнення зі сцени відповідав залізній логіці подій» (2.82).*

Невдовзі з Вашингтона прибули інструкції, згідно з якими Ейзенхауер призначив Жіро верховним комісаром Північної Африки і водночас командуючим місцевими французькими військами. Коли ж де Голль запропонував Жіро зустрітися і з'ясувати стосунки, останній не поспішав призначити час і місце зустрічі. Але й сам де Голль не дуже квапився зустрітися з Жіро, «Воююча Франція» опублікувала умови, на яких вона згодна співпрацювати з американською креатурою: по-перше, де Голль залишається головою Французького національного комітету, який перебирає на себе контроль над усіма французькими територіями, що перебувають під впливом союзників; по-друге, Комітет переводить свою штаб-квартиру з Лондона в Алжир; по-третє, генерал Жіро стає головнокомандуючим усіма французькими збройними силами, що борються на боці союзників.; по-четверте, генерал Катру призначається на посаду Верховного комісара Північної Африки.

Отже де Голль не прийняв американської формули, й Рузвельтові довелося йти на нові поступки. Конференція в Касабланці (12—25 січня 1943 р.) стала новим етапом на шляху нормалізації американо-французьких відносин. Генерал прибув у Федалу 22 січня, і в американському автомобілі, вікна якого було для маскуванню вимашчено гря-

зюкою, його доставили до Анфи. На першій же зустрічі з генералом Жіро де Голль заявив: «Як же так, чотири рази я пропонував вам зустрітися, а тепер нам довелося побачитися в оточенні колючого дроту, серед іноземців? Невже ви не відчуваєте усієї ганебності цієї події з точки зору національної честі?» (2.92).

Зустріч де Голля з Рузвельтом відбулася увечері того ж дня на віллі, відведеній під резиденцію президента США. Нічого доброго з того не вийшло. «Того вечора, — згадує де Голль, — ми прагнули перевершити один одного в любов'язності». Але суті справи обоє торкалися лише пунктиром, прагнучи не зіштовхнутися лобами, розуміючи, що це ні до чого доброго не приведе. (2.96). Тривалі політичні маневри зрештою завершилися тим, що Рузвельт запропонував, щоб де Голль, Жіро і він разом з британським прем'єром сфотографувалися поруч. І щоб де Голль потиснув руку Жіро перед об'єктивами фотокамер. Де Голль чемно погодився на ці пропозиції президента: «Я зроблю це для вас». Але на завершення цього політичного шоу усе ж таємно від союзників запропонував Жіро підписати спільне комюніке про зустріч без усяких зобов'язань. Той погодився.

Зрештою все вирішувалося на полях боїв і в діях борців Руху Опору на території Франції. 15 травня де Голль одержав телеграму від Жана Мулена — героя французького Опору, закатованого згодом нацистами, — в якій той повідомляв, що у Парижі утворено Національну раду Опору. В ній зокрема йшлося про те, що усі організації й партії Опору повністю підтримують програму очолюваного де Голлем Національного Комітету і що вони ніколи не допустять підпорядкування генерала де Голля генералу Жіро.

Партія вступила в ендшпіль 3 червня 1943 р., коли було утворено Французький комітет національного визволення (ФКНВ), до якого увійшли де Голль і Жіро як співголови, а також генерали Жорж і Катру. До складу комітету було також включено від «Воюючої Франції» Массіглі й Філіпа. Отже більшість в ньому належала голлістам. У вересні того ж року відбулася конференція представників різних загонів Опору і політичних партій, а 3 листопада

відкрилася Консультативна асамблея. Вони й визначили розстановку сил у ФКНВ як тимчасового уряду Франції на чолі з генералом де Голлем.

Отже цю партію Рузвельт програв своєму французькому опоненту.

4. Діалоги з Черчіллем

Блискавична поразка союзників влітку 1940 р. і капітуляція французької армії, як уже говорилося, підтвердили найгірші передбачення де Голля, висловлені ним задовго до початку війни. Офіційна французька воєнна доктрина збанкрутувала, а політика зазнала повного краху. Здавалося, він міг торжествувати над своїми опонентами — високими чинами з генерального штабу і колишнім своїм патроном маршалом Філіпом Петеном. Але йому ніколи було торжествувати — на пласі лежала його Франція, яку розтоптав брутальний німецький чобіт.

Де Голль відкинув наказ Петена і відмовився йти у полон. Для нього — палкого патріота вітчизни — неприйнятними були й умови існування жалюгідного маріонеткового режиму Віші. Наказ маршала поставив його поза законом вішістського уряду. Засуджений військовим трибуналом до смерті, «одинокий, позбавлений усього» Генерал, як він писав згодом, опинився в становищі «людини на березі океану», через який вона силкувалася «перебратися уплав».

Амбітний Шарль де Голль, маючи у портфелі лише 100 тис. франків, переданих йому Полем Рейно із таємних фондів кабінету, вступив на берег «туманного Альбіону» в ролі прохача. Давальцем мав стати Уїнстон Черчілль, що вважав себе «найважливішим політиком світу», і мав щодо цього свої міркування. Нарешті могла здійснитися одвічна мрія британських імперіалістів — об'єднати під «Юньон джеком» імперські володіння і Британії і Франції, насамперед африканські. Другою найбільшою гризотою Черчілля був французький флот, що стояв у портах французьких колоній.

Ще до капітуляції Франції у своїй бесіді з де Голлем під час сніданку 17 червня у «Карлтон клубі» Черчілль

стурбовано запитав, чи не передасть новий французький уряд свій флот німцям. На що де Голль відповів, що французький флот добровільно не здасться і що сам Петен на це не піде. Але, як пізніше з гіркотою згадував де Голль, *«ніхто в Лондоні уже не вірив у спроможність офіційної Франції піднятися духом»*. І найбільше не вірив у це Уїнстон Черчилль. Тому він і віддав наказ своїм морським начальникам потопити французькі кораблі. Коли 4 липня радіо принесло звістку, що вогнем англійської середземноморської ескадри було завдано нищівного удару по французьких кораблях у гавані Мерс-ель-Кебір, а в інших портах англійські моряки, навівши жерла своїх гармат на французькі кораблі, висадили їхні команди на берег, що 10 липня англійські літаки атакували окрасу французького флоту лінійний корабель «Рішельє», який стояв на рейді у Дакарі, а в Александрії інтерновано французьку флотилію, що знайшла там притулок, де Голль гостро засудив такі підступні дії Черчілля. Ця англійська акція надовго посварила колишніх союзників і поставила де Голля у двозначне становище. Авторитет очолюваної ним «Вільної Франції» різко покотився додолу, а потік добровольців до її збройних частин майже припинився. Уряд Петена виставляв перед своїми військами де Голля як жалюгідну англійську маріонетку. Черчілль, схаменувшись по деякому часі, мусив усіляко підтримувати де Голля і підкреслювати його незалежність, хоч це іноді й суперечило його імперським розрахункам.

...«Тим не менше, — писав британський прем'єр у своїх мемуарах, — ми робили усе можливе, щоб посилити його (де Голля. — Авт.) авторитет і владу. Він, зрозуміло, заперечував проти будь-яких зв'язків між нами і Віші і вважав, що ми не повинні зберігати по-відношенню до нього виключну лояльність. Він вважав також, що з точки зору його престижу в очах французького народу, важливо, щоб він тримався гордо й пихато по відношенню до підступного Альбіону, хоча він і був емігрантом, який залежав від нашого захисту і який жив у нашому середовищі. Йому доводилося бути грубим з англійцями, щоб довести французам, що він не є англійською

маріонеткою. Він безсумнівно, — змушений визнати Черчілль, — проводив цю політику з великою наполегливістю. Одного разу він навіть розтлумачив мені цей прийом, і я добре зрозумів виключно важкі проблеми, що стояли перед ним. Я завжди захоплювався його величезною силою».

Як бачимо, протягом 1940—1942 рр. де Голлю, незважаючи на його скрутне становище прохача, усе ж вдавалося долати зверхнє ставлення до нього британських офіційних кіл. Це особливо простежується у перебігу подій, пов'язаних з інцидентом між «Вільною Францією» і США у грудні 1941 р., коли де Голль віддав команду групі французьких кораблів вирушити з канадського порту Галіфакс до островів Сен-П'єр і Мікелон, які прагнув підпорядкувати собі Рузвельт. Тоді британський міністр закордонних справ Е.Іден узяв на себе роль посередника і зрештою справа вирішилася на користь де Голля.

Але так було не завжди. Особливо стосунки між двома лідерами, як уже говорилося, загострилися, коли Черчілль вирішив «прихопити» Сирію й Ліван. Саме тоді німці зробили спробу державного перевороту в Іраку, що могло загрожувати інтересам союзників у Середземномор'ї, які на той час уже втратили Грецію й острів Крит. Після складних дипломатичних і воєнно-політичних маневрів де Голлю і військам «Вільної Франції» вдалося випередити англійців і домогтися збереження свого впливу в Леванті, щоправда під гарантії надати по війні Сирії й Лівану політичної незалежності. 21 червня 1941 р. французькі війська зайняли Дамаск, а вже 23 де Голль прибув туди і наступного дня призначив своїм генеральним повноважним представником у Леванті генерала Катру. 25 липня Англія змушена була офіційно визнати, що «не має жодних інтересів у Сирії й Лівані, окрім бажання виграти війну».

Характерним для стосунків того часу між Черчіллем та де Голлем є епізод, що мав місце 29 вересня 1942 р. Англійський прем'єр заявив, що не бачить підстав встановлювати на Мадагаскарі деголлівське командування. Після рішучого заперечення Генерала Черчілль розлючено загорлав: «Ви говорите, що Ви — Франція! Ви не Франція. Я не визнаю Вас Францією, не визнаю, що у Вашій особі

маю справу з Францією. Франція! Де вона? Я, звичайно, визнаю, що генерал де Голль і його послідовники являють собою значну і поважну частину французького народу. Але, без сумніву, можна й окрім них знайти владу, яка представляє не меншу цінність». Після цієї розмови між ними відбувся розрив відносин майже на місяць.

Найгостріші суперечності між де Голлем і Черчиллем виникли у період підготовки й проведення конференцій у Касабланці (14—24 січня 1943 р.), коли на вимогу Рузвельта Черчилль погодився залучити де Голля до тристоронніх переговорів на правах «молодшого партнера»*. Через Е. Ідена Черчилль передав де Голлю ультимативну вимогу від свого імені й імені американського президента негайно прибути в Касабланку, а в разі його відмови попередити Генерала, що англійський уряд «наполягатиме на заміні його як глави ФКНО у Лондоні кимось іншим».

Де Голль змушений був піти на поступки й прибув до Федали, але категорично відмовився визнати зверхність Жіро, на чому, як уже говорилося, наполягав Рузвельт. Черчилль уже в особистій бесіді заявив де Голлю, що Англія без усіляких вагань остаточно «порве з ним», якщо він продовжуватиме відмовлятися від зустрічі з генералом Жіро. Зрештою загнаний у кут де Голль змушений був

*Напередодні зустрічі де Голля з Жіро Черчилль і Рузвельт досить стурбовано вивчали позицію французького лідера, щоправда не без кепкування над ним. Якось під час вечері, — згадує Еліот Рузвельт, — батько запитав у британського прем'єра: «Ну, як там ваше вередливе дитя?» На що той відповів йому: «Де Голль поводить себе надто високомірно (буквально — «не складе собі ціни. — Авт.) і я ажніяк не можу випровадити його з Лондона. У нього своєрідний комплекс Жанни д'Арк». Коментуючи цю розмову перед сном синові, хитрий політик Рузвельт зауважив, що де Голль, мабуть, тому не їде до Касабланки, що «наш друг» Черчилль «запропонував йому не ту ціну». Черчилль, на думку ФДР, прагнув одного — з допомогою французів закріпитися у їхніх колоніях, а це зовсім не збігалося з позицією самого де Голля. до якого сам Рузвельт продовжував ставитися з неприхованою недовірою: «Що ж до де Голля, то я не допущу одноосібного уряду у Франції. Я собі не можу уявити людину, якій би я міг не довіряти більше (ніж де Голлю. — Авт.)» І справді, це був якийсь комплекс, адже у родинному колі й серед найближчих помічників Рузвельт не називав де Голля інакше як «красунчик Чарлі», або «наша Орлеанська дів». »

погодитися на цю зустріч. Але шляхом складних дипломатичних переговорів, коли він один стояв проти об'єданого тиску лідерів США і Великої Британії, що прагнули схилити на свій бік вішістського військового міністра Дарлана, де Голлю вдалося виграти цей нерівний двобій і стати на чолі політичного керівництва ФКНВ і його тимчасового уряду.

«Я знав, що він не є другом Англії, — підсумував переговори у Касабланці Черчілль. — Але я завжди визнавав у ньому дух та ідею, які протягом усієї історії супроводжуватимуть поняття «Франція». Я розумів його зарозумілу поведінку і я був у захваті від нього... Таким він був — емігрант, що залишив свою країну, де над ним тяжів смертний вирок, людина цілковито залежна від доброї волі англійського уряду, а тепер також від Сполучених Штатів».

Ще раз схрестилися їхні шаблі напередодні конференції, що проходила у Вашингтоні у травні 1943 р. На той час у Білому домі склалася невідворотна думка щодо де Голля. «Майже кожного дня, згадував Черчілль, — президент (Ф.Рузвельт. — Авт.) нагадував мені про це... Майже кожного дня він передавав мені один або кілька звинувачувальних документів від державного департаменту або від американської розвідки щодо де Голля. Я відчував, що подальша наша підтримка де Голля може призвести до погіршення стосунків між англійським й американським урядами... Постало питання, чи не слід нам остаточно порвати зараз з цією виключно важкою людиною».

Де Голль чудово розумів настрої своїх партнерів-суперників. «Радянська Росія, — писав він, — спостерігала, розраховувала й остерігалася. Звичайно, усе схиляло Кремль до того, щоб відродити Францію, здатну допомогти йому стримати німецьку стихію... Але якщо Франція генерала де Голля візьме безпосередню участь в урегулюванні європейських справ, то чи погодиться вона, щоб зникла незалежність Польщі, Угорщини, балканських держав і — як знати, — можливо й незалежність Австрії й Чехословаччини».

...«Якщо дипломати Вашингтона, Лондона й Москви тримали потай далеко не однакові заміри, вони були однастайними в тому, що за нами слід застерегти наше ко-

лишнє місце в колі держав, але не поспішати з його поверненням». Що ж до де Голля, як символа відродження Франції, то... «треба потроху скоротити його розмах — і це цілком суттєво». Офіційно дорікав своїм партнерам де Голль, з ним обходилися поважно, але без будь-якої готовності допомогти йому.

А де Голль продовжував несхибно й настирливо відстоювати інтереси Франції. 19 червня 1943 р. він рішуче заявив американському головнокомандуючому Д.Ейзенхауеру: «Я перебуваю тут як глава французького уряду... і я готовий піти вам назустріч..., за умов, що це співпаде з інтересами, які мене покликано захищати».

Особливі випробування випали де Голлю в період підготовки й здійснення операції «Оверлорд». «Якою короткою, — з гіркотою писав він, — була шпага Франції у той момент, коли союзники кинулися на штурм Європи! Ще ніколи наша країна за подібних серйозних обставин не мала таких обмежених збройних сил». А його головний союзник, здавалося, зовсім забув про свого постійного опонента. Жодного слова у розділах про підготовку до операції «Оверлорд» і її здійснення Черчілль не приділяє де Голлю. Ніби його й не існувало. Лише коли мова зайшла про Париж, повстання там сил Опору і наступальні дії дивізії Леклерка Черчілль знову згадав про бунтівного Генерала, віддавши належне його мужності і тому масовому захопленню, з яким його зустрічали звільнені від багаторічної німецької окупації парижани.

5. Візит до Мінотавра

Після того, як Сталін, перервавши тристоронні переговори з французькою й англійською дипломатичними, а потім і військовими делегаціями, вступив у злуку з Гітлером і підписав злочинний пакт про ненапад з усіма його секретними параграфами, стосунки між СРСР і Францією значно погіршилися. Франція однозначно оцінила радянсько-німецьке зближення як зраду і підступ з боку Росії. З початком війни французькі комуністи за інструкціями з Москви відмовлялися йти в армію, чим поставили себе поза законом III республіки.

У бесіді з Ріббентропом 23 серпня 1939 р. Сталін застеріг німецького міністра, що французька армія заслуговує на серйозну увагу. На це гітлерівський емісар відповів йому, що Франція неминуче зазнає поразки. Як згадував Бофр, цей діалог відразу став відомим французькій військовій місії. Але жодних реальних дій, що могли б стати на перешкоді радянсько-німецького зближення керівник делегації Думенк здійснити не міг, хоча Ворошилов і заявив йому в останній день переговорів, що Росія має намір продовжити діалог з Францією.

Блискавична поразка у війні й капітуляція Франції 22 червня 1940 р. була несподіванкою для усіх урядів світу, в тому числі й для СРСР. Але Молотов «сердечно вітав» від імені радянського уряду свого партнера з новою перемогою. Про цей успіх союзної Німеччини говорив він і у доповіді на VII сесії Верховної ради СРСР у серпні 1940 р. Виходячи з реалій, що створилися у Європі після капітуляції Франції, Сталін наказав зберегти дипломатичні стосунки з колабраціоністським урядом Ф.Петена і надіслав у Віші нового посла О.Богомолова. Така позиція Москви не залишала де Голлеві жодної можливості для маневру.

З нападом Німеччини на СРСР перед де Голлем з'явилися нові перспективи. Уже 27 червня 1941 р. він надсилав на ім'я Сталіна телеграму, в якій висловлює упевненість в остаточній перемозі союзників над державами вісі і сподівання на те, що нові стосунки між російським і французьким народами «стануть істотним елементом майбутньої реконструкції світу».

На початку серпня між представниками де Голля Кассеном і Дежаном, з одного боку, і послом СРСР у Лондоні Майським, з другого, розпочалися таємні переговори, що зрештою завершилися визнанням Радянським Союзом де Голля як «керівника усіх вільних французів». 26 вересня 1941 р. Генерал і радянський посол у Лондоні обмінялися листами, якими між СРСР і «Вільною Францією» були де-факто встановлені офіційні відносини.

Відчуваючи постійний тиск з боку Англії, що бажала прибрати до рук французькі колонії, а також США, які вперто відмовлялися підтримати де Голля у його намаганнях на одноосібне представництво інтересів Франції, Гене-

рал, звичайно, шукав дієвого зближення з Москвою і навіть пропонував направити в Росію підпорядковану йому французьку дивізію, що дислокувалася у Сирії. Але Сталін відмовився від такого широкого співробітництва. Лише 28 листопада 1942 р., коли доля армії Паулюса, оточеної під Сталінградом, ще була далека від остаточного вирішення, на маленьке летовище у районі Каспійського моря прибула група (16 чоловік) французьких льотчиків, що згодом брали участь у боях з асами «Люфтваффе» на Східному фронті в складі ескадрильї «Нормандія», а згодом полку «Нормандія-Німан». Це було єдине військове формування західних держав, що воювало на радянсько-німецькому фронті проти агресорів.

Ще під час своєї першої бесіди з Молотовим у Лондоні 24 серпня 1942 р. де Голль торкнувся питання про можливість його візиту до Москви. Але для того, щоб ця ідея визріла, знадобилося цілих два роки. Лише 13 листопада 1944 р. Молотов у своїй телеграмі усе тому ж Богомолову, що перемістився з Віші в британську столицю на посаду посла при тимчасовому уряді Французької республіки, висловив офіційне запрошення де Голлю відвідати Радянський Союз.

27 листопада французька делегація на чолі з Генералом прибула до Баку, а звідти, відвідавши по дорозі Сталінград, вирушила до Москви. Переговори між де Голлем і Сталіним розпочалися увечері 2 грудня. Вони проходили нерівно. Коли мова йшла про становище у французькій економіці, чи про стан забезпеченості французької армії офіцерськими кадрами, сторони досягали повного взаєморозуміння. Коли ж де Голль просив Сталіна підтримати вимоги Франції про передачу їй Рейнської області, Сталін виявив глибоку обізнаність у цій проблемі і ухилився від конкретної відповіді. При цьому він посилався на те, що там ведуть бої союзні армії і неможливо не враховувати в цій проблемі позиції Великої Британії й США.

Особливо гостра суперечка виникла з ініціативи Молотова навколо пакту, підписаного Францією й СРСР у травні 1935 р. Радянська сторона відмовилася покласти цей договір в основу майбутньої франко-радянської уго-

ди. Але ще більше ситуація ускладнилася, коли наступного дня переговори на найвищому рівні (6 грудня), мова зайшла про долю повоєнної Польщі, її майбутні кордони і уряд. Де Голль погодився з ідеєю Сталіна, що західний кордон Польщі мусить проходити по річках Одрі й Нисі. При цьому він також визнав правомірною вимогу Сталіна, щоб східний кордон Польщі відповідав «лінії Керзона». Проте він категорично відмовився визнати Люблінський комітет, тобто Польський комітет національного визволення, утворений з ласки Москви, що не бажав співробітничати з польським емігрантським урядом у Лондоні.

Сталін спробував схилити де Голля на свій бік, докладно розтлумачуючи йому про антирадянську політику емігрантського уряду, диверсії Армії Крайової проти Червоної армії й активістів ПКНО, про «провокаційну» суть «авантюрного» Варшавського повстання тощо. Але переконати де Голля в тому, що він мусить підтримати ставку СРСР на прокомуністичний уряд Польщі Сталіну не вдалося. Тоді він вирішив підступитися до непохитного Генерала з іншого боку. Скориставшись тим, що негода завадила французькому прем'єрові вилетіти у Східну Пруссію до Інстербурга, де стояв полк «Нормандія», Сталін запропонував привезти увесь його склад до Москви (диктаторові було підвладно усе) і тут провести інспекцію й урочисте вручення нагород. Де Голль прийняв цей «подарунок».

9 грудня де Голль вітав особовий склад полку. Вручив багатьом льотчикам ордени Почесного легіону, чимало нагород одержали й радянські офіцери. А маршалові Василевському навіть дістався окрім ордену Почесного легіону ще й Великий офіцерський хрест. Увечері того ж дня на урочистій вечері у Кремлі де Голль попрощався зі Сталіним, але договір все ще не було укладено.

Тим часом напружені переговори велися між Молотовим, з одного боку, Гарро і Дежаном, з іншого. Сторони ніяк не могли дійти згоди з ряду принципів питань. Але ж і поїхати з Москви без підписаного договору де Голль не міг. Зрештою аж о 2 год. ночі 10 грудня Дежан одержав згоду Генерала встановити стосунки з Люблінським комітетом. Незабаром відбулося й підписання до-

говору про союз і взаємодопомогу між СРСР і Французькою республікою. За Радянський Союз його підписав нарком В.Молотов, за Французьку республіку — міністр Ж.Бідо.

Сторони зобов'язалися продовжувати війну до повної перемоги над Німеччиною; не підписувати з нею без взаємної згоди перемир'я або мирного договору; виступити на допомогу одна одній в разі втягнення їх у військові дії; не брати участі в коаліціях, що були б спрямовані проти однієї з сторін тощо. Договір укладався терміном на 20 років з наступним його автоматичним продовженням.

Підсумовуючи свій візит до Москви, де Голль писав у мемуарах, що Сталін «поводив себе як відмінний актор. Услесливим голосом він зробив мені комплімент (ця бесіда велася під час урочистої вечері по підписанню договору у Кремлі. — Авт.) «Ви добре трималися. Щастя Вам! Люблю мати справу з людиною, яка знає, чого вона прагне, навіть якщо її погляди не співпадають з моїми»...

Під час перебування у Москві французька делегація розмістилася в одному з найфешенебільших на той час готелі «Москва» неподалік Кремля. Зрозуміло, що апартаменти де Голля та й інших членів делегації прослуховувалися беріївськими «слухачами», як свого часу в Тегерані, а потім і в Ялті. Очевидно, що де Голль про це не здогадувався й тому дозволяв собі у розмовах з членами делегації із зайвою відвертістю оцінювати Сталіна і його режим. У спогадах одного з найближчих помічників де Голля є свідчення, що той інакше як монстром Сталіна не називав. Зрозуміло також і те, що на ранок папери з записаними розмовами французів лягали на стіл Сталіну.

Хитрий і мстивий диктатор вирішив у притаманній йому манері відплатити за це де Голлю і показати йому, що він добре освідомлений про його висловлювання. Під час урочистого прийому «хазяїн» підніс келих і раптом запропонував випити за здоров'я Кагановича — «начальника» усіх радянських залізниць. Але закінчив цю здравицю досить своєрідно: «Якщо Каганович буде погано керувати своїми залізницями — ми його розстріляємо», — з конфуціанською посмішкою завершив вождь, і відразу ж запропонував випити за здоров'я маршала авіації Новикова, закінчивши й цей тост у подібний спосіб: «Якщо Новиков

буде погано керувати своєю авіацією, ми його повісимо». А потім зовсім уже несподівано для де Голля, дивлячись прямо у вічі своїми жовтими зіницями промовив: «Про мене часто кажуть, що я «монстр», — це слово він вимовив з особливим притиском, — але, як бачите, я можу собі дозволити навіть пожартувати з цього приводу».

Де Голль підтримав цей «чорний гумор» вождя усіх народів і запропонував йому відвідати Париж. Але цю пропозицію де Голля Сталін відхилив. «Це неможливо здійснити, — промовив він глухо, — адже я вже старий. Скоро помру».

Коли Генерал повернувся до Парижа, він зустрів цілковите схвалення своєї позиції у Москві. В перманентному протистоянні Черчиллю й Рузвельту він попри всі випробування дістав там додаткові козири.

6. Тернистий шлях на батьківщину

У березні 1944 р. Національна Рада Опору (НРО) виробила загальну програму, яка закликала розгорнути збройну боротьбу і готуватися до загального повстання. Після звільнення Франції НРО вимагала створити Тимчасовий уряд на чолі з Шарлем де Голлем, провести чистку державного апарату від вішістів, покарати зрадників, встановити прогресивний податок... Програма приділяла значну увагу проблемам соціальних прав і демократичних свобод, збільшення зарплати і встановлення її мінімуму, створення системи соціального страхування, права на працю, на відпочинок, на освіту, свободу слова, думки і т. ін. Центральною вимогою соціально-економічного розділу програми було усунення фінансових й економічних олігархій від управління економікою, націоналізація джерел енергії, корисних копалин, страхових компаній і великих банків. Передбачалася участь робітників в управлінні виробництвом, планування економіки тощо.

У цій програмі відчувався вплив ідей Народного фронту, узагальнення досвіду «шведської моделі» розвитку, тобто будівництво держави загального добробуту.

2 червня 1944 р. ФКНВ було реорганізовано у тимчасовий уряд, а через день, 4 червня, на запрошення Черчил-

ля де Голль прибув до Лондона. Бесіда, яка почалася спокійно, закінчилася новим зіткненням. Черчілль кричав: «Між Вами і Рузвельтом я завжди виберу Рузвельта», на що де Голль різко відповів, що він не зобов'язаний «просити Рузвельта затвердити його кандидатуру, щоб взяти владу у Франції». Рузвельт, як власне й англійський прем'єр-міністр, не збиралися визнавати тимчасовий уряд. Коли вже бойові дії йшли на території Франції, союзники робили все можливе, щоб де Голль не зміг прибути до Парижа, адже в цей час велися переговори про створення уряду на чолі з Е.Ерріо.

У серпні 1944 р., щоб не дати Генералові вилетіти з Алжиру, стверджувалось, що особистий літак де Голля не може здійснити переліт від Гібралтара до Шербура і тому йому надали «літаючу фортецю» з американським екіпажем.

Але, приземляючись в Алжирі, цей літак начебто одержав пошкодження і йому потрібен був час для ремонту. Де Голль вилетів-таки на своєму «Локхіді» в Касабланку, але й звідти вилетіти теж було неможливо, тому що й друга «літаюча фортеця» виявилася непридатною для польоту. Тільки настирливість Генерала дала йому можливість прибути до Франції на особистому літаку, зустрітися з Ейзенхауером, вимагати направити до повсталого Парижа дивізію Леклерка. Тільки так, відстоюючи своє право на владу, де Голль забезпечував місце Франції у післявоєнному світі. Йдучи наперекір обставинам, долаючи неприязнь двох світових лідерів, Черчілля й Рузвельта, поборюючи противників серед французів, де Голль утверджував дієвість простої старої як світ істини : «Борітеся — поборете».

Як відомо, 6 червня 1944 р. війська союзників висадилися на узбережжі Нормандії. Другий фронт в Європі було відкрито. Франція була здатна виставити діючу армію чисельністю в 230 тис. чоловік, охоронні війська для заморських територій в кількості 150 тис. солдатів; флот водотонажністю 320 тис. т (50 тис. моряків)... авіацію чисельністю 500 бойових літаків, яка разом з обслуговуючим складом нараховувала 30 тис. чол. (2.286, 291). Але незважаючи на зусилля де Голля, французів серед армії

вторгнення було мало — всього 182 чоловіки, а 2-а танкова дивізія генерала Леклерка почала висадку у Франції і тільки в серпні 1944 р.

15 серпня за планом операції «Енвіл» американські війська і 1-а французька армія генерала де Латтра де Тассіньї почали висадку на півдні Франції, у Провансі. Коли радянський посол в Лондоні Гусев запитав де Голля, чому основні сили французів не беруть участь у боротьбі за звільнення Франції, Генерал гостро відповів: *«Про це треба запитати Рузвельта»*. А потім додав: *«І Черчілля»*, бо найкращі французькі війська *«відправлено у Італію»*.

З Алжиру де Голль звернувся до французів брати активну участь у національному повстанні*, яке охопило 40 із 90 французьких департаментів.

Генерал Ейзенхауер вважав, що повстанці надали допомогу його військам, рівну допомозі 15 регулярних дивізій. Головним для де Голля був Париж. В середині серпня в місті почалися страйки, а потім і повстання, яке для декого, за словами Генерала, було спробою встановити владу III Інтернаціоналу.

Але де Голль вирішив ризикнути і всіляко заохочувати повстання, не заперечуючи проти участі в ньому будь-яких елементів, здатних його викликати. *«Треба сказати, — писав Генерал, я відчував у собі достатньо сил, щоб спрямувати справу до сприятливого кінця»*. (2.339,340).

Увечері 24 серпня, під удари дзвонів усіх церков в столицю увійшли війська генерала Леклерка. Наступного дня на вокзалі Монпарнас Леклерк і полковник Роль-Тангі прийняли капітуляцію залишків німецького гарнізону.

Петена і Лаваля гітлерівці вивезли до Німеччини. Вішістський уряд перестав існувати. 26 серпня 1944 р. Віші звільнили і місто знову стає курортом.

25 серпня 1944 р. на чолі невеликого кортежу в'їхав до Парижа де Голль і негайно попрямував до військового

*Зауважимо тут, що у французькому Русі Опору активну участь брали й вихідці з України. Надія Лісовець у званні лейтенанта французької армії очолювала жіночий партизанський загін «Вітчизна». Широко відоме ім'я Героя Радянського Союзу, уродженця Вінниччини, лейтенанта Василя Порика, який став національним героєм Франції і з почесними там похований.

міністерства на вулиці Сен-Домінік. Усе на місці, навіть телефон на столі там, де й був 1940 р... Наступного дня де Голль призначає урочисту маніфестацію на честь визволення столиці. На Єлисейських полях зібрались сотні тисяч французів. О третій годині до Тріумфальної арки прибуває де Голль. Він запалює вогонь на могилі Невідомого солдата, який нікому не дозволено було розпалювати з 14 червня 1940 р. Звідси маніфестація направляється до Собору Паризької Богоматері. В своїх мемуарах Генерал схвильовано описує ці моменти. Політик-реаліст розкриває інший, романтичний бік своєї душі, душі, сформованої в дитинстві і не втраченої в жорстоких перипетіях боротьби. *«Переді мною — Єлисейські поля! Але це не поля, а море! Величезний натовп стоїть по обидва боки проспекту... На покрівлях також темно від народу. Біля усіх вікон громадаються люди — обличчя упереміж з прапорами... Наскільки вистачає ока, ускрізь живе море, що розхитується під сонцем, осяяне трьохколовими прапорами... І ось я йду, схвильований і в той же час спокійний серед натовпу, чию радість неможливо описати, іду, супроводжуваний громом голосів, які вигукують моє ім'я, намагаючись охопити поглядом кожную хвилю цього людського приливу, щоб увібрати в себе всі ці обличчя...*

... З кожним кроком, який я роблю, ступаючи по найбільш ушанованих місцях світу, мені здається, що слава минулого як би приєднується до слави сьогоднішнього дня» (2;362-3). Цей день — один з небагатьох днів тріумфу Франції і де Голля.

Це був його тріумф. Через усі поневіряння, через усі приниження й перешкоди. Він їх подолав і тепер, високий і гордий, він ішов перед фронтом своїх військ, що виструнчилися для параду. А навколо вирувала буря, буря людського щастя. *«А я серед цієї бурі відчуваю, що на мене покладено місію, яка набагато перевищує те, чого я заслужив, — місія бути знаряддям долі».*

Прибувши до Парижа, він негайно викликає двадцятьох найголовніших керівників паризьких партизанів і оголошує, що вони мають здати зброю, а бійці Опору ввіллюються в регулярну армію. Розпускається НРО, у вересні — народні трибунали. Владу в руки бере Тимчасо-

вий уряд. Протягом двох місяців після звільнення Парижа де Голль здійснює поїздки в провінцію. Скрізь він бачить змучений війною народ і прагнення до оновлення Франції. Де Голля турбує, що на хвилі труднощів комуністи силкуються захопити владу. Він ставиться до них упереджено, хоча й співробітничав з людьми Моріса Тореза. До Тимчасового уряду входять два комуністи, три соціалісти, чотири радикали, три католики, вісім членів довоєнного парламенту.

Однією з найважливіших цілей де Голль проголосив забезпечення величчя Франції шляхом зміцнення її міжнародних позицій, проведення такого курсу, який дозволив би Франції брати участь у вирішенні майбутнього всього світу. І де Голлю вдалося це зробити. Франція посіла місце великої держави, незважаючи на розгром 1940 р.

Коли 8 травня 1945 р. підписувався Акт про капітуляцію Німеччини у Карлхорсті, за столом переможців сидів і французький генерал Деллатр де Тасіньї. Фельдмаршал Кейтель вигукнув здивовано: «Як? І французи теж?» Без сумніву, без де Голля цього б не було.

На Потсдамській конференції Францію включили до Ради міністрів іноземних справ, яка мала вирішувати проблеми мирного врегулювання. Вона стала одним із п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН. Після смерті Рузвельта новий президент США Г. Трумен обіцяє для Франції 650-мільйонну позичку, дарує де Голлю літак DC-4 (ще раніше Рузвельт подарував йому автомобіль).

Підтримку серед французів знаходить і внутрішня політика уряду. Частково націоналізована вугільна промисловість, повністю переходить до рук держави цивільна авіація, торговий флот, автомобільні, авіаційні підприємства та заводи по переробці нафти і газу. Націоналізовано п'ять великих банків, заводи «Рено». Почалася реформа системи соціального забезпечення, підвищується заробітна плата. Хоча усі ці заходи не змогли повністю компенсувати зростання цін, усе ж становище трудящих полегшувалося.

Тимчасовий уряд почав чистку державного апарату від колаборантів. 39 тисяч вішістів було засуджено до ув'язнення, понад 2 тисячі — до смертної кари. Було засудже-

но до страти Петена й Лавалю. Лавалю розстріляли, а Петена де Голль помилював. У 1951 р. 97-річний розжалуваний маршал помер у тюрмі.

Вождь «Аксон Франсез» Маррас за зраду одержав пожиттєве ув'язнення, а де ля Рок, кривник «бойових хрестів», помер в 1946 р. у повному забутті.

Але життя продовжувалося. Розстановка політичних сил в країні в той період характеризувалася зростанням авторитету лівих. Комуністи й соціалісти прагнуть грати провідну роль у житті країни. Де Голль відчуває загрозу «советизації». Він докладає зусиль, щоб створити такий лад, коли б у Державі (це слово він завжди пише з великої літери) була сильна виконавча влада, а прем'єр-міністр не перетворювався на іграшку в руках партій, до яких де Голль завжди відчував відразу.

21 жовтня 1945 р. у Франції відбулися перші після перемоги вільні вибори і референдум з питання про скликання Установчих зборів. На виборах комуністи завоювали 152 мандати, соціалісти — 142, Народно-республіканський рух (МРП) — 152. Радикали одержали всього 29 голосів. Збори обрали де Голля главою уряду, в який ввійшли 5 комуністів, 5 соціалістів, 5 членів МРП і 6 деголлівців.

Моріс Торез дістав портфель заступника прем'єр-міністра. Де Голлю стало зрозуміло, що в цих умовах він ризикує перетворитися на звичайнісінького прем'єра, що не має необхідних повноважень для проведення самостійної політики.

З 2 січня 1946 року де Голль, який жодного дня не відпочивав з моменту поразки Франції, взяв собі канікули, під час яких справив весілля своєї дочки Єлизавети. 20 січня він зібрав міністрів і заявив про свою відставку. Ніхто з міністрів не промовив жодного слова, де Голль попрощався й швидко вийшов. Ця добровільна відставка — випадок унікальний в парламентському житті.

7. Затворник Коломбе

Формально з січня 1946 р. по травень 1958 р. де Голль не брав жодної участі в політичному житті країни.

Франція образила свого коннетабля, але він залишився вірним їй до кінця. Вкотре Генерал залишається один. П'ятдесят відсотків французів, дізнавшись про його відставку, відчули «здивування, гіркоту», 12 — «протест» і тільки 16 — схвалили цей вчинок де Голля. Сам же він вважав, що, оскільки, в принципі, стали зрозумілими корінні розбіжності між ним і партіями, то, незважаючи на підтримку його Установчими зборами, йому потрібно було, щоб «партії не звели нанівець його престиж».

Арнольд Тойнбі в своєму «Курсі історії» приділяє значну увагу феномену відходу творчої особистості із відповідного соціального середовища і наступному поверненню цієї особистості в те ж середовище, але в новій якості і з новими силами. До цього феномену ми могли б віднести Фукідіда, Муххамеда, Конфуція, Гарібальді, Хмельницького, Грушевського. Сюди ж відносяться й Черчилль, і де Голль.

Де Голль відчував пульс долі. Він був упевнений, що прийде час і Франція його покличе знову, але вже на його умовах.

...Тринадцять довгих років його не кликали. 13 років у Коломбе-ле-дез-Егліз, в 280 кілометрах від Парижа...

У своєму родинному маєтку Генерал веде розмірений спосіб життя. Він працює над «Військовими мемуарами». Працює сумлінно й напружено, з військовою точністю й акуратністю. Почавши свій робочий день зранку, він о 12.59 виходив з кабінету, вмикав радіо, пізніше телевізор, щоб послухати новини. Новини супроводжувались саркастичними оцінками на адресу діячів Четвертої республіки.

Де Голль багато прогулюється, милується природою, яку він так любив. Бюджет сім'ї обмежений. Величезний подарований Рузвельтом автомобіль продали й купили маленький, французький. Дружина де Голля сама їздить до магазину за продуктами. Генерал любить просту їжу, багато палить. Він відмовляється від усього: від військової медалі, від нагородження орденом Почесного легіону, від присвоєння йому звання «Генерал звільнення». Він — бригадний генерал, а на мундирі — лише один Лотарингський хрест.

16 червня 1946 р. він виступає в Байє, містечку, де

утверджував свою владу після висадки союзників. Де Голль пропонує варіант конституції для Франції: широкі повноваження президента, максимальне обмеження влади парламенту. Він рішуче відкидає звинувачення в диктаторських амбіціях, таврує диктатуру як спосіб управління державою.

Конституція IV республіки була прийнята в жовтні 1946 р. незначною кількістю голосів: за — 9 263 тис. виборців, проти — 8 140 тис., фактично майже половина виборців зайняла продеголлівську позицію. Зрозуміло, що комуністи й соціалісти негативно поставилися до промови де Голля. Його антикомунізм був загальновідомим. Французьких комуністів він називав «сепаратистами», які служать інтересам «великої слов'янської держави» і, використовуючи гасла соціальної справедливості, хочуть встановити у Франції тоталітарний режим.

Діяльність Сталіна в Європі й Азії у повоєнні роки викликала небезпідставну тривогу. Черчілль заявив про це відкрито у Фултоні, закликавши «зупинити комунізм». Почалася «холодна війна». Зростає й стає масовим воєнний психоз. Французька письменниця Сімона де Бовуар розповідала, що в той час в літературних колах запитували одне одного: «Що ви збираєтесь робити, коли радянські війська наблизяться до Парижа — поїдете чи залишитесь в окупованій Франції?» Щоправда, французький уряд М.Ромадьє, скориставшись голосуванням депутатів ФКП і міністрів-комуністів за недовіру урядові, в який вони входили, виключив з уряду міністрів, що належали до ФКП*.

Із далекого Коломбе Генерал пильно стежив за ходом подій у країні й світі. Він спирався на підтримку тих, хто йшов за ним 1940-го, хто підтримував його в 1941-у, хто разом з ним створював «Вільну Францію» і бився за неї впродовж усієї війни.

У 1947 р. прихильники де Голля створюють Об'єднання французького народу (РПФ), яке фіндується на патріотичних засадах. РПФ стає першою великою голлістською партією. Біля її витоків стояли Андре Мальро,

*Офіційно їх було виключено за порушення «міністерської солідарності», оскільки міністри-комуністи стали на захист страйкарів, оголошених урядом поза законом.

Л.Мазо, Валері-Радю, Ж.Рено, Ж.Сустель, Г.Палевський. В партію вступали торговці, пенсіонери, робітники, ремісники, поліцейські, студенти, консьєржки, державні чиновники. Чисельність її зростала, як зростає снігова куля, що котиться з гори, і досягла близько 400 тис. чоловік. Пропаганда була спрямована на збереження величі нації, захисту моральних принципів, сім'ї, християнських добродійників, заклику боротися з пияцтвом. РПФ виступала з відверто антикомуністичних позицій.

Ореол романтизму надавав партії її головний оратор, відомий письменник А.Мальро. Командир ескадрильї «Іспанія», що боролася з франкістами, один з лідерів антифашистського руху у Франції, голова комітету за звільнення Г.Димитрова і Е.Тельмана, він прийшов у голлізм, будучи полковником-танкістом Опору, і своїм прикладом залучив до партії значну частину інтелігенції. Промови А.Мальро на мітингах — шедеври ораторського мистецтва. На першотравневих святах, організованих голлістами, можна було послухати таких зірок естради, як Жозефіна Бейкер, Жаклін Франсуа, Едіт Піаф.

«Ніщо так не підкреслює влади, як мовчання, — говорив де Голль. — Великі справи ніколи не здійснювались багатослів'ям». Але він не був при владі, тому не мовчав, виступав на прес-конференціях. Генерал боровся проти Четвертої республіки з самого початку відверто, методично і безкомпромійно. Де Голль рішуче й категорично забороняв членам РПФ і своїм прихильникам подавати їй будь-яку підтримку. Усі свої зусилля він спрямовував на те, щоб розвалити збанкрутілу Четверту Республіку, остаточно дискредитувати її анемічні уряди. Коли його звинувачували в тому, що він саботує заходи уряду, він відповідав: *«Ми не будемо робити уколи мерцю... Система погана. Її потрібно змінити».*

Великі надії покладав де Голль на вибори 1951 р., але замість 200—250 мандатів, голлісти одержали лише 118. За них проголосували 21,2% виборців — вдвічі менше, ніж на муніципальних виборах 1947 року. РПФ потерпіла поразку, їй тепер залишалось лише включитися у парламентську гру, відмовившись від знищення «режиму партій».

Почався період «переходу через пустелю», як з легкої руки А.Мальро були названі роки Четвертої республіки після згортання діяльності РПФ. У ці роки де Голль закінчує свої «Військові мемуари». Через усі три томи лейтмотивом проходить голлістська ідея нації як абсолютної цінності, ідея відносності, ефемерності всіх політичних теорій, ідеологічних систем і «партійноборчих породіль». Національні інтереси абсолютно не асоціюються з інтересами будь-якої соціальної групи чи класу. Нація виступає в тисячолітньому минулому й майбутньому. На думку де Голля, нація, організована в Державу, є основою міжнародних відносин. Принципи незалежної національної оборони і вільної системи союзів з урахуванням існуючих міжнародних відносин і визначали негативне ставлення де Голля до планів Плевена щодо створення Європейського Співтовариства. Генерал рішуче відмовляє будь-кому в праві на справжнє розуміння національних інтересів Франції, особливо комуністам з їх ідеями тоталітаризму й інтернаціоналізму. Мемуари сповнені підозри і недовіри до французьких комуністів.

Щодо своєї долі в історії Франції, то він був глибоко переконаний, що на нього покладена особлива місія служування ідеалу вічної Франції, яку Генерал носив у своєму серці. Політика урядів Четвертої республіки викликає відразу у самітника з Коломбе. Він багато читає (Ж.П.Сартр, Ф.Саган, А.Мальро, Е.Хемінгуей), розкладає свій улюблений пасьянс, що означає по-французьки «терпіння». Тепер йому необхідне терпіння.

А роки йшли. Здавалося, ніщо не говорило про можливість його повернення до влади. Напевно, такій думці сприяло й те, що де Голль поставав у ці роки перед співрозмовниками як песиміст, тим паче, що внаслідок катаракти бачив усе гірше і сам не на жарт був засмучений, коли одного разу, вітаючись з єпископом, сказав: «Здрастуйте, мадам!»

Тим часом Франція задихалася в атмосфері бескінечної балаканини й небаченого хабарництва, плутанини й суперечностей, корупції й облуди, брехні й обіцянок партій. Почуття безнадії охоплювало дедалі ширші кола суспільства.

ЧАСТИНА III

АГОНІЯ ЧЕТВЕРТОЇ РЕСПУБЛІКИ

1. Криза парламентаризму

У доступній українському читачеві історичній літературі про Четверту республіку (переважно створеній більшовицькою методологією) побутує думка, що після відставки де Голль усамітнися в Коломбе, засів за свої мемуари і відійшов від політичного життя країни. Насправді це було далеко не так. Генерал не брав участі у брудних парламентських обурках, безплідний колотнечі у Національних зборах, але активно втручався у позапарламентське життя, прагнучи відродити голлізм як політичну течію. Він гостро критикував конституцію Четвертої республіки, що сприяла посиленню політичного хаосу в умовах перманентної кризи владних структур.

«Прийде день, — заявляв він у своєму виступі на мітингу в Брюневалі 27 березня 1947 р., — коли величезна маса французів покінчить з безплідною грою, відкине уложення, в яких заблукала нація і втрачає авторитет держава, щоб знову здобути Францію». А вже 6 квітня у Страсбурзі де Голль закликав утворити «Об'єднання французького народу» (РПФ), зліквідувати у країні «режим партій» і докорінно перебудувати державний устрій.

На перших порах свого існування РПФ виступала як рятувальниця Франції. Її друковані органи рябили популістськими гаслами на кшталт: «Слово народу!», «Порятунок принесе народ!», «Трудівники за нас!» тощо. Але в подальшому в умовах часткової стабілізації економічного становища в країні авторитет партії і ажіотаж навколо неї почав потроху спадати. Деякі дослідники вважають, що однією з причин такого падіння популярності РПФ* був відверто авторитаристський, персоналістський характер політичної системи, яку пропонував упровадити її лідер Шарль де Голль. Головним конкурентом РПФ, як і раніше, залишалася ФКП, яка набрала на парламентських виборах

*Про це неоднозначно свідчили результати опитування громадської думки — якщо навесні 1948 р. за неї готові були голосувати 48% виборців, то влітку 1949 р. — лише 28%

5 038 тис. голосів виборців і, хоча й втратила 80 депутатських мандатів, все ж зберегла за собою 103 місця в Національних зборах.

Упродовж 12-літньої історії Четвертої республіки Французька комуністична партія залишалася найголовнішою дестабілізуючою суспільною силою. Спираючись на підтримку ВКП (Всезагальної конфедерації праці), комуністи час від часу вдавалися до організації масових страйків, що підривало економічну політику будь-якого коаліційного уряду. В самих Національних зборах фракція ФКП, приєднуючись до будь-якої опозиційної сили, могла звалити будь-який уряд, що вона часто й практикувала. Принагідно зазначимо, що впродовж цих 12 років у Франції змінилося 20 кабінетів. При чому деякі з них як, наприклад, уряд Анрі Кея (30 червня — 4 липня 1950 р.) існували лише кілька днів або місяців.

Саме тому зусиллями право-центристського блоку в квітні 1951 р. Національні збори прийняли новий виборчий закон, за яким у Франції впроваджувалася мажоритарна система голосування в один тур. Вона дозволяла утворювати передвиборні коаліції за списками в рамках департаментів навіть без попереднього оголошення спільної програми. Така система голосування вдарила не лише по позиціях комуністів. Вона вибила ґрунт і з-під ніг голлістського руху. До того ж у липні 1952 р. в парламентській фракції РПФ відбувся розкол. 34 депутати-голлісти утворили самостійну фракцію під назвою «Республіканська і соціальна дія» (АРС). Ще одного дошкульного удару голлістський рух зазнав на муніципальних виборах 1953 р., де він зазнав поразки.

Після цього де Голль оголосив, що його партія відмовляється від парламентської діяльності. Він поставив перед депутатами-голлістами категоричну вимогу «не виступати більше від імені його партії у парламенті і «не пов'язувати з нею відповідальності за свою парламентську діяльність».

Криза РПФ продовжувала поглиблюватися. В 1953 р. у партії залишилося не більше як 100 тис. членів, а її лідер вийшов з партійного керівництва. У червні 1954 р. вийшов останній номер центрального органу партії «Рассамблеман». На той час в рядах РПФ залишалася дуже

нечисленна група твердих послідовників Генерала. Зрештою 13 вересня 1955 р. де Голль приймає рішення про розпуск партії.

Напередодні виборів 1956 р. голлісти спробували реорганізуватися й згуртуватися в Національному центрі соціальних республіканців, очолюваному Ж.Шабаном-Дельмасом — відомим учасником Руху Опору, наймолодшим у Франції генералом (йому було присвоєно генеральське звання у 29 років). Але як показали вибори, що відбулися 2 січня, соціальні республіканці змогли зібрати ледве 900 тис. голосів (трохи більше 4%). Це означало ще одну нищівну поразку голлістського руху — порівняно з попередніми виборами голлісти втратили понад 3 млн голосів виборців. Згодом один з активістів РПФ Ж.Доер згадував, що коли він зі своїми друзями поширював на вулицях Парижа листівки, він неодноразово чув здивовані вигуки перехожих: «Невже ще й досі існують голлісти?!»

Але генерал де Голль не збирався складати зброю. Подальші події показали, що криза Четвертої республіки поглиблювалася. Один за одним країною прокотилися організовані комуністами могутні страйки. Маючи в парламенті знову 151 місце, комуністи продовжували там свою дестабілізуючу діяльність, залякуючи простих французів неминучим «фашистським переворотом», який буцім-то готував П.Пужад. Комуністична преса знову заголосила про необхідність утворення Народного фронту. Резолюцію щодо цього прийняв спеціальний пленум ЦК ФКП, що зібрався 18 січня 1956 р.

Проте французькі комуністи, судячи з наступних подій, втратили почуття реальності. Введення радянських танків на вулиці Будапешта, кривава розправа, учинена російською воєнщиною над угорськими революціонерами, викликали ще одну глибоку кризу комуністичного руху. Після подій в Угорщині акції ФКП покотилися вниз. Її ряди залишили відомі письменники й публіцисти, почався масовий вихід з партії представників інтелігенції. По всій країні прокотилися масові мітинги й демонстрації, що засуджували комуністичний терор, в ряді приміщень місцевих організацій партії було вчинено підпали. За таких умов VIII з'їзд ФКП спробував вдатися до тактики «ленінського

призову» й закликав до партії молодь, утворивши Союз комуністичної молоді Франції. Але й ці спроби виявилися марними. Єдине на що ще була спроможна ФКП, це де-стабілізувати роботу парламенту й час від часу викликати урядові кризи.

Криза французького парламентаризму проявлялася не тільки в нездатності партій сформувати стійкий уряд. В останні роки Четвертої республіки маси виборців розчаровуються у самій парламентській системі. Під час опитування у березні 1958 р. 81% французів відчували невпевненість у тому, що існуюча державна система зможе припинити занепад Франції. Презирство до міністерської чехарди стало загальним, а особливо сильним серед низів, у армії й поліції. На сесіях Національних зборів нерідко брало участь усього кілька чоловік. Безсилий що-небудь здійснити, парламент втрачав останній авторитет.

15 квітня 1958 р. пішов у відставку 20-й кабінет Четвертої республіки. Як і його попередники, кабінет Фелікса Гайяра не користувався авторитетом, тому навколо його відставки в парламентських коридорах поширювалися усілякі анекдоти, плітки тощо. Але ситуація в країні загострювалася з кожним днем.

2. Колоніальний синдром

Внутріполітична криза поглиблювалася ще й тим, що атлантизм терпів у Франції фіаско. У 1956—1958 рр. за підсумками опитувань приблизно 2/3 французів відчували принизливе почуття залежності від американського гіганта. 44% французів скаржилися в січні 1958 р. на те, що їм ледь вдається зводити кінці з кінцями. Рекордна кількість людей (79%) вважали, що їхня купівельна спроможність знизилася.

Водночас основна маса опитуваних матеріальні проблеми ставила на друге місце, а на перше — «тривогу за долю Франції». Найбільше занепокоєння викликав Алжир.

Зазнавши поразки в Індокитаї, надавши незалежність Тунісу й Марокко, Франція відмовила в цьому Алжиру. Із 9 млн жителів Алжиру понад 1 млн складали європейці. Традиційно Алжир не вважався колонією і навіть

протекторатом, а своєрідним заморським департаментом, тобто частиною Франції. «Чорноногі», тобто французи, які жили в Алжирі, категорично заперечували право корінного населення (арабів) на самовизначення. «Алжир — це Франція!» — таким було їхнє гасло. З 1954 р. в Алжирі точилася війна. Видатки на неї вчетверо перевищували витрати на війну в Індокитаї, досягнувши гігантської суми — 1 млрд франків у день. Туди була направлена 500-тисячна армія, а її командування просякнуте расизмом і шовінізмом. Військові застосовували масові вбивства арабського населення, по-звірячому катували повстанців.

Війна викликала гостру внутрішню боротьбу, підривала міжнародні позиції Франції. Військових підтримували ультраколоніалістські організації, що діяли в Алжирі — Спілка північноафриканських французів, Асоціація французьких студентів, що мешкали в Алжирі, Організація опору «французького Алжиру» тощо. Особливе місце в цьому списку посідала таємна військова організація (ОАС), хоча офіційно вона й була утворена генералами вже після падіння Четвертої республіки. Внаслідок невдалої для Франції авантюри 1956 р., коли Англія, Франція й Ізраїль вирішили покарати Єгипет, лідер якого Насер націоналізував Суецький канал і підтримував повстанців в Алжирі, авторитет Франції ще більше похитнувся. Де Голль знав про напад, обурювався поганою підготовкою і з презирством говорив: «Перетворилися на охвістя Ізраїлю та британців». Авантюра болюче вдарила й по економіці: зростала інфляція, різко підскочили ціни, на вулицях стояли сотні тисяч автомобілів — не вистачало бензину.

За таких умов усе більше людей подейкували, що єдиною людиною, здатною врятувати Францію, був Шарль де Голль.

Набагато раніше інших політичних діячів він зрозумів, що демонтаж французької колоніальної імперії неминучий. У листопаді 1956 р. де Голль твердо заявив: «Алжир буде незалежним, ось! *Не-за-леж-ним!*» — і підкреслив: «...важливіше зберігати не стільки юридично, скільки фактично асоціацію між нами». У бесіді з міністром закордонних справ К.Піно він ще раз наголосив: «Єдине рішення цього питання називається незалежність». У відповідь Піно

вигукнув: «А якщо ви так думаєте, мій генерале, скажіть про це публічно». Відповідь була така: «Момент для цього ще не настав».

І, дійсно, Генерал певний час зберігає мовчання і ні в чому не змінює порядку своїх щоденних занять, аж допоки головні події не розгорнулися у травні 1958 р. Вдень 13 травня почався загальний страйк, а ввечері «ультра» підняли справжній заколот. Вони створили так званий «Комітет громадського порятунку» і «Комітет семи». З 15 травня 1958 р. у Франції існували три влади і три столиці. Прем'єра Пфлімлена — в Парижі, генерала Салана* — в Алжирі і моральна влада де Голля — в Коломбе. В Парижі ніяких засобів для ліквідації заколоту в Алжирі не застосовували. Начальник генерального штабу армії генерал Елі вийшов у відставку, що було розцінено, як відмова армії підтримувати існуючий режим. Влада ж в Алжирі, навпаки, активізувалась, особливо після 17 травня, коли туди з метою підпорядкувати заколотників голлістському рухові прибув Сустель**, який втік у багажнику автомобіля від нагляду поліції.

* Лідер заколотників генерал Рауль Салан командував французькими військами в Алжирі. В роки другої світової війни він, випускник Сен-Сіру, брав участь у висадці союзних військ у Провансі. В 1944 р., одержав чин генерала. В його послужному списку — ганебна поразка в колоніальній війні у В'єтнамі, де він був протягом 10 років, а на завершальному її етапі навіть командував там усіма військами метрополії. У підпорядкуванні Салану перебували генерали Е.Жуо (ВПС), Ж.Массю (ПДВ) й адмірал Обуано (ВМС). Найпершим з його соратників був ген. Ж.Аллар, що командував сухопутними військами. До цієї четвірки приєднувалися ще й чотири полковники — Дюкасс, Томазо, Годар і Тренк'є. Усі вони мали аеликий досвід колоніальних воєн, мріяли лише про воєнну перемогу і зовсім не поділяли поглядів тих, хто як і де Голль робили ставку на мирне врегулювання конфлікту. Але жоден з перелічених вище військовиків-заколотників не користувався незаперечним авторитетом у військах, а тим більше серед французького народу. Їм потрібен був прапор, єдине гасло, і тому вони ладні були тимчасово скористатися авторитетом генерала де Голля, щоб, за словами Л.Дельбека, замінити ним Четверту республіку.

**Жак Сустель, як і Леон Дельбек — один з відомих діячів голлістського руху в роки війни. Згодом він навіть певний час був генеральним секретарем РПФ. Але в 1955 р. його було призначено міністром-резидентом Алжиру, де він швидко проникся ідеями ультраколоніалізму і став одним з найзатятіших прихильників т. зв. інтеграції алжирських територій до складу метрополії. Позицію алжирських ультра поділяв і Леон Дельбек, що заснував там т. зв. «Антену» — представництво в цій колонії ще одного голліста міністра оборони в кабінеті Гайяра Жака Шабан-Дельмаса. Усі вони виходили з того, що слід привести до влади генерала де Голля, спираючись на підтримку військових, а там, мовляв, буде видно.

Але іншої думки дотримувався сам де Голль. Коли, нарешті, вирішив вступити у гру, він провів свою партію блискуче і змусив своїх противників врешті-решт здатися без бою. Надвечір 15 травня він опублікував декларацію, в якій повідомляв, що прагне повернутися до влади. 19 травня де Голль зібрав журналістів на прес-конференцію. Багато з тих, хто прийшов туди вперше побачили його після 1946 р. Звичайно він постарів, стала важкуватою колись тонка й висока дещо незграбна фігура, трохи змінився й голос, голову вкрила сивина. Змінився й характер. Якщо раніше він почасти поводив себе чванькувато і високомірно, відзначався різкістю й безкомпромісністю суджень, то тепер став значно обережнішим і поміркованим. Але попри всі зміни він був таким же величним і могутнім «коннетаблем». На прес-конференції де Голль ухильно висловився щодо становища в Алжирі і підкреслив, що хотів би одержати надзвичайні повноваження на формування кабінету.

Прем'єр-міністра Пфлімлена одні переконували, що в ім'я національної єдності він має залишити свій пост, інші, з тієї ж причини — залишитися.

24 травня заколотники організували путч на Корсиці. На чолі його стояли Сустьєль, Дельбек і полковник Томазо. Заколотники прагнули одного — підштовхнути громадську думку до виступу проти бездіяльності уряду Пфлімлена і прискорити його падіння. В Парижі це повідомлення викликало паніку. Поширювалися чутки, що слід чекати висадки парашутистів у метрополії і початку громадянської війни.

В уряді почали схилитися до думки про передачу влади де Голлю. 25 травня Пфлімлена умовили зустрітися з ним. Пізно ввечері прем'єр таємно покинув свою резиденцію і поїхав у паризьке передмістя Сен-Клу. Там його чекав де Голль. Пфлімлен запропонував роззброїти заколотників і скликати лідерів усіх партій для обговорення кандидатури де Голля на пост прем'єра. Генерал вимагає, щоб владу йому передали без усяких попередніх умов. Вони так і не домовились. Пфлімлен назвав цю зустріч «діалогом глухих», а де Голль, навпаки, заявив, що вони «розпрощалися друзями». Генерал написав у

декларації: «Вчора я почав процес, необхідний для створення республіканського уряду...» 28 травня Пфлімлен подав у відставку.

Вранці 29 травня стало відомо, що президент республіки Рене Коті надіслав звернення до парламенту: «У цей важкий час, — писав Коті, — я вирішив звернути свій погляд до генерала де Голля, найбільш знаменитого із французів, і запропонував йому сформувати уряд громадського порятунку. Комуністи й соціалісти в знак протесту заспівали «Марсельєзу». На лавах правих почулися погрози і кепкування. справа ледь не дійшла до бійки. Коті заявив, що подасть у відставку, якщо парламент не затвердить повноваження де Голля...

1 червня 1958 р. Генерал запропонував Національним зборам свою програму. Він прибув у Національні збори один, без супроводу міністрів, оголосив декларацію (читання зайняло всього 8 хвилин) і негайно покинув засідання, надавши можливість депутатам вирішувати питання у його відсутності. Після цього виступило 17 депутатів, головним чином, для історії. 329 голосів було подано за інвеституру де Голля, 284 — проти. Проти голосували комуністи, половина соціалістів, третина радикалів, окремі політичні діячі, як наприклад, Ф.Міттеран.

Наступного дня уряд де Голля одержав надзвичайні повноваження і дозвіл розробити проект нової конституції. Після цього Національні збори були розпущені на канікули. Більше вони у такому складі вже ніколи не збиралися. Четверта республіка фактично припинила своє існування.

Де Голль перемиг і на шістдесят восьмому році життя знову очолив Францію. Тепер уже надовго, на цілих десять років.

ЧАСТИНА IV

ПРЕЗИДЕНТ П'ЯТОЇ РЕСПУБЛІКИ

Прийшовши до влади, де Голль чітко визначив чотири головних напрями своєї діяльності як прем'єра на період 6-місячних повноважень: розробка нової конституції, врегулювання становища в Алжирі. Одночасно вирішувалися невідкладні питання економіки й найважливіші питання зовнішньої політики. 4 вересня текст нової Конституції було опубліковано, а 28 референдум схвалив її. Того ж дня «батьківську тривогу за долю Франції» висловив у газеті «Правда» М.Хрущов, застерігаючи, що над Францією «нависла загроза фашизму». Де Голль навіть не зреагував на це грубе втручання у внутрішні справи країни.

Із понад 45 мільйонів зареєстрованих виборців у голосуванні взяло участь понад 36 мільйонів. За — 31.066.502 голоси, тобто 79% виборців, проти — 5.419.749. 5 жовтня 1958 року нова конституція вступила в дію. Так народилася П'ята республіка.

1. Нова Конституція

Як відзначають майже всі дослідники його біографії, Генералу імпонувал авторитарний стиль керівництва. Однак він ніколи не зазіхав на республіканську законність, його даремно звинувачували відомі радянські франкознавці у бонапартизмі та інших гріхах. Ще в роки війни, в 1943 р., розмірковуючи про майбутній устрій Франції, про роль глави держави, він підкреслював, що *«за самою системою його обрання, за його правами і прерогативами він мусить виконувати обов'язки арбітра нації»*. І цю свою місію де Голль виконував неухильно, спираючись на конституцію, яку він як майстерний кравець викроїв на свою мірку. Але домігшись її затвердження на загальнонаціональному референдумі, повністю легітимізував «режим особистої влади». Адже недаремно його інколи називали «республіканським монархом».

За конституцією П'ятої республіки президент оби-

рався терміном на 7 років і його повноваження значно розширювалися. Він був главою уряду й головнокомандуючим. Президент призначав прем'єр-міністра і окремих міністрів, підписував і публікував всі закони. Він мав право повернути будь-який закон на повторний розгляд, чи — оминаючи парламент — винести проект закону на референдум. Крім того президент і уряд могли приймати ордонанси, що мали силу закону, щоправда з подальшим затвердженням їх парламентом. На випадок конфлікту з парламентом президент мав право розпустити Національні збори і призначити нові вибори. При надзвичайних обставинах глава виконавчої влади мав право брати усю повноту влади до своїх рук.

Першого президента П'ятої республіки було обрано на широкому форумі депутатів Національних зборів, сенаторів і делегатів від усіх департаментів країни.

На референдумі 1962 р. до конституції було внесено часткові зміни, відповідно до яких президента обирали терміном на сім років прямим загальним голосуванням, а не розширеною колегією виборщиків. Ця реформа мало що додавала до уже зміцнілої влади де Голля, але закріплювала її інституціональні рамки, робила кандидатуру майбутнього президента незалежною від партійних і парламентських угруповань.

Національні збори обиралися прямим голосуванням на 5 років, сенат — непрямым голосуванням, оновлюючись кожні три роки на третину. Якщо порівняти функції парламенту з конституцією 1946 р., то вони значно звужувалися: термін обговорення бюджету обмежувався 70 днями. Якщо за цей час бюджет не приймався парламентом, уряд мав право ввести його незалежно від думки парламенту. Парламент не мав права усунути президента від влади, він міг лише добитися відставки уряду. Для цього потрібно було внести резолюцію недовіри, за яку мала проголосувати більшість депутатів (причому депутати, які були відсутні або утримались, автоматично вважались голосуючими за уряд). Якщо резолюція не набирала більшості, вносити недовір'я на цій же сесії повторно заборонялось. Але й тоді, коли за відставку голосувала більшість, президент міг відставку не прийняти, а розпус-

тити Національні збори і призначити нові вибори. Таким чином, конституція затвердила сильну президентську владу і значно обмежила «свавілля партій», за що так довго боровся де Голль.

Р.Ніксон під час однієї з зустрічей з Ф.Міттераном зазначив, що найважливішою спадщиною де Голля є конституція П'ятої республіки, яка забезпечила міцне президентство. Міттеран на це заявив: «Вона нам не подобалася, коли він був президентом, але тепер, коли ми маємо владу, вона нам навіть дуже до душі». Красномовна відповідь людини, яка голосувала проти цієї конституції.

Величезною перевагою нової конституції проти її попередниці було насамперед не тільки те, що вона легітимно зосереджувала в руках президента надзвичайно високі повноваження як в галузі законодавчої, так і виконавчої влади, а й те, що тепер президент міг виступати з різноманітними ініціативами і цим допомагати діяльності виконавчих органів, що перейшли під його контроль. Таке співвідношення давало можливість оперативно приймати декрети, «запускати» в діло механізми їх виконання, тоді як за парламентської системи цей процес затягувався на довгі місяці і навіть роки. Водночас конституція не позбавляла парламент права ратифікувати ці декрети, вносити до них поправки. В разі ж незгоди цих двох суб'єктів влади президент отримав право розпустити Національні збори і звернутися до народу, як найвищого арбітра шляхом референдуму. Аби в підсумку нових виборів демократично домогтися прийняття необхідних для успішного здійснення реформ законодавчих актів.

Для періоду радикального реформування економічної, соціальної й зовнішньої політики держави така формула, за визначенням фахівців, була найбільш прийнятною і цілком відповідала принципам демократії.

Водночас нова конституція не ставила президента над усіма суспільними механізмами, що було б надто небезпечно. Над усією системою влади стояв лише один принцип — закон, а розподіл влад полягав не в тому, щоб протиставити їх одну одній, або перетягувати ковдру, а налагодити співробітництво і взаємодію між ними, покласти на кожному з них свою частку відповідальності. І тут — а саме в розподілі відповідальності, визначенні її межі —

найвищим арбітром ставав президент, що уособлював інтереси не якої-небудь партії або групи, а всіх французів. Тому ні де Голль, ні навіть Франсуа Міттеран не залишали за собою посади офіційного лідера партії, яка приводила їх до влади. Партія залишалася політичним штабом, мозковим центром, виробляла стратегічні напрями політики на майбутнє, платформу майбутніх виборів, а конкретну урядову політику здійснював кабінет міністрів.

Перший кабінет П'ятої республіки було сформовано за принципом персональної відданості ідеям президента, він був позапартійним. У подальшому конституційні закони регламентували утворення кабінетів за принципом партійної, або коаліційної більшості в Національних зборах (за результатами парламентських виборів). Тому, наприклад, за президентства Ф.Міттерана голлісти й республіканці двічі формували уряд.

У листопаді 1958 р. відбулися вибори в Національні збори за мажоритарною системою в 2 тури, коли в кожному виборчому окрузі обирався один кандидат, який одержав більше половини голосів у першому турі (50% + один голос), чи відносну більшість у другому. При мажоритарній системі (на відміну від пропорційного представництва) голоси інших кандидатів, навіть якщо вони ненабагато відставали від лідера, пропадали. Зрозуміло, що комуністи за таких умов програвали, бо з ними жодна партія вступати в блоки не бажала. ФКП, яка мала до 1958 р. найбільшу фракцію (150 депутатів), в результаті виборів одержала всього десять мандатів, втративши 1.6 мільйонів голосів виборців, тобто 30%. Думається, що не останню роль тут зіграли і рішення XX з'їзду КПРС та знаменитої доповіді Хрущова, а також сумнозвісні події 1956 р. в Угорщині.

Характерною рисою виборів 1958 р. була поразка політичних лідерів соціалістів і лівих радикалів Ф.Міттерана і П.Мендес-Франса, які виступали проти де Голля. Їх навіть не обрали до парламенту.

Водночас немов той птах-фенікс з попелу, відродилася голлістська партія. Створений соратниками де Голля (Ж.Шабан-Дельмасом, М.Дебре та ін.) Союз на захист нової республіки (ЮНР) зібрав 6,6 млн голосів і одержав

198 місць у парламенті. Сам де Голль до партії не входив, але уважно стежив за її діяльністю і опирався на її підтримку.

Отже, де Голль став єдиною фігурою, здатною урівноважити політичні сили, які діяли в різних напрямках. 21 грудня відбулися президентські вибори. Де Голль одержав 78,49% голосів, кандидат ФКП Ж.Марран — 13%, лівий кандидат А.Шатле — 8,4%. Це була не просто перемога. Це був триумф. Тепер у його розпорядженні було сім президентських років і він настирливо допитується у свого лікаря — чи зможе ще прожити років з десять.

2. Коннетабль Франції

8 січня 1959 р. президент Шарль де Голль вступив до Єлисейського палацу, де провів 3/4 свого десятирічного правління. Палац йому не подобався*. Але палаци Тюільрі і Сен-Клу давно були спалені, Трианон знаходився в критичному стані, Версаль здавався надто помпезним, Фонтенбло, Рамбуйє, Комп'єн були далеко від столиці. Своєї квартири в Парижі у генерала не було, тому Єлисейський палац став для нього і офіційною резиденцією і домівкою.

Працював він багато і успішно. Вранці переглядав французькі, англійські, німецькі й польські газети, а о пів на десяту вже був у своєму робочому кабінеті. Його робочий день, як правило, продовжувався до восьмої години вечора. Потім він обов'язково дивився телевізор, інколи відвідував кіно, не часто — театр. Любив американські вестерни, фільми про Джеймса Бонда, кінокомедії за участю Бурвіля.

*Двоповерхову споруду Єлисейського палацу було збудовано за часів регента Філіпа Орлеанського на початку XVIII ст. Відтоді він стає свідком багатьох історичних подій, його мешканцями було чимало відомих осіб. Однією з таких слід назвати знамениту фаворитку Луї XV мадам Помпадур. За часів Наполеона Бонапарта власником палацу став маршал Іоахим Мюрат. Але дізнавшись, що палац подобається Жозефіні Богарне маршал подарував його імператору, а той своїй першій дружині. Там же у Срібній залі імператор французів після поразки під Ватерлоо підписав акт про зречення. У період Другої імперії в палаці мешкав Наполеон III. З її падінням в роки III і IV республік там було розміщено резиденцію французьких президентів.

Де Голль багато читав, розкладав пасьянс, палити кинув. Віддавав перевагу французькій кухні, рибу не любив. Вихідні проводив у Коломбе. Йому не подобалися офіційні церемонії, в яких як президент він зобов'язаний був брати участь. Надавав великого значення зустрічам з простими французами, виступав по радіо, на телебаченні. До виступів на телебаченні готувався ретельно, але маючи поганий зір, завжди вивчав напам'ять тексти своїх промов і звернень, як завжди особисто стилістично відточених.

Провадити політичну лінію йому допомагали однодумці. У видатних людей нерідко важкий і сварливий характер. Але не включати їх до уряду заради миру і спокою, вважав де Голль, було б помилково. Альтернативою людям такого складу може бути підлеглий, якого Тьер описав таким чином. «Він вважає за краще догодити, а не суперечити, може догоджати і піддакувати, а своєї думки у нього немає, немає в нього і твердих переконань, їсправжніх пристрастей».

Сам де Голль схарактеризував сильну особистість у своїй книзі «Вістря меча» таким чином: *«Звільнення зі служби людей із сильним характером лише тому, що з ними важко працювати, — це найгірша політика. Легкість у відносинах хороша лише тоді, коли справи йдуть гладко, але в часи кризи вона може привести до катастрофи».*

Оточення де Голля стало найважливішим елементом системи особистої (але не авторитарної) влади президента. Відмінною рисою деголлівського оточення, яке не перевищувало 18—20 найближчих співробітників — постійність складу. За 10 років державної діяльності де Голля кількість співробітників Єлисейського палацу не перевищувала 60—70 чоловік. По суті, апарат, в якому ключову роль грає генеральний секретар канцелярії президента, став центром прийняття державних рішень. Роль радників надзвичайно велика. Вони розробляли ті директиви, які де Голль надсилав прем'єр-міністру й членам його кабінету. До 1962 р. головним радником у президента був Жорж Помпідю. Щоправда, якщо спочатку перепусткою до «кімнати з кнопками» Єлисейського палацу слугувала приналежність до деголлівського руху періоду Руху Опору і РПФ, то в останні роки президентства де Голля відбуло-

ся різке омолодження його апарату за рахунок випускників елітних «великих шкіл», особливо Національної школи адміністрації (ЕНА). У 1969 р. 9 з 20 співробітників були випускниками цієї кузні підготовки керівних кадрів вищого гатунку (в 1958 р. — 2 чоловіки). Але «технократизація» деголлівського оточення не змінила звичного порядку і підготовки документів державної ваги, не порушувала демократичних (конституційних) принципів. Ініціатива тут цілковито належала де Голлю.

Основна маса чиновників звикла ототожнювати свої професійні функції зі служінням «вищим інтересам Франції» і голлістський режим здійснював з їх допомогою свою «вольову політику», нав'язуючи приватному капіталу національні пріоритети. У 60-і рр. у вищих ешелонах держапарату тільки 7% чиновників походили із сімей промислової, фінансової й торгової буржуазії. Навіть в інспекціях фінансів і адміністративних корпусів, зв'язаних з бізнесом, представники буржуазії займали скромне місце — 10,7% і 8,5%.

3. Шлях до стабільності

Незважаючи на втрату зарубіжних джерел сировини і ринків, підкреслює Богдан Гаврилишин, дійсний член Всесвітньої академії менеджменту, член правління Римського клубу, іноземний член НАН України, постійні заворушення робітництва, близькість до перемоги на виборах тимчасової партнерської коаліції комуністів і соціалістів, економіка Франції функціонувала в роки П'ятої республіки досить ефективно.

Ідея величі Франції передбачала зміцнення економічних умов її незалежності. Де Голль, який займався головним чином питаннями оборони й зовнішньої політики, передовіряв прем'єр-міністру турботи про соціально-економічні проблеми країни. Коли де Голль став президентом, його міністр фінансів Піне доповів йому про катастрофічне становище фінансів: дефіцит державного бюджету — 1200 млрд франків, зовнішній борг перевищив 3 млрд долларів, на 1 червня 1958 р. золотий запас становив усього 630 млн дол

За таких умов де Голль вирішив провести підписку на позичку, яка дала понад 300 млрд франків. Встановлювався додатковий податок в 50 млрд на підприємства, на предмети розкоші, підвищились ціни на бензин. Уряд спростив громіздку систему оподаткування, об'єднавши пропорційний і прогресивний податок в єдиний податковий з кожного платіжника. Міністерство фінансів ввело так званий «важкий» франк, який дорівнював 100 старим франкам. Новий, або «деголлівський» франк став дійсно твердою валютою і його золотий паритет не змінювався до самої відставки Генерала.

В основі економічного й фінансового відродження Франції лежала система заходів, яка забезпечувала державне регулювання економіки (дирижізм). Одним з методів було індикативне планування. В 1959 р. уряд прийняв 3-річний план модернізації й оснащення на 1959—1961 рр. В ньому ставилося завдання розвивати переважно ті галузі, які найбільш сприяють поліпшенню платіжного балансу. Здійснювалась модернізація виробництва, широко використовувалася нафта з Алжиру, будувались атомні електростанції і космічний центр, значно збільшилися державні асигнування на науково-дослідну роботу.

В основу соціальної політики уряду Дебре лягла голлістська ідея «асоціації праці й капіталу», тому було введено в дію ордонанс «Про зацікавленість робітників в результатах діяльності підприємств». Протягом 1959 р. двічі підвищувався гарантований мінімум зарплати (у лютому — на 4%, в листопаді — на 2,5%). Була підвищена зарплата державним службовцям і залізничникам.

Однією з проблем було «шкільне питання». В Національних зборах розгорілися дискусії про субсидії приватним школам. Після довгих дебатів прийняли закон, який відхиляв надання їм державних субсидій.

Закон про орієнтацію сільського господарства (1960 р.) передбачав надання субсидій тільки життєздатним господарствам. Крім того, визначались умови виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Проте шанси реформаторства обмежувались історично усталеними традиціями буржуазії, до якої, до речі, де Голль себе ніколи не відносив: «Буржуа? Я ніколи ним не був». В її середо-

вищі панував патерналістський* дух, що зберігся від часів панування дрібної й середньої власності. Тому буржуазія з осторогою сприймала реформістські ініціативи голлістів, а законопроект участі робітників у прибутках у 1965 р. зустрів шалений опір підприємців. Де Голль ордонансом у 1967 р. установлював обов'язкове введення «особистої зацікавленості» робітників на підприємствах з зайнятістю 100 і більше чоловік.

Президент рішуче втрутився і в сферу національної електроніки. Він розумів, що доки американські компанії, зокрема «Інтернешнл бізнес мешінз», контролюють французький ринок, це ставить під загрозу незалежність Франції. А оскільки американці технологічно переважали в цій галузі французів, де Голль узяв безпосередньо в свої руки контроль над створенням конкурентоспроможної французької електроніки (план «Кюлькюль»), в результаті чого уже в 1968 р. почалося виробництво машин «Іріс-50» на інтегральних схемах.

В 1959—1963 рр. темпи росту промисловості становили 7—8% на рік, в 1964—1968 рр. — 3—4%. Експорт зріс до 88% і у 1965 р. Франція ліквідувала свій борг США.

В лютому 1965 р. де Голль «оголосив війну доллару і фунту стерлінгів». Він різко критикував існуючу на Заході систему міжнародних валютних розрахунків, в якій завдяки «золотовалютному стандарту» були надані привілеї доллару і фунту стерлінгів. Оскільки в той час США тримали майже всі золоті запаси західного світу, в розрахунках доллар заміняв золото. Доллари вільно конвертувалися у франки, штучно збільшуючи французьку грошову масу. Де Голль запропонував перейти в міжнародних розрахунках з долларової бази на золото. 7 січня 1967 р. Франція конвертувала 150 млн долл. в золото. Це дорівнювало приблизно 135 тонам чистого золота. Було оголошено, що найближчим часом ще 150 млн долл. резерву перетворяться в золото і що тільки чверть резерву буде в долларовій та іншій валюті. Це завдало шкоди інтересам США. 11 лютого 1965 р. Франція офіційно вийшла із

*Патерналізм — система заохочень працівників, благодійність підприємців щодо «своїх» робітників. У передвоєнні роки була поширена в Чехословаччині, у повоєнні роки — в Японії, Німеччині, Франції.

системи «золотовалютного стандарту».

В 60-ті роки суттєво змінилася структура споживання. Конвеєр і продаж у кредит зробили доступними для французів автомобілі, холодильники, телевізори, пральні машини. Зростає роль невиробничої сфери, особливо сфери обслуговування. В результаті великих вкладів і зростання продуктивності праці виробництво сільськогосподарської продукції за 10 років зросло на 66%. Франція стала другим після США експортером продовольства.

Стурбований падінням народжуваності у Франції, уряд запровадив виплати матерям на дітей, що змінило на краще демографічну ситуацію в країні. Прем'єр-міністр 60-х рр. Жорж Помпідю говорив, що «французам повернули гідність». В 1967 р. на парламентських виборах ЮНР в блоці з незалежними республіканцями одержала перемогу. Уряд знову очолив Жорж Помпідю.

Але інфляційний маховик, запущений де Голлем для активізації попиту й економічної діяльності мав і свої негативні наслідки. У другій половині 60-х рр. в економіці виникло напруження. Прагнучи зменшити наслідки підвищення заробітної плати для підприємців, уряд почав надавати їм великі кредити на пільгових умовах і зменшувати податковий тягар. Але більш висока економічна кон'юнктура ФРН продовжувала висмоктувати з Франції значну частину інвестиційного капіталу. В 1968 р. до ФРН «відплигло» з Франції 17 млрд франків. Уряд ужив заходів до штучного зниження попиту в країні шляхом подорожчання кредиту, піднесення тарифів на транспортні послуги, електроенергію, паливо тощо. В результаті протягом грудня 1967 -- грудня 1968 рр. індекс цін зріс на 5%, а за даними ВКП — на 7,6%.

За роки президентства де Голля у Франції успішно здійснювалася науково-технічна революція, країна переживала великі переміни. Змінювалася й соціальна структура суспільства, якісний склад робітників. Так, їхня некваліфікована частка протягом 1954—1968 рр. скоротилася з 48% до 38%. Подальша автоматизація ліквідувала до 80—90% місць у деяких виробництвах. Франція, за словами одного дотепника, почала забувати, що таке чорнороби часів «Жерміналю» Еміля Золя. Натомість неуклінно

зростала кількість і якість високотехнічно підготовлених працівників — техніків, інженерів. «Білі комірці» повсюдно посідали місце «синіх блузонів». Поступово почала втрачати авторитет у середовищі робітників й комуністична партія, її місце поступово посідали соціалісти. Значна частина робітництва підтримувала голлістський рух.

Суттєві зміни відбулися й в середовищі французького селянства. На основі законів 1960 й 1962 рр. було утворено спеціальні посередницькі організації (САФЕР), чиїм головним завданням було сприяння укрупненню дрібних селянських господарств і утворення міцних рентабельних ферм.

Глибокі науково-технічні перебудовні процеси значною мірою торкнулися й інтелігенції. Розумова праця стала престижною, особливо зросла в умовах посилення тенденцій державно-монополістичного капіталізму (ДМК) роль менеджерів. Зрозуміло, що в середовищі державних службовців, як і в широких інтелігентних колах, політика стабілізації суспільства, що її проводила адміністрація де Голля, діставала цілковиту підтримку.

4. Алжирське врегулювання

І все ж головним напрямом діяльності де Голля була зовнішня й колоніальна політика, політика національної оборони. На дипломатичному фронті в роки його президентства Франція й справді повернула собі велич і повернулася до сонму великих держав. Незважаючи на те, що конституція 1958 р. не містила відповідних положень, зовнішня політика Франції стала сферою діяльності виключно президента республіки. З 1 червня 1958 р. по 31 травня 1968 р. міністром закордонних справ був Моріс Кув де Мюрвіль. В проведенні зовнішньої політики між президентом і ним, як пише останній, існувала «свого роду спонтанна й інстинктивна згода».

Головним завданням, яке стояло перед де Голлем в перші роки його перебування в Єлисейському палаці було остаточне вирішення колоніального питання і, зокрема, проблема Алжиру. Французів дуже турбувала доля мільйонів європейців Алжиру, з якими багатьох жителів метрополії

зв'язували родинні стосунки. По відношенню до них Фронт національного визволення Алжиру (ФНВ) вів жорстку політику, сформовану в одній фразі: «Або валіза, або труна». Всі прекрасно розуміли, що якщо Франція покине Алжир, то європейське населення змушене буде залишити колонію і виїхати до метрополії.

16 вересня 1959 р. президент республіки виступив з промовою, що мала ефект бомби. Де Голль заявив, що Франція прагне вручити алжирцям право вибору їх майбутнього. Це викликало незадоволення ультраколоніалістів. У січні 1960 р. в Алжирі спалахнув новий заколот, так званий «тиждень барикад», який де Голль рішуче придушив і відкликав з колонії багатьох вищих офіцерів, замінивши їх лояльними урядові командирами.

Потребуючи схвалення своєї політики, де Голль провів референдум по алжирському питанню. 8 січня 1961 р. 75,26% громадян схвалили принцип самовизначення Алжиру. Це прискорило переговори з ФНВ, але в ніч на 22 квітня 1961 р. в Алжирі спалахнув ще один заколот. Керували повстанням генерали Шаль, Жуо, Зеллер, а також генерал Салан. За спиною генералів стояли полковники, військові частини, які підтримали заколотників. Чотири генерали, три з яких носили по 5 зірок на рукаві, а один — 4, створили директорію, що взяла на себе функції уряду в Алжирі. «19 зірок і жодної голови», — сказав з цього приводу де Голль. 23 квітня Генерал у повній парадній формі виступив на телебаченні. Він рішуче засудив заколотників і дав наказ армії нещадно розправитися з ними.

В Алжирі висадилися морські піхотинці. Вже 25 квітня стало очевидно, що заколот провалився. «Алжирське питання» внесло розкол в ЮНР, але ті, хто не підтримував політику де Голля, були з партії виключені. Відкрито виправдати дії ультраколоніалістів під час заколоту в раді міністрів наважився тільки Сустьєль. І тоді де Голль прийняв рішення про виключення з кабінету одного з своїх найдавніших соратників. Президент викликав Сустьєля. Розмова була короткою. Генерал заявив, що їхні погляди на алжирську проблему розходяться, тому міністр має залишити уряд. Сустьєль не заперечував. Ось так Алжир враз обірвав нитку, яка протягом 20-ти років об'єднувала долі

цих двох людей. Віднині їх шляхи розійшлися назавжди. Все було сказано чесно.

Зазнавши поразки у відкритій боротьбі, ультраколоніалісти посилили терористичну діяльність, яку здійснювала ОАС (секретна збройна організація). На життя Генерала було здійснено 12 замахів, на щастя, невдалих. Держава рішуче боролася з терористами. Французи підтримали свого президента у цій боротьбі. В час кризи у Франції проходили мільйонні страйки, демонстрації на підтримку де Голля.

Тим часом, 18 березня 1962 р., уряд підписав у містечку Евіан угоду з Фронтом національного визволення. Евіанські угоди, тобто надання Алжиру незалежності, знайшли підтримку на загальному референдумі у жовтні 1962 р.: 90,6% — за, 9,3% — проти. Після референдуму пішов у відставку прем'єр-міністр М.Дебре, який висловлював сумніви у вірності алжирської політики де Голля. Його змінив начальник особистого секретаріату президента Жорж Помпиду.

На парламентських виборах 1962 р. ЮНР одержала 279 мандатів в Національних зборах, тобто абсолютну більшість місць — небачений до цього часу факт в історії французького парламентаризму. Отже, пройдений шлях до успіху був довгим і болючим. Де Голль і голлісти змогли остаточно утвердитись при владі лише на четвертому році існування П'ятої республіки. Генерал твердо дотримувався своїх переконань. Він не поступився нікому і ні в чому, не пішов на жоден компроміс, навіть зі своїми найвірнішими і найвідданішими соратниками. Усім, хто відмовився підкоритися проголошеній ним політиці, довелося залишити голлістські ряди. В ім'я утвердження своїх нових ідеалів, президент рішуче позбавлявся ланців, які зв'язували його з минулим, і рушив уперед, в ім'я величі Франції.

5. Європа від Бордо і до Уралу

Звільнивши країну від тягара колоніалізму та війни, зміцнивши свою владу, де Голль зміг тепер перейти до здійснення активної зовнішньої політики.

Ще 1957 р. було підписано Римський договір про

утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), формально ж його функціонування почалося з січня 1958 р., але ця діяльність пішла не по тому шляху, який передбачався фундаторами «Спільного ринку». Де Голль рішуче виступив проти принципу наднаціональної Європи, підкреслюючи, що наднаціональність ЄЕС означала б підпорядкування його США. Виходячи з цього, Генерал накладає вето на вступ до «Спільного ринку» Англії, переконуючи усіх членів співтовариства, що цей «троянський кінь США у Європі» проводитиме проамериканську політику.

Ідеям наднаціональності президент протиставляє ідею «Європи Вітчизн». *«Усіляка система, — твердить він, — яка передбачає передачу нашого суверенітету міжнародному ареопагу, була б несумісна з правами й обов'язками Французької республіки... Європа не матиме життєвої реальності, якщо не включатиме в себе Францію з французами, Німеччину з німцями, Італію з її італійцями і т.д.»*. При цьому де Голль заявляв, що така Європа з часом повинна простягатись «від Атлантики до Уралу», тобто включав до неї й СРСР*. По суті «Спільний ринок» — існував на базі франко-західнонімецького співробітництва. 1962 р. під час візиту німецького канцлера К.Аденауера до Парижа, в Єлисейському палаці де Голль несподівано для всіх вийшов уперед, і, обнявши канцлера, розцілував його в обидві щоки. Цей жест бачили мільйони по Євробаченню і він символізував благородство Франції і її зверхність, як держави-переможниці. В той же час де Голль рішуче виступав проти мілітаризації ФРН, а тим паче, допуску її до «ядерного гачка».

Франція наполягала на запровадженні спільних мит і, зокрема, їх зниження на 50%. Для Франції це було вигідно лише за умови поширення цього рішення на продукцію сільського господарства, що зачіпало інтереси

*На цих принципах Європейське співтовариство функціонує і понині. Тому блюзнірством, щонайменше, виглядають заклики націонал-шовіністів РФ і їхніх прислужників у країнах СНД, особливо таких, як А.Лукашенко в Білорусі, П.Симоненко в Україні та їхні союзники до більш тісного наднаціонального об'єднання в якомусь союзі слов'янських республік, або ще більш широкому імперському конгломераті, яким був колишній СРСР.

в першу чергу західнонімецьких бауерів. Де Голль зайняв непримиренну позицію і фактично висунув ультиматум. В разі, якщо це рішення не буде прийнятим, Франція вийде з «Спільного ринку». Німці були змушені поступитися. У де Голля й Аденауера склалися досить дружні стосунки, хоча канцлер у всьому підтримував політику США, докоряючи при цьому Генералові, що той, послаблюючи НАТО, посилює тим самим Радянський Союз. Де Голль же переконував Аденауера вести незалежну від США і НАТО політику і не загострювати відносин з СРСР.

Де Голль зустрівся з М.С.Хрущовим. Зустріч була своєрідною. На травень 1960 р., за ініціативою британського прем'єра Г.Макміллана, було заплановано проведення паризької наради « у верхах» — лідерів США, Великої Британії, Франції й СРСР. На запрошення де Голля до столиці Франції мали приїхати президент Д.Ейзенхауер, прем'єр Г.Макміллан, перший секретар ЦК М.Хрущов у супроводі своїх міністрів оборони, закордонних справ. Це мав бути перший такий самміт, що мав би покласти край «холодній війні» і запровадити у міждержавні стосунки деголлівську концепцію детанту (розрядки).

Проте трапився відомий інцидент з американським розвідувальним літаком «У-2», якого напередодні травневих свят було збито над територією СРСР, а льотчика Пауерса узято в полон. Хрущов був обурений до краю.

Конференція усе ж таки відбулася 15 травня. Вона проходила в Єлисейському палаці, і до її відкриття де Голль попередив Хрущова, що Ейзенхауер вибачатися перед ним не має наміру, оскільки це неприйнятно для глави держави. Після відкриття конференції де Голль надав слово президенту США, але розгніваний Хрущов поставив вимогу, щоб йому дали слово першому, оскільки він хоче зачитати заяву.

Радянський лідер почав читати, поступово підвищуючи голос. Де Голль сказав перекладачу: «В цьому приміщенні прекрасна акустика, ми всі добре чуємо, немає потреби так підвищувати голос». Хрущов через окуляри розлютовано подивився на Генерала, але став читати тихіше, а на закінчення вигукнув: «Мене облітають!» (облетьвають (рос. Авт.) — саме так!).

Де Голль: «Мене теж облітають».

Хрущов запитав: «Ваші американські союзники?» — Ні, ви, відповів де Голль. — Вчора супутник, який ви запустили незадовго до вашого від'їзду з Москви, пролетів над Францією 18 разів без мого дозволу. Хіба я можу бути впевненим, що ви не маєте на ньому фотоапаратів?»

Хрущов, не приховуючи здивування, сказав: «Бачить Бог. Мої руки чисті».

Але де Голль відразу ж нагадав йому про фотографію другого боку Місяця. Першому секретарю нічого не залишалось, як продовжувати читати заяву.

На друге засідання самміту прийшли Ейзенхауер, Макміллан і де Голль. Хрущова не було. Радянські представники повідомили, що він прийде за умови, якщо президент США вибачиться. На вимогу де Голля написати письмову відмову від участі у конференції, як це прийнято в цивілізованому світі, Хрущов відмовився.

Конференція припинила свою роботу.

Не поліпшилися стосунки між СРСР, Францією і США й після приходу в Білий дім Джона Кеннеді, який свій перший офіційний візит здійснив до Парижа. Як згадував пізніше напівжартома Кеннеді, успіх у Парижі мала його дружина Жаклін. Кеннеді і де Голль спільної мови не знайшли, особливо у питаннях щодо ролі США і Франції у НАТО. Де Голль дещо зневажливо поставився до свого американського колеги — «надто молодий!». Але насправді причиною непорозуміння було те, що Кеннеді енергійно прагнув утримати американську гегемонію в Європі, тим паче, що США мали ядерну зброю, а Франція ні.

З огляду на це де Голль ще в 1960 р. висунув план створення незалежної французької «ударної сили», здатної забезпечити військову відокремленість Франції від США. При обмежених французьких ресурсах це завдання було для неї майже непосильним. Восени 1963 р. в білому балахоні атомщика президент країни особисто оглядає ядерні заводи в П'єрлаті. Наприкінці цього ж року французькі збройні сили одержали першу 50-кілотонну атомну бомбу.

Не зумівши реорганізувати НАТО на європейський

кшталт, де Голль виводить з-під командування Північноатлантичного пакту французький флот в Атлантиці. Він не втрачає жодного шансу, щоб критикувати позицію США, застерігає Дж. Кеннеді від інтервенції в Індокитаї. Коли інтервенція стала фактом, він засудив її. До речі, за 15 днів до своєї загибелі, Кеннеді в бесіді з французьким послом сказав: «Якби я був президентом Французької республіки, я поступав би так само, як генерал де Голль».

22 листопада 1963 р. в день свого народження, де Голль дізнається про вбивство Кеннеді. Він збирається на похорони. Так як в США перебували в еміграції члени забороненої ОАС, вони готують замах на Генерала. Йому пропонують автомобіль у кортежі, але коннетабль у військовій формі йде за труною у самому центрі першого ряду серед президентів, міністрів, королів...

Де Голль мав бесіду з новим президентом США Ліндоном Джонсоном, але це знову був діалог глухих. Генерал здійснює важливі зовнішньополітичні кроки, навіть не попередивши Вашингтон. Так, 1964 р. Франція офіційно визнає КНР, а 1965 р. відкликає французьких представників з СЕАТО.

Наприкінці 1965 р. були призначені нові президентські вибори. Де Голлю виповнилося 75 років, але відчував він себе непогано. Спочатку він взагалі не хотів влаштувати передвиборну кампанію. Але його супротивники, серед них і Франсуа Міттеран розгорнули шалену активність, ведучи передвиборну агітацію, виступаючи на телебаченні тощо. Де Голля умовляють, щоб він хоча б раз з'явився на телеекранах. *«Ну що мені їм сказати, — заперечує президент, — що мене звати Шарль де Голль і що мені 75 років?»* І все ж він виступив. Вибори пройшли у 2 тури — 5 й 19 грудня 1965 р. Де Голль переміг, набравши 55% голосів, хоча цим здобутком він і був розчарований. Більш детальний підрахунок голосів показує, що у нього для цього були усі підстави. У першому турі за нього віддали голоси менше половини не тільки зареєстрованих виборців, але й тих, що взяли участь у голосуванні.

6. «Ніж у спину» НАТО

Ставлення Шарля де Голля до Північноатлантичного пакту було загальновідоме. Він говорив, що операція по відношенню до НАТО — це остання найважливіша битва його життя. Проти нього були уряди всіх атлантичних країн і, насамперед, США. А він діяв один. І діяв рішуче.

Свої зовнішньополітичні зусилля де Голль зосередив на чотирьох головних напрямках — США й НАТО, ФРН і Великобританія, «спільний ринок» і «мала» Європа, а також СРСР і «велика» Європа. Маневруючи серед цих чотирьох наріжних каменів французької зовнішньої політики, президент П'ятої республіки прагнув забезпечити Францію від будь-якої небезпеки в разі виникнення радянсько-американського збройного (ядерного) конфлікту. Але найбільше його турбувала залежність Франції від зовнішньополітичного курсу США. Старі незагоєні рани, завдані йому в роки війни Рузвельтом, пашіли, як і в ті далекі часи. Тому 17 вересня 1958 р. де Голль запропонував Ейзенхауєрові утворити в НАТО тристоронній директорат (США, Англія і Франція), який би обговорював світові проблеми й приймав спільні рішення. Але схилити американського президента на цей крок йому не вдалося. Не пішли назустріч його пропозиціям ні Кеннеді, ні Джонсон. Тоді де Голль перейшов до односторонніх дій.

7 березня 1966 р. Кув де Мюрвіль вручив послання де Голля Джонсону, в якому говорилося про вихід Франції з військової організації НАТО. Вихід передбачав виведення численних штабів і навчальних закладів НАТО з території Франції, а також переміщення 30 тис. американських і 9 тис. канадських військовослужбовців. Крім того, втрачалася потужна інфраструктура: 46 аеродромів, 1500 миль нафтопроводу, 10 складних систем телеграфного і радіозв'язку, 10 спеціальних радіостанцій, 14 аеронавігаційних станцій, 9 військово-морських депо і доків, 17 спеціальних і більше 100 звичайних складів. Крім того, вихід Франції призводив до розколу всієї воєнно-стратегічної системи цього блоку на 2 частини — країни-члени НАТО в Середземномор'ї територіально відмежовува-

лися від країн-членів НАТО в Скандинавії, центрі і на півночі Європи.

Вихід Франції з військової організації НАТО спричинився до різкого погіршення її стосунків із США і ФРН, але водночас він був однією з найважливіших подій усієї повоєнної історії. Цей акт зовнішньої політики де Голля повністю відповідав його концепції національної незалежності і суверенітету Франції, його військово-політичній доктрині. Рішення про вихід Франції з військової структури НАТО було схвалене більшістю французів.

У березні ж 1966 р. де Голль повідомив президента США Л. Джонсона, а також уряди 14 країн-членів НАТО про рішення Франції припинити її участь в інтегрованому командуванні і про те, що французькі війська виводяться і більше не надаватимуться у розпорядження блоку. А восени 1967 р. Франція остаточно відокремилася від військової організації НАТО, вивела усі свої війська з підпорядкування натівських штабів, а невдовзі на її території не залишилося жодного американського солдата. США довелося повністю перебудувати усю інфраструктуру НАТО у Європі.

Своєрідними були й відносини з Ізраїлем. Голда Меїр в своїх мемуарах про зустріч з де Голлем згадує: «На похоронах Кеннеді я побачила його знову, спочатку в соборі.., а потім на обіді. Я розмірковувала: потрібно підійти до нього чи ні, але він сам попрямував до мене. Люди захвилювалися. До кого прямує де Голль? «Він ніколи ні до кого не підходить сам: людей завжди до нього підводять, — пояснив мені хтось. — Напевно, він збирається поговорити з дуже важливою персоною». Люди розступалися перед ним, наче хвилі Червоного моря перед синами Ізраїлю. Я ледь не впала, коли він зупинився переді мною і — вже зовсім безпрецедентний випадок! — заговорив по-англійськи. «Я щасливий, що бачу Вас тут, хоча і з такого трагічного приводу, — сказав він, вклонившись. Це справило величезне враження на всіх, особливо ж — на мене».

У важкі дні перед шестиденною війною він сказав одному з ізраїльських політиків, що Ізраїль має запам'ятати дві речі: «Якщо ви будете в справжній небезпеці, можете

розраховувати на мене, але якщо Ви зробите перший крок, вас розгромлять і ви накличете катастрофу на весь світ». Ну, що ж, — згадував згодом той політик, — де Голль помилився. Нас не розгромили і світової війни не відбулося: але наші відносини з ним і французьким урядом після цього змінилися. Той же де Голль, який 1961 р. проголосив тост «За Ізраїль, нашого друга і союзника», після шестиденної війни висловив своє відношення до євреїв, назвавши їх «вибраним, самовпевненим і високомірним народом».

Не зважаючи на звинувачення в антисемітизмі, де Голль в 1967 р. наклав ембарго на поставку до Ізраїля французьких винищувачів «Міраж», а потім й інших видів озброєння. Він завжди виступав за мирне врегулювання близькосхідної кризи, яка тягнулася десятки років.

1966 р. на запрошення радянського уряду де Голль відвідав СРСР, де він перебував із 20 червня по 1 липня. Генерал був у великих містах, виголосив понад 20 промов. Перебуваючи в Києві, він згадав про стародавні зв'язки Франції й Київської Русі, про те, що донька Ярослава Мудрого, Анна, була дружиною французького короля Генріха I. Де Голль був першим іноземним політичним діячем, який спостерігав за запуском спутника з космодрому Байконур. Результатом візиту було підписання ряду документів, а також встановлення прямого зв'язку між Кремлем і Єлісейськими палацом. Щоправда, йдучи на зближення з СРСР, де Голль не мав ілюзій щодо політичного режиму в Радянському Союзі і в моменти загострення міжнародної обстановки, як в часи Берлінської або Карибської кризи, чи радянської інтервенції в Чехословаччину 1968 р., завжди виступав на боці демократії.

Своїм спрямуванням зовнішньої політики Генерал повернув Францію в ряд великих країн світу, до голосу яких прислухаються і які творять історію.

7. Падіння Атланта

У другій половині 60-х рр. у П'ятій республіці назріває криза. Відчувши свою силу, французький бізнес проявляє незадоволення жорсткою регламентацією з боку держави.

Профспілки прагнуть позбавитися надмірної державної опіки у трудових відносинах. Багато політичних діячів висловлювали побоювання надто вже незалежною поведінкою Франції по відношенню до Заходу. Наступив 1968 р. Річард Ніксон у своїй книзі «На арені» писав «Дехто засуджує капіталізм за відсутність моралі. По правді кажучи, він просто аморальний. Він створює багатства з безжальною ефективністю, винагороджуючи кращих виробників і усуваючи інших... Сама природа капіталізму... породжує суперечності між рівністю і свободою. Жодному суспільству, в тому числі і нашому, не вдалося в повній мірі забезпечити повну рівність у всіх розуміннях». У 60-і роки в суспільне життя вступає нове покоління. Воно не знає світових воєн, не пам'ятає голодних років війни і повоєнного часу. Юність цього покоління припадає на роки «економічних див».

Матеріальна забезпеченість стає звичним явищем, більше того, прагнення старших мати достаток, комфортні речі викликає подив, а потім і відразу у молодих. «Міщанська психологія» батьків викликає протест. Молодь прагне іншого — духовного пошуку сенсу життя, справедливості у жорстокому світі, місце свого «Я» у космосі тощо. Духовна криза, або за словами П.Сорокіна «криза нашого часу», виявляється у кризі філософії, права, культури, кризі цивілізації. Молоді люди втікають від цього суспільства — рух «хіппі» охоплює США й Західну Європу. Тисячі їх мандрують до Індії, щоб заглибитись в давньоіндійську філософію. Протест проявляється і в зовнішньому вигляді — драні джинси, брудні сорочки, довге волосся... Як виклик буржуазній моралі — сімейні комуни, наркоманія, алкоголізм. Кумири молоді — «Бітлз» і «Роллінг стоунз», самодіяльні рок-групи, «металісти»...

Інші з молодих, в основному це студенти, шукають вихід з цієї кризи в політиці. «Духовними батьками» для них є творча інтелігенція, професура, яка за традицією є лівою. Лівим бути модно, на лівих шалений попит, як наприклад, на Ж.-П. Сартра, одного з основоположників екзистенціалізму. 1964 р. він демонстративно відмовляється від Нобелівської премії, висловлює своє захоплення комунізмом, навіть роздає листівки на вулицях. В університетах діють невеликі, але галасливі групи маоїстів,

троцькістів, анархістів, комсомольців. Ідеал для лівака, «гошіста», як називали їх у Франції, — Че Гевара. Гошісти висували революційні гасла, зривали заняття, влаштовують бійки з поліцією, закликають ліквідувати «класовий університет». Вони вимагають повного перетворення суспільства: «Будьте реалістами, вимагайте неможливого!» «Забороняється забороняти». — чим парадоксальніше, тим привабливіше. Студенти їх підтримують, бо освіта носить схоластичний характер, а диплом дається каторжною працею. Близько половини студентів змушені підробляти. Складна система екзаменів призводила до того, що 70—80% прийнятих на I курс не могли закінчити навчання. Уряд готував різні проекти реформи застарілої системи університетської освіти, проте вони були надто мляві і не усували причин конфлікту.

Назрівали відцентрові тенденції й у самому французькому суспільстві. Успіхи у зовнішній політиці потроху затьмарювалися внутрішніми проблемами, переважно соціально-економічного характеру. Напруга в країні посилювалася й наростанням етно-культурних суперечностей. Після підписання Євіанських угод країну затопила хвиля алжирських емігрантів. Сотні тисяч білих і кольорових емігрантів кинулися до Франції в пошуках кращого життя. Проблема «арабізації» в республіці набула надзвичайної гостроти. Разом з новоприбулими посилили свою діяльність мафіозні структури, зросла злочинність.

Цим вміло користалася опозиція — соціалісти, комуністи, ті ж гошісти, що безперервно насакували на президента і його оточення. Персональний характер режиму із сильної сторони поступово перетворився на джерело його слабкості. «Очевидно щось зламалося між французами й генералом де Голлем», — писав тижневик «Експрес». Якщо у перше семиліття де Голлю вдавалося проводити в життя непопулярні заходи, запорукою чого виступав його власний авторитет і власний престиж — достатньо йому було виступити по радіо і Франція знаходила порозуміння зі своїм коннетаблем, то у другій половині 60-х років такі методи вже не давали бажаного результату. До того ж, за словами «Еко», авторитарний режим, позбавлений необхідних «запобіжних клапанів» (де

Голль був категорично проти будь-якої участі армії у вирішенні внутрішніх проблем), був неспроможний впоратися з гострою кризою, що визрівала з кожним днем.

На початку травня 1968 р. прем'єр-міністр Ж.Помпиду від'їхав з візитом до Ірану й Афганістану. Президент готувався до візиту в Румунію. А тим часом у Сорбонні почалися студентські заворушення. Тут йшли мітинги, виникали сутички серед ворогуючих студентських угруповань. Ректор звернувся до влади і в університет увійшла поліція. Деяку частину студентів заарештували, тому їх товариші вийшли на вулиці. Запалали автомобілі, в Латинському кварталі з'явилися барикади. 11 травня поліція ліквідувала їх після п'ятигодинного побоїща (376 поранених, з них 32 важко, 460 заарештованих).

Тим часом Загальна конфедерація праці й інші профспілкові центри вирішують провести 13 травня страйк протесту проти репресій владних структур. Того ж дня демонстранти йшли з гаслами: «Де Голля — в архів! Десять років — достатньо!» Одночасно почався страйк. Більшість підприємств і банків припинили роботу. Зупинився транспорт. Робітники вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення соціального забезпечення. До них приєднуються селяни, ошукувані посередниками.

Де Голль розгубився: «Я не знаю, як реагувати», — заявив він у найближчому оточенні. Ж.Помпиду одразу ж вирішив піти на поступки: 25 травня 1968 р. в резиденції уряду на вулиці Гренель представники профспілок, підприємців і уряду підписали так званий «Гренельський протокол». Зарплата в середньому підвищувалася на 15%, а низькооплачуваних категорій робітників — на 35%. Сам же Генерал приймає дивне рішення: на 2-х гелікоптерах разом з дружиною, дітьми і онуками виїждєть в Баден-Баден, де стояли французькі війська, але ввечері того ж дня повернувся в Коломбе. Президент дійсно не тримав ситуацію під контролем.

28 травня лідер лівих сил Франсуа Міттеран на прес-конференції заявив, що у зв'язку з можливою відставкою де Голля, потрібно створити тимчасовий уряд, як це було в 1944 р. Таким чином, мова йшла про лівий уряд і участь у ньому комуністів. Себе Міттеран висував кандидатом у

президенти. Криза сягнула кульмінаційної точки. 30 травня о 14.30 в Єлисейський палац повернувся де Голль. Від нерішучості президента не залишилося й сліду: *«Я прийняв рішення. Я залишаюся»*. Де Голль виступив по радіо і телебаченню. В своїй промові він наголосив, що над Францією нависла загроза комуністичної диктатури. *«Її хочуть змусити підкоритися владі, ...яка була б насамперед владою переможця, тобто тоталітарного комунізму»*, — сказав де Голль. Президент розпустив Національні збори. Ввечері того ж дня на Єлисейських полях відбулася грандіозна демонстрація на підтримку де Голля.

12 червня було заборонено проведення демонстрацій і розпущено гошістські організації. Розпуск Національних зборів, позачергові вибори і призначення нового уряду на чолі з Кув де Мюрвілем значною мірою розв'язали політичний бік травневої кризи.

«Гренельські угоди» задовольнили економічні вимоги робітників, службовців, селян. Восени було прийнято закон про освіту. Голлісти вважали за необхідне проведення ще більш серйозних структурних реформ, які зміцнили б економіку Франції.

На парламентських виборах (червень 1968 р.) ЮНР одержала небачену в історії країни перемогу. Голлісти і їх союзники мали 358 мандатів з 485. Ліві потерпіли крах: кількість комуністів-депутатів скоротилась з 72 до 33. Майже половину голосів втратила федерація лівих сил і незабаром розпалася. Генерал знову переміг. Але, здається, це була Піррова перемога.

На перший погляд здавалося, що режим П'ятої республіки переможно вийшов з найважчого випробування, що випало на його долю. Значна частина Франції, налякана страйковими вимогами ліваків, ще тісніше згуртувалася навколо голлістів. В опозиції знову намітився розкол між комуністами й некомуністичною лівою на чолі з Франсуа Міттераном. Але «червоний травень» 1968 р. підірвав підвалини, на яких довгі роки тримався ореол стабільності режиму особистої влади де Голля.

До того ж вперше за 11 років політики, близькі до урядових структур, побачили в своєму середовищі досить значну політичну фігуру, яка могла в потрібний момент

замінити де Голля біля керма влади. Це був Жорж Помпідю, який протягом 1962—1968 рр. очолював найстабільніший за всю історію Франції уряд. Його авторитет особливо зміцнився в ході травнево-червневої кризи, коли він відіграв велику роль у забезпеченні перемоги на парламентських виборах. Влітку 1968 р. Помпідю пішов у відставку. Преса довго шукала причини цього несподіваного кроку прем'єра, але як показали подальші події, очевидно, це був розрахований хід керівництва ЮНР і самого де Голля. Час «старих» ортодоксальних голлістів минав, на першу лінію виходили люди нової генерації. Саме до них і належав Помпідю — колишній генеральний директор банку Ротшільда, визнаний авторитет у промислових і банкірських колах.

У січні 1969 р., перебуваючи в Римі, Помпідю заявив, що він готовий виставити свою кандидатуру на пост президента. На це де Голль відповів, що він не має наміру залишати свій пост до кінця 7-літнього терміну, тобто до виборів 1972 р. Після цієї заяви президента экс-прем'єр, тепер уже в Женеві, підтвердив свій намір вступити в боротьбу за найвищу посаду в країні.

Відомий французький державознавець Моріс Дюверже писав у лютому 1969 р., що громадськість та члени ЮНР сьогодні дедалі більше переконуються в тому, що прапор Генерала може бути піднятий завтра «міцнішими руками», що голлізм «може пережити де Голля лише під прапором Помпідю».

Очевидно, що де Голль після подій 1968 р. і сам розумів, що його час уже минув. Він ще міг перебувати при владі 3 роки. Проте травневі події залишили глибокий слід і позбавили душевного спокою великого француза. Насувалася старість. В коридорах влади поговорювали, що Генерал повинен піти. І він починає шукати привід. В країні передбачалася реформа сенату й органів місцевого самоуправління. Наприкінці січня 1969 р. президент відбув у поїздку по Бретані, одній з найконсервативніших провінцій Франції. Поїздка виявилася невдалою. Бретанські націоналісти організували ряд галасливих демонстрацій, вимагаючи автономії. Демонстранти до того ж несли величезні гасла: «Де Голля до музею!», «Звільніть Бретань!»

і т.п. Спроби президента вгамувати пристрасті нагадуваннями історичних заслуг бретонців у роки Опору позитивних результатів не дали. Саме тут де Голль оголосив про свій намір провести референдум з питань адміністративно-територіальної реформи та реформи Сенату*. Де Голль оголосив, що він винесе проект на референдум, а якщо його відхилять, то піде у відставку. Проект був не зовсім вдалим. Де Голля просили, щоб він відмовився від своєї ідеї. Та Генерал твердо вирішив здійснити задумане і наполіг на своєму.

27 квітня 1969 р. референдум відбувся: 46,8% — за, 53,2% — проти...

Коннетабль нікому не передавав повноважень пре-

*Ще за часів наполеонівської імперії Франція була поділена на 90 (згодом 95) департаментів, уся повнота влади в яких належала підпорядкованим міністерству анутрішніх справ префектам.

Але вже в 1956 р. почався процес адміністративного об'єднання департаментів у 21, а з Корсикою у 22 регіони, що більш-менш відповідали стародавнім, часів абсолютної монархії провінціям, що й досі зберігають свої історичні назви — Пікардія, Шампань, Бургундія, Наварра, Нормандія, Ельзас-Лотарингія, Франш-Конте тощо (Чи не так слід було б облаштувати й Україну, об'єднавши 25 її областей у історично успадковані землі — Буковину, Закарпаття, Галичину, Волинь, Поділля, Причорномор'я, Таврію, Подніпров'я, Лівобережну й Правобережну, Сіверщину, Слобожанщину, Полтавщину, Донбас і Крим, виділивши окремо Столичну округу з Бориспільським, Броварським, Васильківським, Вишгородським та Обухівським районами).

На чолі провінцій стояли супрефекти, яким належала уся повнота виконавчої влади.

Але представницькі органи в департаментах і приблизно 38 тисячах комун формувалися відповідно до законодавства Третьої й Четвертої республік, що базувалося на принципах парламентаризму. Падіння ролі парламенту в авторитарній системі П'ятої республіки, підрізвало й комунальні свободи. Авторитет ЮНР в органах місцевого самоуправління був мінімальний. До того ж Сенат, що формувався за принципом місцевого представництва (непрямого делегування сенаторів місцевими представницькими органами), став осередком систематичної опозиції уряду і самому президенту. До того ж верхню палату парламенту очолював непримиренний противник режиму П'ятої республіки радикал Гастон Меннервіль.

Дійшло до того, що де Голль спеціальним указом (1962 р.) дав розпорядження міністрам ігнорувати рішення Сенату. Справа ускладнювалася ще й тим, що згідно конституції, саме голова Сенату автоматично ставав виконуючим обов'язки президента в разі несподіваної вакансії і міг впливати на хід виборів нового президента. Такої ситуації старий Генерал терпіти не міг, хоча у жовтні 1965 р. Сенат очолив мало кому відомий «темний коник» Ален Поер. Законопроект, аинесений на референдум 27 квітня 1969 р., за задумом його авторів, мав покінчити з таким становищем (Див. докладно: Мировая экономика и международные отношения, 1969, №9—10; Le nouvel observateur, 17. II 1969).

зидента за встановленим зразком. Він вважав себе обранцем народу і відповідав тільки перед ним. Де Голль передав конверт прем'єр-міністру і покинув Єлисейський палац. В конверті лежала заява: «Я припиняю виконання обов'язків Президента Республіки. Це рішення вступає в силу сьогодні опівдні».

10 травня як приватна особа він вилетів в Ірландію. Генерал не хотів бути присутнім під час виборів іншого президента створеної ним П'ятої республіки.

15 червня він поздоровив Жоржа Помпиду з обранням на пост президента і з того часу не обмовився жодним словом про події у Франції.

8. Назавжди у Коломбе

Залишивши Париж, де Голль повернувся в старий будинок в Коломбе, де засів за «Мемуари надії», датовані з подій 1958 р. Генерал поспішає, побоюючись, що не встигне. 1970 р. закінчено перший том і написані два розділи другого. У похилому віці де Голль зберіг ясну думку і літературний талант. Він любить природу і у вільний час гуляє з онуками околицями Коломбе.

9 листопада 1970 р. за 13 днів до свого 80-річчя, як завжди, Генерал розкладав улюблений пасьянс. Раптом карти випали з рук, тіло заціпеніло. «Який біль» — тільки й встиг промовити він. На годиннику — 19 год 22 хв. Лікар констатує розрив аорти. Укол морфію не дав нічого. Генерал уже нічого не відчував.

В країні, як і годилося, було оголошено національний траур. В Соборі Паризької Богоматері в присутності представників 84 держав відслужена траурна меса. На вулиці столиці вийшли десятки тисяч парижан, які поклали квіти до могили Невідомого солдата. В пам'ять про Генерала відбулося спеціальне засідання Генеральної Асамблеї ООН, а символ Франції — площа Зірки стала носити його ім'я, ім'я Шарля де Голля.

Президент Франції Жорж Помпиду звернувся до громадян країни з словами: «Француженки, французи! Помер генерал де Голль. Франція овдовіла».

12 листопада 1970 р. його поховали на кладовищі в

Коломбе. Згідно заповіту коннетабля на його похоронах не повинні бути присутні ні президент, ні міністри, ні інші політичні діячі, а на могильному камені вибити напис «Шарль де Голль», роки народження і смерті. І все. Більше нічого й не було потрібно. Останній заповіт Генерала було виконано. Суддею для нього став Бог і Історія.

ЧАСТИНА V

ГОЛЛІСТИ ЗНОВУ ПРИ ВЛАДІ?

7 квітня 1995 р. у Франції завершилися попередні перегони у виборі кандидатів на роль президента країни. 14-літній період перебування в Єлисейському палаці Ф.Міттеран, колишнього опонента де Голля, наближався до свого логічного кінця. Хворий «старець», зрозуміло, не збирався висувати свою кандидатуру і перегони розпочалися між 57-літнім кандидатом соціалістів Ліонелем Жоспенем і 62-літнім лідером голлістів і мером Парижа Жаком Шіраком, багаторазовим экс-прем'єром. Несподівано серед зареєстрованих кандидатів з'явилася ще одна фігура від голлістів, прем'єр-міністра останнього уряду адміністрації Міттерана Едуарда Баладюра, що очолив уряд після нищівної поразки соціалістів на парламентських виборах 1993 р. Усього ж було зареєстровано 9 офіційних претендентів на президентське крісло.

Опитування громадської думки і особливо жваві коментарі у mass-media сходилися на тому, що у другому турі переможцем мав вийти Жак Шірак.

Так воно і сталося. Лідер Об'єднання за підтримку республіки (ОПР), набравши майже 53% голосів проти 47% зібраних Жоспенем, з третьої спроби став п'ятим президентом П'ятої республіки.

1981 р. Жак Шірак зазнав першої поразки в президентських перегонах. Тоді він навіть не добрався до другого туру. А на виборах 1988 р. поступився у другому турі Франсуа Міттерану, незважаючи на те, що опитування громадської думки передрікали перемогу прем'єр-міністру (тоді він обіймав цю посаду).

Жак Шірак народився 29 листопада 1932 р. в родині банкіра. Його виховання проходило під впливом російського емігранта Делановича, що очевидно визначило певні симпатії Шірака до Росії. Після завершення освіти (дипломи Інституту політичних досліджень у Парижі, Гарвардського університету, а також Національної школи адміністрації) 29-літній фахівець стає співробітником генерального секретаріату в уряді Жоржа Помпиду (1962—1965). У 35 років він одержує перший міністерський портфель — державного секретаря з соціальних справ. В роки президентства Помпиду він обіймає посаду державного секретаря з економіки й фінансів, очолює міністерство зв'язку з парламентом, міністерство сільського господарства, внутрішніх справ.

Після раптової смерті Помпиду Шірак несподівано пориває з голлізмом і стає генеральним секретарем правоцентристської партії Союз за французьку демократію (СФД). На президентських виборах 1974 р. підтримує лідера правоцентристів В.Жіскар д'Естена і після його перемоги дістає ключову посаду прем'єр-міністра. Через два роки між президентом і прем'єр-міністром виникає гострий конфлікт, який призводить до відставки останнього. 44-річний Жак Шірак знову згадує про свої голлістські прихильності і 1976 р. засновує партію ОНР, яка стає на захист традицій першого президента П'ятої республіки. Наступного 1977 р. його обирають мером Парижа, ці свої обов'язки він виконував упродовж 18 років. З 1979 р. Шірака обирають президентом міжнародної асоціації столичних мерів і депутатом Європарламенту.

На виборах до Національних зборів 1988 р. голлісти домагаються перемоги над лівими силами і Жак Шірак формує уряд з опозиційних президенту-соціалісту міністрів. І от, нарешті, йому вдалося «узяти третю висоту».

Аналізуючи перші кроки нового президента, французька, а за нею й світова преса у гонитві за сенсацією почали прискіпливо вишукувати у його поведінці ознаки бонапартизму й голлізму. Шірак і справді, але тільки на перший поверховий погляд, дав для цього чимало приводів. Насамперед, як і Наполеон Бонапарт у ХІХ ст., а також де Голль у ХХ ст., він проголосив головною метою своєї

політики «звеличення Франції». Для цього він відновив програму ядерних випробовувань. 13 червня 1995 р. під час своєї першої прес-конференції в Єлисейському палаці Жак Шірак оголосив, що з вересня 1995 р. до жовтня 1996 р. Франція має намір провести в районі атолла Моруроа 8 підземних ядерних випробувальних вибухів. Це викликано тим, що з 1992 р. Франція припинила випробування, перервавши цим серію незавершених експериментів. На запитання про небезпеку від вибухів для довкілля президент послався на висновки зарубіжних фахівців, які побували на місці випробовувань, що, мовляв, жодної небезпеки для оточуючого середовища ці вибухи не несуть.

Провівши кілька вибухів, Жак Шірак вміло зманеврував і значно скоротив заздалегідь оголошену програму випробувань, чим сприяв значною мірою вгамуванню пристрастей. 27 січня Франція здійснила останній з восьми запланованих вибухів, а три дні згодом Жак Шірак завірив партнерів по Європейському союзу, що французька ядерна зброя перебуває в достатньо добрій формі, щоб слугувати за «надійну парасольку» для усієї Західної Європи і щоб надалі імітувати випробування в лабораторних умовах. Це рішення президента, як відомо, викликало хвилю протестів з боку офіційних властей багатьох країн світу*.

За визначенням західних експертів, ці випробування мали не стільки технологічний, скільки фінансово-політичний характер, оскільки у такий спосіб Франція, як ядерна держава, могла досягти певних переваг у перебігу переговорів про фінансову й політичну інтеграцію Європи. У пресі з'явилися досить прозорі натяки, що Франція готова піти на спільний контроль над ядерною зброєю, якщо «їй буде надана реальна можливість впливати на рішення у фінансових і політичних питаннях».

З огляду на це Шірак, здавалося б, пішов наперекір курсу де Голля і слідом за своїм попередником Міттераном вжив ряд заходів до розширення участі Франції у

*Справа дійшла до того, що Нова Зеландія та Австралія у знак протесту навіть відкликали з Парижа своїх послів. А на острові Таїті, що перебуває під французьким протекторатом відбулися масові демонстрації сепаратистів, екологів тощо. Активісти боротьби за незалежність острова захопили місцевий аеропорт.

роботі військових штабів НАТО і маневрах сухопутних, повітряних і морських контингентів блоку. Франція, яка за часів де Голля гаряче відстоювала незалежність своїх ядерних сил, тепер готова, як уже говорилось, поставити їх під спільний контроль і внести свою «бомбу» в спільну на-товську копилку.

До «бонапартистських закликів» президента певні, особливо опозиційні, mass-media віднесли й популістські рішення Шірака максимально скоротити протокол офіційних заходів за участю президента, зменшення штату й самої кількості (32 замість 42) міністерств, а також власної адміністрації. Скорочено також кількість жандармів, що охороняють Єлисейський палац (із 103 до 25, а до них приєднали ще 25 звичайних шупо (поліцейських)). Шірак відмовився від президентських мисливських угідь, спецлітаків, наказав своєму шоферові зупинитися на червоний колір світлофора. Він відмовився від послуг цілого штату радників, що традиційно супроводжували президента у його закордонних вояжах. Скорочено кількість мотоциклістів, які ескортують президентський автомобіль.

Особливо бурхливі відгуки у пресі з'явилися після того як, ставши президентом, Шірак відмовився вносити зміни у форму стосунків з друзями і старими колегами, з якими він раніше був «на ти». Багатьох із свого оточення він попрохав, як і раніше, звертатися до нього не словами «пане президенте», а називати його просто Жак. Він і справді дуже демократичний у спілкуванні з апаратом Єлисейського палацу, який називається президентською службою. Її очолив 42-річний Домінік де Вільпен, який співпрацював з Шіраком і з прем'єр-міністром Аланом Жюпе вже понад 15 років. Де Вільпена вважають мозковим та організаційним центром президентської команди, яка складається всього з 21 чоловіка.

З першого серйозного випробування — урядової кризи 5 листопада 1995 р., через півроку після призначення уряду, Жак Шірак вийшов з честю. Вилучивши з кабінету колишніх співробітників по Паризькій мерії і значно скоротивши кількість міністерств, президент і прем'єр ввели до складу кабінету компетентних фахівців з уряду Е.Баладюра. Після цієї перетасовки у кабінеті залишилася

половина міністрів — членів ОНР, ще 13 представляли правоцентристський «Союз за французьку демократію», троє — безпартійних.

Друге випробування Ж.Шірак влаштував собі сам. 22 квітня 1997 р. він оголосив про розпуск Національної асамблеї і призначив позачергові парламентські вибори на 25 травня і 1 червня. Цей крок, на думку президента, мав вибити ґрунт з-під ніг політичної опозиції, оскільки ситуація ускладнювалася, насамперед, через неспроможність уряду зупинити процес зростання безробіття. На 1998 р., коли мали відбутися вибори, припадало ще чимало проблем — впровадження загальноєвропейської валюти та розширення НАТО на схід, а також перегляд ролі Франції у військовій організації блоку. До усіх цих проблем французьке суспільство ставилося неоднозначно.

За оцінками політичних оглядачів, лідери правої коаліції (ОНР та Союзу за французьку демократію), маючи в нижній палаті 478 із 577 місць, вирішили ще більше зміцнити свої позиції і продовжити термін повноважень уряду до закінчення президентського терміну, тобто на п'ять наступних років, аби забезпечити себе від вірогідних несподіванок на виборах 1998 р.

Одразу ж після розпуску парламенту ліва опозиція виступила з гострою критикою цього кроку. "Ніщо не вимагало такої покvapності, — заявив у своєму інтерв'ю лідер соціалістичної партії Ліонель Жоспен. — Праві прагнуть примусити французів проголосувати, допоки не стали очевидними дві речі: повний провал політики уряду і безперспективність вирішувати усі проблеми за рахунок самообмеження французьких громадян." Водночас лідер комуністів Робет Ю застерігав французів від "повороту до найгірших часів" і настання у зв'язку з проведенням позачергових виборів "цілковитого хаосу в суспільстві". Проти цього кроку влади виступив і вождь ультраправого Національного фронту Жан-Марі Ле Пен.

Напередодні першого туру голосування французька преса наводила аналогії щодо позачергових виборів, які завжди асоціювалися в суспільстві з надзвичайними ситуаціями. Так було 1962 р., коли Ш. де Голль реформував систему президентських виборів, а також 1968 р. після

придушення хвилі студентських демонстрацій і завершення загальнонаціонального страйку. Двічі вдавався до подібних засобів і Ф. Міттеран, коли він прагнув "одержати той парламент, який був йому потрібен".

Та цього разу, на невтішний для правлячої коаліції результат виборів, на думку оглядачів, могли негативно вплинути надто вже непопулярні заходи уряду Алена Жуппе, якого звинувачували у надмірній "британізації" економічної політики, що знайшла втілення у жорсткій приватизації державних підприємств, скороченні робочих місць. Французи, як відзначала преса, стомилися сплачувати дедалі більше податків і офірувати своїми особистими інтересами на користь держави. До цього додавався ще один нюанс — надто вже непопулярною серед французів виглядала постать самого прем'єра. Передвиборні перегони фактично звелися до взаємних звинувачень. "Перемога правих, — наголошували соціалісти, — це ще п'ять років з Аленом Жуппе, від упертості котрого французи вже надто стомилися". У свою чергу праві настрашували виборців, що перемога соціалістів означатиме "повернення до розтринькування бюджету, неефективності державного сектору". Фактично змагання зводилося до вибору прем'єра — А. Жуппе або А. Жоспена.

Водночас Франція мала визначити більш кардинальне питання — чи відповідає особиста постать президента голлістському ідеалу.

Уже перший тур виборів засвідчив фатальний прорахунок Ж. Шірака. Ліві (соціалісти і їхні коаліціонери комуністи) набрали близько 41 відсотка голосів, тоді як президентська коаліція — лише 36%. 15% виборців віддали свої голоси Національному фронту.

Поразка, якої побоювався президент 1998 р., вразила ОНР і Союз за французьку демократію влітку 1997 р. Після оголошення підсумків першого туру голосування А. Жуппе, один з найвірніших соратників Ж. Шірака, — який впродовж двох років надійно адсорбував усі негативні емоції французів щодо президента, подав у відставку. Але цей, хоч і благородний, але розпачливий жест мало в чому сприяв вгамуванню негативних пристрастей виборців. Лідер соціалістів негайно скористався ще й цим прора-

хунком президентської команди. "Змінювати потрібно не прем'єра, а політику. Відставка Жуппе, — наголошував Л. Жоспен, — лише зайвий доказ усієї глибини кризи у владній команді".

За підсумками другого туру соціалісти забезпечили собі 252 депутатських крісла (у попередньому складі вони мали їх лише 70), комуністи зміцнили свої позиції, діставши 39 місць замість 24. Натомість правляча коаліція зберегла лише 257 мандатів (484). Отже, Л. Жоспен узяв реванш після поразки на президентських перегонах 1995 р. Відтепер, очевидно, до 2002 р. Ж.Шірак муситиме співіснувати з лівим урядом, оскільки вдруге призначити позачергові вибори упродовж одного президентського терміну йому забороняє конституція.

2 червня 59-літній Ліонель Жоспен очолив новий уряд, до якого, окрім соціалістів, увійшли представники комуністів та "зелених", що утворили новий лівий альянс.

За останні 16 років влада у Франції вже шостий раз переходить від лівих до правих і, навпаки. Але попереднику п'ятого президента республіки Ф. Міттерану двічі вдавалося з допомогою позачергових виборів усунути від влади правих, у той час як Ж. Шірак уже на другому році свого президентства зазнав нищівної поразки. Він став єдиним французьким президентом, що програв позачергові вибори. Водночас, соціалісти та їхні союзники покладають великі надії на підтримку своїх однодумців, оскільки з 15 урядів країн Європейського співтовариства до 13 входять соціалісти і соціал-демократи, а 9 із них очолюють лідери цих партій.

На конгресі європейських соціалістичних партій, що проводився на початку червня 1997 р. у шведському місті Мальме під девізом "Наша відповідальність — нова Європа", зокрема наголошувалося, що над континентом знову запанували "ліві вітри". А лідер соціал-демократів Швеції Йоран Перссон під бурхливі овації учасників конгресу наголосив, що у нове тисячоліття Європу поведуть партії соціалістичного спрямування.

Водночас перед новим урядом Франції, як зрештою і перед президентом, стоять складні завдання. Насамперед, ліві змушені відмовитися від політики жорсткої економії

бюджетних видатків за рахунок урізування соціальних гарантій. Поряд з оздоровленням фінансової системи напередодні введення євровалюти (згідно Маастріхтських угод) новому урядові доводиться вишукувати 700 тисяч додаткових робочих місць, аби розсмоктати безробіття серед молоді.

Нові реалії виникли і щодо позиції Франції і у НАТО. Відразу ж після свого обрання президентом Ж. Шірак висунув ряд вимог щодо "європеїзації" цієї оборонної організації, закликаючи своїх континентальних партнерів поступово "вивільнитися від обтяжливої американської опіки". Він навіть натякав на тому, щоб Франції надали посаду командуючого південним флангом НАТО з штаб-квартирою у Неаполі. Але США відмовилися сплатити таку високу ціну за повернення Франції у військову організацію блоку, звідки де Голль вивів її ще в середині 60-х років.

Очевидно, що усі ці та й ряд інших проблем, що стоять перед досить нетривкою лівою парламентською коаліцією, втягують Францію у новий раунд політичної нестабільності, яка розхитала і, зрештою призвела до краху Четвертої республіки. Звичайно, так далеко французькі оглядачі не наважуються зазирати, але вони не виключають можливість нової парламентської кризи і ще одних позачергових виборів у недалекому майбутньому.

Трубайчук Анатолій,
Шевченко Василь.

ШАРЛЬ де ГОЛЛЬ

XX століття: історія в портретах, кн. 5.

Підписано до друку 3. 07. 97

Формат 84x108 $\frac{1}{32}$ ум. друк. арк 7.01. Друк офсетн.

Асоц. істориків "Істина"

Друкарня УкрНДІПСК, м. Київ, Просп. Визволителів 1